

Monostori Judit

AKTÍV KORÚAK NYUGDÍJBAN

**A korai nyugdíjazás jelensége és okai
a rendszerváltás utáni évek Magyarországon**

Budapesti Corvinus Egyetem
Szociológia és Szociálpolitika Tanszék

Témavezető:

Dr. Spéder Zsolt

© Monostori Judit, 2009

Budapesti Corvinus Egyetem
Szociológia Ph.D. Program

AKTÍV KORÚAK NYUGDÍJBAN

**A korai nyugdíjazás jelensége és okai
a rendszerváltás utáni évek Magyarországon**

Ph.D. értekezés

Monostori Judit

Budapest, 2009

TARTALOM

1.	BEVEZETÉS.....	13
2.	A MUNKAERŐPIACI AKTIVITÁS ÉS A NYUGDÍJBAVONULÁS TRENDJEI MAGYARORSZÁGON.....	22
2. 1.	Hosszú távú trendek.....	22
2. 2.	A nyugdíjrendszer jellemzői az 1990-es években és a 2000-es évek első felében.....	27
2. 3.	Munkaerőpiaci részvétel és nyugdíjbavonulás az idősebb korosztályok körében az 1990-es évek elejétől.....	34
3.	ELMÉLETI KERETEK.....	42
3.1.	Makro szintű elméletek.....	42
3.1.1.	A munkaerőpiac taszító hatása.....	42
3.1.1.1.	A korai nyugdíjbavonulás a munkanélküliség levezetésének eszköze.....	43
3.1.1.2.	A korai nyugdíjbavonulás ágazatfüggőségének elmélete.....	44
3.1.2.	A nyugdíjrendszer húzó hatása.....	45
3.1.3.	A munkaerőpiac, a nyugdíjrendszer és a munkapiac szereplőinek kölcsönhatása mint a korai nyugdíjazás oka.....	47
3.2.	Mikro szintű elméletek.....	49
3.2.1.	A nyugdíjbavonulás közgazdaságtani megközelítései.....	50
3.2.2.	A nyugdíjbavonulás értelmezési kerete és magyarázó tényezői az életciklus elméletben.....	51
4.	AZ IDŐSEBB KOROSZTÁLYOK MUNKAERŐPIACI HELYZETE EURÓPÁBAN.....	55
4.1.	Uniós keretek között: az 1990-es évek közepétől napjainkig...	55
4.2.	A korai nyugdíjbavonulás hosszú távú trendjei és azok értelmezése a régi tagállamokban.....	61
4.2.1.	Az okok: univerzális vs. térben és időben korlátolt magyarázatok.....	65
4.2.1.1.	Ágazati hatások.....	65
4.2.1.2.	A munkanélküliség és a korai nyugdíjbavonulás.....	67
4.2.1.3.	A nyugdíjrendszer és a korai nyugdíjbavonulás.....	68

4.2.1.4.	Az idősebb korosztályok munkaerőpiaci helyzetét befolyásoló politikák változása az 1980-as évektől. Feszültségek a jóléti rendszer fenntartásában..	73
4. 3.	Országtypusok a nyugdíjkorhatár előtti munkaerőpiaci kilépést tekintve.....	76
5.	HAZAI KUTATÁSI EREDMÉNYEK.....	79
6.	KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS HIPOTÉZISEK.....	86
6.1.	A munkaerőpiaci kilépés és a nyugdíjazás időzítése a különböző kohorszok életútjában.....	87
6.1.1.	A nyugdíjbalépés ideje az életútban.....	87
6.1.2.	Standardizálódó vagy diverzifikálódó nyugdíjbalépési utak.....	89
6.1.3.	Átmeneti státuszok a foglalkoztatotti és a nyugdíjas státusz között.....	89
6.2.	A munkaerőpiaci kilépés strukturális okai.....	90
6.3.	A korai nyugdíjbavonulás összefüggései az egyéni és családi jellemzőkkel	92
7.	A KUTATÁSI FORRÁSAI, DILEMMÁI ÉS MÓDSZEREI.....	95
7.1.	A kutatás adatforrásai.....	95
7.2.	Életkor versus születési év.....	98
7.3.	Az elhalálozások torzítása.....	101
7.4.	A nyugdíjbavonulás fogalma.....	102
7.5.	Elemzési módszerek.....	105
8.	A KORAI NYUGDÍJBAVONULÁS TENDENCIÁI AZ 1990-ES ÉVEKTŐL – MAKRO SZINTŰ FOLYAMATOK.....	107
8.1.	A munkaerőpiaci kilépés és a nyugdíjazás időzítése a különböző kohorszok életútjában.....	107
8.2.	Standardizálódó vagy diverzifikálódó nyugdíjbalépési utak...	121
8.3.	Átmeneti státuszok a foglalkoztatotti és a nyugdíjas státusz között.....	126
8.4.	A munkaerőpiaci kilépés strukturális okai.....	127
8.4.1.	Ágazati hatások az idősebb korosztályok foglalkoztatottságában.....	128
8.4.2.	A végzett munka jellege: fizikai vagy szellemi munka.....	134
8.4.3.	Az iskolai végzettség szerinti struktúra hatása.....	138

9.	A KORAI NYUGDÍJAZÁS OKAI 2001-2004 KÖZÖTT-MIKRO ELEMZÉS.....	143
9.1.	Rokkantosítás.....	143
9.1.1.	Rokkantosítás 2001 és 2004 között.....	143
9.1.2.	A rokkantnyugdíjazás magyarázó tényezői.....	147
9.1.2.1.	Az egészségi állapot és a munkaerőpiaci pozíció néhány aspektusa.....	147
9.1.2.2.	A munkaerőpiaci helyzet egyéb jellemzői.....	152
9.1.2.3.	Jövedelmi helyzet.....	154
9.1.2.4.	Lakóhelyi helyzet.....	158
9.1.2.5.	Háztartási erőforrások.....	159
9.1.2.6.	A rokkantosítást meghatározó tényezők együttes hatása.....	163
9.2.	Korai nyugdíjbavonulás	169
9.2.1.	Korai nyugdíjazás 2001 és 2004 között.....	169
9.2.2.	A korai nyugdíjazás magyarázó tényezői.....	170
9.2.3.	Korai nyugdíjbavonulás szándéka.....	172
9.2.4.	Miért akarnak aktív korban nyugdíjba vonulni az idősebb korosztályok? Ahogyan az érintettek látják	183
9.2.5.	A nyugdíjazás időzítésének szándéka és a tényleges nyugdíjbavonulási időpont összefüggései.....	186
10.	ÖSSZEFOGLALÁS.....	189
11.	FELHASZNÁLT IRODALOM.....	197
12.	FÜGGELÉK.....	209
13.	A SZERZŐNEK A TÉMÁBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓI.....	219

TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE

1. tábla	Az 55-59 és a 60-64 éves FÉRFIAK gazdasági aktivitása néhány európai országban.....	71
2. tábla	A nyugdíjas különböző definíciói szerinti megoszlások.....	104
3. tábla	Foglalkoztatottsági ráta és a nyugdíjasok aránya különböző életkorokban, 1932–1961 között született FÉRFIAK (nyugdíjkorhatár alattiak).....	111
4. tábla	Foglalkoztatottsági ráta és a nyugdíjasok aránya különböző életkorokban, 1936–1961 között született NŐK (nyugdíjkorhatár alattiak)	112
5. tábla	Foglalkoztatottsági ráta és a nyugdíjasok aránya a nyugdíjkorhatártól való távolság szerint, FÉRFIAK, 1932–1952 között születettek.....	116
6. tábla	Foglalkoztatottsági ráta és a nyugdíjasok aránya a nyugdíjkorhatártól való távolság szerint, NŐK, 1936–1952 között születettek.....	117
7. tábla	Foglalkoztatottak száma ágazatonként 1992 és 2004 között.....	129
8. tábla	A foglalkoztatottság mutatói néhány kiemelt kohorszban ágazatok szerint, 1992, 1998.....	132
9. tábla	A foglalkoztatottság mutatói néhány kiemelt kohorszban ágazatok szerint, 1998, 2004.....	133
10. tábla	A fizikai és a szellemi munkát végzők aránya, 1992-2004.....	134
11. tábla	A foglalkoztatottság mutatói néhány kiemelt kohorszban a végzett munka jellege szerint, 1992, 1998.....	136
12. tábla	A foglalkoztatottság mutatói néhány kiemelt kohorszban a végzett munka jellege szerint, 1998, 2004.....	137
13. tábla	A foglalkoztatottság mutatói néhány kiemelt kohorszban iskolai végzettség szerint, 1992, 1998.....	141
14. tábla	A foglalkoztatottság mutatói néhány kiemelt kohorszban iskolai végzettség szerint, 1998, 2004.....	142
15. tábla	A 2001-ben 40-59 év közöttiek gazdasági aktivitása 2001-ben és 2004-ben.....	146
16. tábla	A 2004-es gazdasági aktivitás megoszlása a 2001-es egészségi állapot szerint (2001-ben 40-59 év közöttiek; nem nyugdíjasok).....	148
17. tábla	A 2001-es egészségi állapot és a 2004-es gazdasági aktivitás szerinti megoszlás társadalmi csoportoként (2001-ben 40-59 év közöttiek; nem nyugdíjasok).....	150
18. tábla	A rokkantsági nyugdíjazás kockázata a teljes vizsgált népesség átlagos kockázatához (1,0) viszonyítva (2001-ben 40-59 év közöttiek; nem nyugdíjasok).....	151
19. tábla	A rokkantsági nyugdíjasok aránya a 2001-es munkaerőpiaci ismérvek szerint (2001-ben 40-59 év közöttiek; dolgozók).....	154
20. tábla	A 2004-es gazdasági aktivitás megoszlása a lakóhely jellege és elhelyezkedése (2001) szerint (2001-ben 40-59 év közöttiek; nem	159

	nyugdíjasok).....	
21. tábla	A rokkantsági nyugdíjazás kockázata a teljes vizsgált népesség átlagos kockázatához (1,0) viszonyítva, háztartási jellemzők (2001-ben 40-59 év közöttiek; nem nyugdíjasok).....	161
22. tábla	A rokkantsági nyugdíjazás kockázata a teljes vizsgált népesség átlagos kockázatához (1,0) viszonyítva, háztartási jövedelem (2001-ben 40-59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)	162
23. tábla	A rokkantsági nyugdíjazás kockázata a teljes vizsgált népesség átlagos kockázatához (1,0) viszonyítva, személyes jövedelem (2001-ben 40-59 év közöttiek; nem nyugdíjasok).....	163
24. tábla	A rokkantossítást meghatározó társadalmi ismérvek, MULTINOMINÁLIS REGRESSZIÓ.....	167
25. tábla	A nyugdíjazás „vagyott” időpontjának viszonya a hivatalos nyugdíjkorhatárhoz, 2001, (A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak).....	173
26. tábla	A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése korcsoportonként (A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak).....	176
27. tábla	A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése a mindennapokat korlátozó betegség előfordulása szerint (A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak).....	176
28. tábla	A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése a 2001-es aktivitás és a munkaerőpiaci jellemzők szerint (A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)	178
29. tábla	A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése a 2001-es jövedelmi harmadok szerint (A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)	179
30. tábla	A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése a 2001-es jövedelmi harmadok szerint (A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)	179
31. tábla	A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése a háztartás 2001-es jellemzői szerint (A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)	181
32. tábla	A korai nyugdíjazás szándéka mögött álló okok, 2001 (A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)	184
33. tábla	A korai nyugdíjazás szándéka mögött álló okok, társadalmi ismérvek szerint, 2001 (A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak).....	185
34. tábla	Nyugdíjkorhatárok a vizsgált születési kohorszoknál.....	186
35. tábla	A gazdasági aktivitás változása az almintán.....	187
36. tábla	A tényleges korai nyugdíjazást meghatározó társadalmi ismérvek (dolgozók, 2001) - multinominális logisztikus regressziós modell.....	188

ÁBRÁK JEGYZÉKE

1. ábra	A foglalkoztatottak aránya korcsoportonként 1960-2005, FÉRFIAK.....	23
2. ábra	A foglalkoztatottak aránya korcsoportonként 1960-2005, NŐK.....	24
3. ábra	Az inaktív keresők aránya a nem foglalkoztatottak körén belül 1960-2005, FÉRFIAK.....	26
4. ábra	Az inaktív keresők aránya a nem foglalkoztatottak körén belül 1960-2005, NŐK.....	26
5. ábra	Az időskori nyugdíjkorhatár különböző születési kohorszokban.....	31
6. ábra	Az előrehozott időskori nyugdíjkorhatár különböző születési kohorszokban.....	32
7. ábra	Korai nyugdíjformák bevezetése és megszüntetése 1990-2005 között.....	32
8. ábra	A foglalkoztatottsági ráta korcsoportonként, 1992–2007, FÉRFIAK.....	35
9. ábra	A foglalkoztatottsági ráta korcsoportonként, 1992–2007, NŐK.....	35
10. ábra	Munkavállalási korú nyugdíjasok száma, 1990–2006.....	36
11. ábra	Munkavállalási korú nyugdíjasok száma és a rokkantsági nyugdíjban részesülők száma, 1990–2006.....	37
12. ábra	A nyugdíjkorhatár és az adott évben időskori nyugdíjassá válók átlagos életkorának alakulása 1996 és 2005 között.....	38
13. ábra	A korhatár feletti népesség és a korhatár alatti nyugdíjasok száma 1990-2006, FÉRFIAK.....	39
14. ábra	A korhatár feletti népesség és a korhatár alatti nyugdíjasok száma 1990-2006, NŐK.....	39
15. ábra	A nyugdíjkorhatár után foglalkoztatottak aránya a nyugdíjasokon belül, 1990-2006.....	40
16. ábra	Foglalkoztatottak aránya a nyugdíjkorhatár alatti nyugdíjasokon belül, 1996, 2001,2005.....	41
17. ábra	A nyugdíjbavonulás időzítését meghatározó tényezők, Szinovach modellje....	52
18. ábra	Foglalkoztatottsági ráta az Európai Unió országaiban, 2007.....	56
19. ábra	Demográfiai csoportok foglalkoztatottsági rátája alapján képzett klaszterek, 2007.....	58
20. ábra	Az 55-64 éves FÉRFIAK foglalkoztatottsága néhány európai országban, 1998, 2007.....	60
21. ábra	Az 55-64 éves NŐK foglalkoztatottsága néhány európai országban, 1998, 2007.....	60
22. ábra	55-64 éves FÉRFIAK foglalkoztatottsága Európa néhány országában, 1970-2005.....	63
23. ábra	55-64 éves NŐK foglalkoztatottsága Európa néhány országában, 1970-2005.....	63
24. ábra	Országtypológia a nyugdíj előtti kilépést, és az ezzel kapcsolatos jóléti	78

	rendszereket tekintve, Ebbinghaus tipizálása.....	
25. ábra	Születési év szerinti kohorszok életkora 1992 és 2004 között, 5 éves korcsoportok.....	99
26. ábra	Születési év szerinti kohorszok életkora 1992 és 2004 között, 2 éves korcsoportok.....	100
27. ábra	A nyugdíjbavonulás átlagos életkora születési kohorszok szerint (1932–1945 között született férfiak, 1936–1945 között született nők).....	114
28. ábra	A nyugdíjba vonulás átlagos életkora és a nyugdíjkorhatár közötti távolság születési kohorszokként (1932–1945 között született férfiak, 1936–1945 között született nők).....	118
29. ábra	Az adott nyugdíjformába belépők átlagos életkora, FÉRFIAK, 1996-2005.....	120
30. ábra	Az adott nyugdíjformába belépők átlagos életkora, NŐK, 1996-2005.....	121
31. ábra	Azoknak az aránya, akik a reájuk vonatkozó korhatár elérésének évében lépnek be az öregségi nyugdíjrendszerbe.....	122
32. ábra	Azoknak az aránya, akiknek abban az évben kezdték meg az előrehozott nyugdíj folyósítását, amikortól arra jogosulttá váltak, vagy azután, de még a korhatár előtt.....	123
33. ábra	A nyugdíjrendszerbe belépők száma az 1936-1953 között született FÉRFIAK körében.....	125
34. ábra	A nyugdíjrendszerbe belépők száma az 1941-1953 között született NŐK körében.....	125
35. ábra	A nyugdíj mellett foglalkoztatottak aránya a 40 éves és idősebb, aktív korú nyugdíjasok körén belül.....	127
36. ábra	A foglalkoztatottak struktúrája iskolai végzettség szerint, 1992-2004, FÉRFIAK.....	138
37. ábra	A foglalkoztatottak struktúrája iskolai végzettség szerint, 1992-2004, NŐK...	138
38. ábra	A rokkantsági nyugdíjassá válók életkori megoszlása 2002, 2003 és 2004-ben.....	144
39. ábra	A rokkantsági nyugdíjassá válók életkori megoszlása 2002, 2003 és 2004-ben – FÉRFIAK.....	145
40. ábra	A rokkantsági nyugdíjassá válók életkori megoszlása 2002, 2003 és 2004-ben – NŐK.....	145
41. ábra	A rokkantsági nyugdíjasok aránya a 2001-es relatív jövedelmi pozíció szerint (2001-ben 40-59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)	155
42. ábra	A rokkantsági nyugdíjasok aránya a 2001-es relatív jövedelmi pozíció szerint (2001-ben 40-59 év közöttiek; nem nyugdíjasok).....	157
43. ábra	A rokkantsági nyugdíjasok aránya a 2001-es relatív jövedelmi pozíció szerint (2001-ben 40-59 év közöttiek; nem nyugdíjasok).....	157
44. ábra	Státuszátmenetek 2001 és 2004 között.....	164

45. ábra	Az öregségi vagy öregségi jellegű nyugdíjassá válók életkori megoszlása 2002, 2003 és 2004-ben FÉRFIAK.....	169
46. ábra	Az öregségi vagy öregségi jellegű nyugdíjassá válók életkori megoszlása 2002, 2003 és 2004-ben NŐK.....	170
47. ábra	A 2002 és 2004 között nyugdíjba vonulók életkora a reájuk vonatkozó nyugdíjkorhatárok szerint	171
48. ábra	A vágyott nyugdíjazási életkor, 2001-ben (A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak).....	174
49. ábra	A korai nyugdíjazást preferálók aránya a nyugdíjba vonulás utáni munkavállalási tervek szerint, 2001 (A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak).....	183
50. ábra	A korai nyugdíjazás szándéka mögött álló okok struktúrája.....	184

1. BEVEZETÉS

Az emberi életpálya több szempontból szakaszolható. Az egyik lehetséges megközelítés szerint a tanulás évei, a munkaerőpiacon való részvétel és a munka világából való kivonulás lehetnek a legfontosabb életszakaszok. Kevés kivétellel a társadalom tagjai mind megélik ezeket a periódusokat, ám a tekintetben, hogy ezek milyen hosszúságúak, mennyire élesen válnak el egymástól, és milyen egyéb szakaszok ékelődnek be az előbb felsorolt periódusokba, már nagyok lehetnek a különbségek, mind a történeti időben, mind pedig a társadalom különböző rétegeiben.

A történeti időre koncentrálva az utóbbi időszak legfontosabb változásai a következőkben foglalhatók össze: a tanulás évei meghosszabbodnak, részben átfedik a munkavégzés időszakát; a munkaerőpiaci részvételt tekintve a társadalom egyre szélesebb rétegei élik meg, hogy időről időre kiszakadnak onnan, munkanélkülivé válnak; a gyermekgondozási szabadságra kivonuló nők nehezen tudnak visszalépni a munkaerőpiacra; az idősödő korosztályok pedig egyre nagyobb számban hagyják el a formális munka világát még az öregségi nyugdíjkorhatár elérése előtt. Mindezek következtében az emberi életpálya egészében a formális munkaerőpiacon való részvétel időszaka részben összeszűkül, részben töredezetté válik. (*Brugiavini, A. – Peracchi, F., 2005*) Furcsa módon Európában ez éppen akkor zajlik, amikor a várható élettartam folyamatosan emelkedik, az emberek tovább élnek. A munkaerőpiaci kilépés időpontja és a várható élettartam közötti távolság ennek következtében növekedett, egyre hosszabbá vált a nyugdíjban töltött évek száma. (*OECD, 2002*)¹ Bár az utóbbi évtizedben – jórészt az uniós elvárások következtében – ugyan több országban történtek elmozdulások az idősebb korosztályok foglalkoztatottsága terén, az alapvető trendek nem változtak meg.

Az idősebb korosztályok munkaerőpiaci kivonulását illetően számos országban megfigyelték azt is, hogy a nyugdíjkorhatár körüliek munkaerőpiaci pozíciója, illetve munkapiaci pályafutásuk lezárása sokkal változatosabb képet mutat, mint korábban. Egy részük a nyugdíjkorhatár elérésekor lép ki a munkapiacról, aktív keresőből nyugdíjassá válik. Más csoportjaik azonban már a nyugdíjkorhatár elérése előtt végleg kilépnek az aktív státuszából, korai nyugdíjassá, rokkant nyugdíjassá, munkanélkülivé, vagy egyéb inaktívvá válnak. Megint mások többszöri ki- és belépéssel érik el a

¹ A munkaerőpiaci kilépés és a várható élettartam közötti távolság növekedéséről tájékoztat az *F1-es számú Függelék*.

nyugdíjkorhatárt, vagy fokozatosan, részmunkaidős státuszokon keresztül hagyják el a munkaerőpiacot, és a korábbiakhoz képest egyre kevesebben vannak azok, akik a nyugdíjkorhatár elérése után is folytatják aktív kereső tevékenységüket. (ld. ezekről Reimers, C. – Honig, M., 1989; Doeringer, P., 1990; Kohli, M. – Rein, M. 1991; Henretta, J. 1992; Guillemard A.M. – Rein, M., 1993; Boulin, J.Y. – Hoffmann, R. 1999; O'Reilly, J.-Cebrian, I. - Lallement, M., 2000; Naegele, G.C. – Barkholdt, B. – de Vroom, J. – Andersen, J.G. – Krämer, K. 2003; Dalen, H. – Henkens, K. – Henderikse, W., – Schippers, J., 2006; A. Börsch-Supan – A. Brugiavini – E. Croda, 2008)

Az emberi életpálya szakaszai a XX. században társadalmi intézmények által vezéreltté váltak. (Anderson, M., 1985; Hareven, T., 1986; Kohli, M., 1987; Mayer, K.U. – Schoepflin, 1989) Az idősebb korosztályok vonatkozásában az intézményesülés legfontosabb feltétele a nyugdíjrendszerek kiépülése volt. Amíg nem volt nyugdíjrendszer, az emberek addig dolgoztak, amíg lehetőségük volt, amíg egészségi állapotuk megengedte. Ha aktív életpályájuk során nem gyűjtötték össze az „öregkorukra valót”, ha a családi gazdaság nem gondoskodott róluk, akkor nehéz helyzetbe kerültek, hiszen nem volt mögöttük társadalmi védőháló, amely a munkából származó korábbi jövedelmüket legalább részben pótolni tudta volna. A nyugdíjrendszerek kiépülése, és a népesség egészére történő kiterjedése tette lehetővé, hogy a munkaerőpiacról történő korai kilépésről mint társadalmi jelenségről beszélhessünk. Korai kivonulásnak azokat az eseteket tekintjük, amelyekben a munkaerőpiaci kilépés még az időskori nyugdíjkorhatár előtt történik meg.

A modern nyugdíjrendszerek Európa legtöbb országában a XX. században épültek ki. Kezdetben ezek nem jelentettek teljes körű biztosítást, alacsony összegűek voltak, és a nyugdíjas léthez inkább negatív jelentéstartalmak kapcsolódtak. Nyugdíjasnak lenni egyfajta társadalmi szerepnélküliséget („roleless role”) jelentett (Guillemard, A.M. – Rein, M. 1993), vagy olyan inaktív státuszt, amely azoknak az embereknek az élethelyzetét jelenítette meg, akiknek nincsen szükség a munkájára (Donahue, W. – Orbach, H. – Pollack, O., 1960). Napjainkra a nyugdíjrendszer a nyugdíjkorhatárt elérő korosztályoknak szinte teljes egészére kiterjed.² Az európai

² Az utóbbi egy-két évben láttak napvilágot azok a tanulmányok, amelyek arról szólnak, hogy Magyarországon az 1990-es évek első kétharmadában megtapasztalt munkanélküliség, a fekete gazdaság kiterjedtsége következtében egyre többen lesznek olyanok, akik nem, vagy csak nagyon alacsony színvonalú nyugdíjra szereznek jogosultságot. A nyugdíjjogosultság egyik alapfeltétele

országok többségében a nyugdíjrendszerek dominánsan az ún. felosztó-kirovó elven alapulnak. Ez azt jelenti, hogy a nyugdíjbiztosítás nem egyéni szerződéseken, hanem társadalmi szerződésen alapul. A társadalmi szerződés lényege, hogy a mindenkori aktív korosztályok keresete jelenti a nyugdíjak fedezetét. Ez az a pont, ahol az egyéni életpályán bekövetkezett változások visszahatnak az egész társadalomra, benne a nyugdíjrendszerre, amelyek azután meghatározzák a mindenkori nyugdíjasok élethelyzetét, a nyugdíjak színvonalát is. Ha a társadalom aktív korosztályában lerövidül a munkával töltött szakasz, pontosabban az a szakasz, amikor az egyének társadalombiztosítási járulékot fizetnek, akkor kevesebb jövedelem termelődik, ami a nyugdíjrendszerek fenntarthatósági problémáihoz vezet. A munkaerőpiacról kivonuló, nyugdíjrendszerbe belépő egyén nem termel jövedelmet, és igénybe veszi a nyugellátást. Az ún. rendszerfüggőségi ráta – amely a nyugdíjasok arányát fejezi ki a járulékfizetőkhez képest – megemelkedik, a munkaerőpiacon képződő jövedelmek és a nyugdíjak egyensúlya felborul (Hamar F., 2004; Augusztinovics M., 2005) ³.

Kulcsfontosságú tehát az, hogy az idősebb korosztályok minél tovább, legalább a nyugdíjkorhatár eléréséig bentmaradjanak a munkaerőpiacon. Miért nem sikerült ezt ezidáig elérni? Milyen szándékok és intézkedések voltak, amelyek ennek elérését célozták?

A kérdések megválaszolásának előfeltétele, hogy ismerjük azokat a tényezőket, amelyek szerepet játszanak az aktív korúak munkapiacról való távozásában: hogyan befolyásolják a munkaerőpiacról történő kilépést az intézményi keretek, ezen belül a munkaerőpiac működése, valamint a nyugdíjrendszer szabályozása által teremtett lehetőségek és korlátok. Milyen a szerepük az egyéni erőforrásoknak, az önkéntes döntéseknek és a kényszereknek? Milyen eszközökkel motiválhatók az idősebb korosztályok a nagyobb arányú munkapiaci részvételre?

ugyanis az, hogy az egyének kellő mennyiségű szolgálati évet tudjanak felmutatni. Ha pedig az emberek nem bejelentett munkavállalóként dolgoznak, akkor ezeknek a szolgálati éveknek a hiánya súlyos gondot okozhat számukra, amikor elérik a nyugdíjkorhatárt, amikor kilépnek a munkaerőpiacról, és megélhetésük fő forrásává a nyugdíj válik (Augusztinovics M. – Köllő J., 2007). Az 1945–1960 között született évfázatokra vonatkozóan 250 és 500 ezer közé teszik azoknak a számát, akik nem szereznek 20 éves szolgálati időt, azaz a jelenlegi jogszabályok szerint nem válnak jogosulttá az öregségi nyugdíjra (Scharle Á., 2008).

³ A nyugdíjrendszer fenntarthatósága szempontjából fontos megemlíteni az ún. demográfiai függőségi rátát is, amely az aktív és az inaktív korúak arányát jelzi. A demográfiai függőségi ráta egyik része az időskori demográfiai függőségi ráta, amely az európai társadalmak elöregedése miatt egyre kedvezőtlenebb képet mutat, azaz egyre több az egy aktív korúra jutó időskorú. A demográfiai függőségi rátában ez a jelenség kevésbé mutatkozik meg, mert a ráta másik fele a gyermek- és fiatal inaktív arányát mutatja, amely viszont sajnálatos módon folyamatosan csökken. Hosszú távon az arányok tovább romlanak, mivel az alacsony termékenység a munkaerőpiacra belépők számában is megmutatkozik, és így egyre kevesebb járulékfizetőt terhelnek majd a nyugdíjkiadások.

Dolgozatunkban ezekre a kérdésekre keressük a választ. Megközelítésünkben a munkaerőpiacról történő kilépést, a korai nyugdíjazást az egyéni életpálya szempontjából vizsgáljuk. Azokkal az emberekkel foglalkozunk, akik az 1990-es években és a 2000-es évek első felében a nyugdíjkorhatárhoz közeledtek, de még nem érték el a rájuk vonatkozó nyugdíjkorhatárt; még a rendszerváltás előtt, a szocializmus évtizedeiben fejezték be iskolai pályafutásukat, és kezdték el munkapiaci karrierjüket. Ez meghatározza rendszerváltás utáni munkaerőpiaci pozíciójukat is.

Az iskolai végzettség, a munkaerőpiacon igényelt tudás jellege szempontjából az idősebb generációk gyakran hátrányban vannak a fiatalabbakkal szemben, és a gazdaság olyan jellegű formációváltásánál, mint amilyen a rendszerváltás volt, ezek a hátrányok felerősödhetnek. *(Köllő J., 2002)* A szocializmus éveiben korlátozták a közép- és felsőfokú oktatásba belépők számát, így a rendszerváltás utáni idősebb generációkban jóval magasabb az alacsonyabb iskolai végzettségűek aránya, mint a fiatalabb korosztályokban. A középfokú oktatásban való részvétel jelentős kibővülésével és a felsőfokú oktatás expanziójával a generációk közötti távolság tovább növekedett. Az idősebbek hátránya nemcsak az elvégzett osztályok számában mutatkozik, hanem a tudás tartalmában is. Napjainkra a munkakörök jelentős része megköveteli a számítógépes tudást, a nyelvismeret valamilyen szintjét, illetve a kommunikáció olyan formáját, amelyet az idősebb generációk nem, vagy csak csak kisebb mértékben sajátítottak el, mint a fiatalabbak. Az idősebbek iskolai végzettségében jelentkező hátrányok nem csupán az adminisztratív korlátozásokkal magyarázhatók. A rendszerváltás előtti évtizedek gazdaságának szerkezete a maitól gyökeresen különbözött. Magas volt a fizikai munka, illetve a segéd- és betanított munka iránti kereslet, így a keresleti oldal sem ösztönözte a magasabb iskolai végzettségű munkaerőpiaci kínálat kialakulását. A gazdaság nagy mértékű átstrukturálódása azt a gyakorlati tudást is erodálta, amelyet az idősebbek hosszú évek munkapiaci tapasztalata alatt gyűjtöttek össze. A rendszerváltás utáni munkaerőpiacon – a hierarchiában történő előrelépés, a keresetek alakulása szempontjából – a senioritás elve kevésbé érvényesült, mint korábban. *(Kertesi G.–Köllő J., 2002)*

Az általunk vizsgált csoportok jelentős része tehát egyszerre élte meg az életkorukból fakadó hátrányt, amely szinte minden jelenkori európai országra jellemző, és azt, amely a rendszerváltás utáni struktúra átalakulásából, az 1990-es évek közepén tetőző munkaerőpiaci beszűkülésből adódott.

A munkaerőpiaci változások mellett az idősödő korosztályok aktivitását, a munkaerőpiacról kivezető utak jellegét, és a kilépés időzítését jelentősen befolyásolta az a tény is, hogy a nyugdíjrendszer a vizsgálati időszak alatt többször változott. Az 1990-es évek elejétől 1998-ig tartó szakaszt a kockázati típusok ⁴ kiterjedése, és ennek következtében az ellátások kibővülése, a jogosultságok körének szélesítése jellemezte. Az 1998-tól kezdődő szakaszt pedig az „engedékeny szabályozás” felszámolása, a kockázati típusok szűkítése, az időskori nyugdíjkorhatár emelése. Ez utóbbi különösen a nőket érintette érzékenyen, hiszen esetükben az öregségi nyugdíjkorhatár 55 évről 62 évre emelkedett.

Dolgozatunkban azoknak a sorsára irányítjuk figyelmünket, akik még a nyugdíjkorhatár előtt kikerültek a munka világából. A munkaerőpiacon belüli pozíciókat, az idősebbek foglalkoztatottak körén belüli státuszát, a munkaerőpiacon belüli mozgásokat csak annyiban vizsgáljuk, amennyiben azok hozzájárulnak a munkaerőpiaci kilépés megértéséhez.

Azokra a kérdésekre keressük a választ, hogy

- milyen tényezők határozzák meg azt, hogy az idősebb generációk a nyugdíjkorhatár elérése előtt elhagyják a munka világát?
- hogyan kapcsolódnak egymáshoz ezek a tényezők?
- milyen utakon történik a munkapiacról való kilépés?
- milyen különbségek vannak a férfiak és a nők között a korai nyugdíjbavonulás gyakoriságát, időzítését és az azt meghatározó tényezőket illetően?
- milyen változások történtek ezekben a folyamatokban a rendszerváltás utáni időszakban?
- differenciálódnak vagy homogenizálódnak a nyugdíjbavonulási utak?

A bevezetést követően a dolgozat *2. fejezetében* először áttekintjük a népesség munkaerőpiaci aktivitását, az idősebb korosztályok munkaerőpiaci kilépését, nyugdíjbavonulását jellemző trendeket az 1960-as évektől napjainkig. Az áttekintés célja, hogy rávilágítsunk arra, milyen speciális aspektusai vannak az 1990 utáni időszaknak, milyen folyamatokba illeszkedik, vagy milyen trendeket tör meg a rendszerváltás, majd milyen irányba mozdult az idősebbek munkaerőpiaci aktivitása

⁴ Kockázati típusoknak nevezzük a rászorultság különböző formáit, amelyek fennállása esetén a nyugdíjrendszer ellátást nyújt. Ilyen lehet az idős kor, a betegség, a rokkantság, az özvegyülés, a munkanélküliség.

azután. A 2. fejezet második és harmadik alfejezetében már csak az 1990-es évek eleje óta eltelt időszakra koncentrálunk, és az általunk vizsgált korosztályokra, azaz a nyugdíjkorhatár felé közeledő, de még aktív korúakra.

Ahhoz, hogy megérthessük a vizsgált folyamatokat, ismernünk kell a nyugdíjrendszerben bekövetkezett változásokat. A második alfejezetben ezeket tekintjük át, és csak a harmadik részben térünk rá a tényleges jelenségek, trendek megvilágítására.

A 3. fejezetben összegyűjtjük azokat az elméleteket, amelyek relevánsak lehetnek annak megértésében, mitől függ, hogy az egyének mikor vonulnak nyugdíjba, és milyen tényezőkkel magyarázható a korhatár elérése előtti nyugdíjbavonulás.

Az elméletek két csoportját különböztettük meg: az elsőbe azok kerültek, amelyek a társadalmi csoportok szintjén értelmezik az idősebb korosztályok munkaerőpiaci esélyeit, a munkaerőpiaci kizáródás/kilépés folyamatát. Ezek az elméletek arra keresnek magyarázatot, miben különböznek a fiatalabb, a középkorú és az idősebb korosztályok munkaerőpiaci kilépését meghatározó tényezők. Az ide sorolódó teóriák egy része a munkaerőpiac taszító tényezőit, míg más csoportjai a nyugdíjrendszer húzó hatásait látja dominánsnak, végül létezik olyan megközelítés is, amely a hangsúlyt a munkaerőpiac, a nyugdíjrendszer és a munkaerőpiac szereplői közötti kölcsönhatásra teszi.

Az elméletek másik nagy csoportja az egyéni jellemzők szerepét hangsúlyozza. Ezek mögött lényegében az az előfeltevés áll, hogy a munkaerőpiac potenciális résztvevőjének munkaerőpiaci aktivitását, vagy az onnan való kirekesztődését alapvetően az egyén erőforrásai határozzák meg. Ilyen lehet az iskolai végzettség, az egészségi állapot, a korábbi munkaerőpiaci tapasztalat stb. Ezeknek a hiánya, vagy az ezekkel kapcsolatos hátrányok a fiatalabbakat éppúgy kizárja a munkaerőpiacról, mint az idősebbeket. Az egyéni jellemzőket középpontba állító elméletekben nagy szerepet kapnak a családi környezetre, az egyén szűkebb környezetére vonatkozó információk, amelyek közvetetten hathatnak a munkaerőpiaci részvétel alakulására. Ezek a teóriák a szubjektív faktorok jelentőségét is hangsúlyozzák, mint például a munkaerőpiaci félelmek, a munka elvesztésével kapcsolatos aggodalmak, a munkával való elégedettség, a nyugdíjas évekre vonatkozó elképzelések.

A hivatkozott elméletek többsége a nyugat-európai országokban, és az Egyesült Államokban az 1970-es és az 1980-as években lejátszódott események megértésére született, ahol ekkor volt a legkiterjedtebb a korai nyugdíjbavonulás. A 4.

fejezetben egyrészt bemutatjuk az idősebb korosztályok munkaerőpiaci helyzetének változásait néhány külföldi országban, másrészt utalunk arra, hogy ezek a folyamatok mennyiben érthetők meg a korábban felvázolt elméletek alapján.

Előrebocsátjuk, hogy ennek a fejezetnek az a legfőbb tanulsága, hogy bár az idősek munkaerőpiaci helyzetének alakulását tekintve nagyon sok rokon vonást figyelhetünk meg az egyes országok között, az intézményi környezet, a társadalompolitikai döntések, a munkakultúra, a munkaerőpiaci szempontból hátrányos faktorok kezelésének módja nagy eltéréseket mutat. Mindezek alapján úgy tűnik, hogy az egyes elméletek korlátozott érvényűek, országonként vagy országcsoportonként más és más elméleteknek nagyobb a relevanciája.

A dolgozat 5. *fejezetében* bemutatjuk a korai nyugdíjbavonulással foglalkozó eddigi hazai kutatási eredményeket. Ezek részben a munkaerőpiac taszító, részben a nyugdíjrendszer szívó hatásának vizsgálatára irányultak, noha a vizsgált kérdéseket más-más módon operacionalizálták.

A 6. *fejezetben* a kutatási kérdéseinket fogalmazzuk meg, és a korai nyugdíjbavonulás okait magyarázó elméletekre, a nemzetközi és a hazai kutatási eredményekre építkezve kifejtjük azokat a hipotéziseket, amelyeket dolgozatunk további fejezeteiben tesztelünk.

Kutatási kérdéseinket három csoportba osztjuk: Az elsőben azokra a kérdésekre keresünk választ, hogy az életpálya azonos szakaszán mért munkaerőpiaci aktivitásban, a nyugdíjbavonulás időzítésében és mikéntjében milyen különbségek vannak az egyes születési évjáratok, kohorszok között. Hogyan befolyásolja ezeket a különbségeket a munkaerőpiac összeszűkülése az 1990-es évek első kétharmadában, és hogyan a nyugdíjkorhatár emelés 1998-tól.

A második kérdéscsoportban azzal foglalkozunk, hogyan befolyásolja az idősebb korosztályok munkaerőpiaci aktivitásának alakulását az, hogy milyen ágazatban dolgoznak, hogy mennyien végeznek közülük szellemi, és mennyien fizikai munkát, és hogyan hat a munkaerőpiaci részvételükre az a tény, hogy iskolai végzettség szerinti struktúrájuk kedvezőtlenebb, mint a fiataloké.

A harmadik kérdéscsoportban az egyéni erőforrásokra, a szubjektív faktorokra és a családi környezetre koncentrálnak. Azt vizsgáljuk, hogy az idősebb korosztályon belül milyen tényezők valószínűsítik a korhatár előtti nyugdíjbavonulást.

A 7. *fejezetben* bemutatjuk kutatásunk forrásait, módszereit és megfogalmazzuk az operacionalizálással kapcsolatos néhány dilemmát. Ilyen például az a kérdés, hogy mit

tekintünk munkaerőpiaci kilépésnek, nyugdíjbavonulásnak, hogyan definiáljuk a nyugdíjas státuszt? Milyen előnyei és hátrányai vannak annak, ha születési kohorszokkal dolgozunk, és nem életkori csoportokkal? Milyen nehézségek adódnak abból, hogy vizsgálatunk időszaka rendkívül eseménydús, bizonyos szempontból átmeneti időszak, amelyben nem feltételezhetjük, hogy az egyik születési évjárat úgy viselkedik, mint az őt megelőző kohorszok, és amely felerősíti a megfigyelési idő korlátozottságából adódó cenzoráltság problémáját.

Mindezek után térünk rá kutatási eredményeink ismertetésére, amelyet a 8. és a 9. fejezet tartalmaz. A 8. *fejezetben* a nyugdíjkorhatár felé közeledő kohorszok foglalkoztatottságának alakulását a munkaerőpiac egészének mozgásain belül szemléljük, illetve az egyes kohorszok életútját hasonlítjuk egymáshoz. A 9. *fejezetben* egy szűkebb perióduson belül, 2001 és 2004 között vizsgáljuk, hogy az idősödő korosztályokban milyen tényezők határozzák meg a munkaerőpiaci kilépést és ezen belül a korai nyugdíjazás különböző formáit.

Dolgozatunkat az összefoglaló (10. *fejezet*) zárja, amelyben a kutatási eredményeink összegzésére, és a társadalompolitikai döntéshozatal számára is hasznosítható következtetések levonására törekszünk.

...

A dolgozat írásában sokan sokféleképpen segítettek. Köszönettel tartozom témavezetőmnek Spéder Zsoltnak, akitől szakmai támogatást kaptam; Fodor Évának és Tóth István Györgynek a dolgozat tiszteletére alapos bírálatáért; Daróczi Etelkának és Harcsa Istvánnak, akik végigkísérték munkám fázisait, és a dolgozat kéziratához fontos kritikai észrevételeket fűztek, további kutatási irányokra hívták fel a figyelmemet.

Szerencsésnek érzem magam, mert a munkám mindig olyan közegben folyt, ami inspirálóan hatott arra, hogy a társadalom működésének újabb és újabb kérdései kezdjenek érdekelni. Sokat jelent számomra, hogy pályámat a KSH Társadalomstatistikai Főosztályán kezdhettem, ahol az empirikus szociológia alapjait megtanulhattam. Hálás vagyok a sorsnak azért is, mert onnan a Népeségtudományi Kutatóintézetbe kerültem, ahol érdeklődő, nyitott szellemiségben folytathattam a kutatásaimat. Dolgozatom egyes részeinek intézeti vitái számos új gondolattal gazdagították a munkámat. Szeretnék köszönetet mondani a Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskolájának, amely több fórumot teremtett arra, hogy a dolgozat írásának különböző fázisairól beszámoljak, hogy kutatásaim eredményeiről visszajelzéseket kapjak.

Végül köszönettel tartozom azoknak, akik a kutatásomban felhasznált adatállományok létrejöttén munkálkodtak, a kérdezőknek, akik nélkül sohasem lehetnének megbízható adataink, a terepmunkák szervezőinek, akiknek lelkiismeretes munkáját a KSH-ban dolgozva személyesen is tapasztaltam. Köszönet a TÁRKInak és az Országos Nyugdíjfolyósító Intézetnek, hogy a dolgozatban használt adatforrásokat önzetlenül a rendelkezésemre bocsátották.

2. A MUNKAERŐPIACI AKTIVITÁS ÉS A NYUGDÍJBAVONULÁS TRENDJEI MAGYARORSZÁGON

2.1. Hosszú távú trendek

Az utóbbi közel két évtizedben tapasztalt folyamatok és jelenségek jelentős része csak a megelőző időszak jellemzőivel összefüggésben érthetők meg. Ebből a szempontból kiemelt jelentősége van például az 1960-as évektől induló, a nőket érintő foglalkoztatási expanziónak, amely – a kétkeresős családmodell teljessé válásának jegyében – az 1980-as évek elejére érte el csúcspontját.

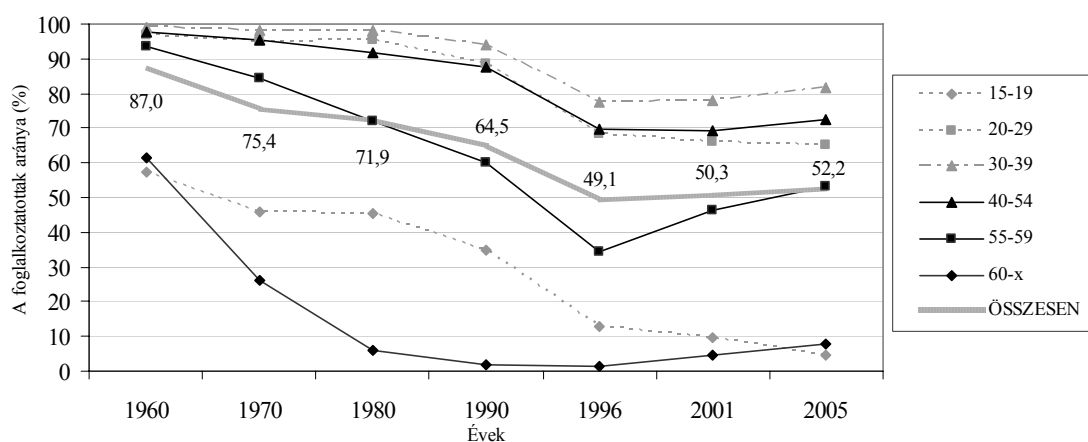
A háború utáni évtizedekben a legmagasabb foglalkoztatottságot az 1980-as népszámláláskor mérték, amikor a foglalkoztatottak száma meghaladta az 5 milliót. Ehhez képest a rendszerváltás éveiben több mint 500 ezerrel voltak kevesebben a munkaerőpiacon. 1997-ben, a foglalkoztatottság mélypontján pedig csupán 3 millió 600 ezren dolgoztak. 1998-tól a foglalkoztatottság szintjének lassú emelkedését, illetve a későbbi években stagnálását figyelhetjük meg. Ennek következtében 2007-ben 3 millió 900 ezren végeztek kereső tevékenységet, ami azonban messze elmarad a rendszerváltás éveire jellemző foglalkoztatottsági szinttől is (*KSH, 2005; KSH stADAT*).

A foglalkoztatottság nemek szerinti alakulásában több lényeges különbséget találhatunk. Az egyik az, hogy a munkaerőpiaci aktivitást az 1960-as évektől áttekintve a férfiak foglalkoztatottságának csúcspontja nem az 1980-as évek legelejére, hanem 1960-ra esik. Azóta az aktív keresők száma az 1990-es évek közepéig folyamatosan csökkent. Ez a trend a legfiatalabbak és a legidősebbek aktivitásában bekövetkezett alapvető változások eredménye. A legfiatalabbak körében korábban azért volt magas az aktivitás, mert a fiatalok nagy része 8 általánost vagy szakmunkás végzettséget szerezve hamarabb befejezte a tanulmányait, és így fiatalabb korban lépett a munkaerőpiacra. Az idősebbek körében pedig azzal magyarázhatjuk a magas munkaerőpiaci részvételt, hogy sok aktív kereső volt a mezőgazdaságban – 1970-ben például a 60 évesnél idősebb, közel 500 ezer aktív kereső férfi fele a mezőgazdaságban dolgozott – ahol magasabb volt a nyugdíjkorhatár, illetve sokan nem is szereztek nyugdíjjogosultságot, így nem tudtak kilépni a munkaerőpiacról, hiszen akkor jövedelem nélkül maradtak volna.

A nők körében 1980-ban volt a legmagasabb az aktív keresők aránya, noha körükben is jelentősen csökkent a legfiatalabbak és a legidősebbek foglalkoztatottsága, hasonló okokra visszavezethetően mint a férfiaknál. A középkorúak viszont 1960 és 1980 között egyre nagyobb számban vannak jelen a formális munka világában. Munkaerőpiaci részvételük csak 1980, a 30-39 éves korosztály esetében pedig 1990 után kezd jelentősebben csökkenni.

Ha a férfiak és a nők munkaerőpiaci részvételét egymáshoz hasonlítjuk, akkor azt mondhatjuk, hogy a vizsgált időszakban folyamatosan közeledett egymáshoz a két nem foglalkoztatottsági mutatója. Míg 1990-ben 44, 1980-ban 22, addig 2005-ben már csupán 13% ponttal magasabb a férfiak foglalkoztatottsági rátája, mint a nőké ⁵ (1-2.ábra).

1. ábra
A foglalkoztatottak aránya korcsoportonként 1960-2005
FÉRFIAK

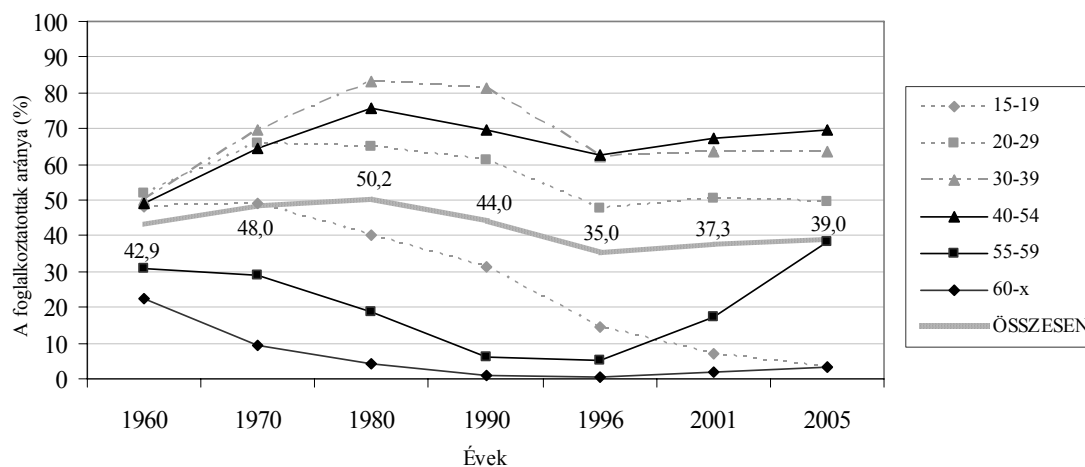

Forrás: *Cenzusok és Mikrocenzusok. KSH*

Megjegyzés: A megjelenített számadatok az „összesen” adatsorhoz tartoznak, amely a 15 éves és idősebb népességre vonatkozik. A korábbi Cenzusok nem a foglalkoztatottak körében vették figyelembe a nyugdíjak, az anyasági ellátások mellett dolgozókat. Így az 1996 előtti adatokban a foglalkoztatottak mai értelemben vett száma alábecsült.

⁵ Az adatok a 15 éves és idősebb népességre vonatkoznak.

2. ábra
A foglalkoztatottak aránya korcsoportonként 1960-2005
NŐK

Forrás: *Cenzusok és Mikrocenzusok. KSH*

Megjegyzés: A megjelenített számadatok az „összesen” adatsorhoz tartoznak, amely a 15 éves és idősebb népességre vonatkozik.. A adatfelvételek fogalmi rendszerében bekövetkezett változásokról ld. 1. ábra megjegyzése.

Az idősebb korosztályokat tekintve a munkaerőpiacról kilépők jelentős része a nyugdíjrendszerbe lép.

Magyarországon 1929 óta létezik nyugdíjrendszer. Ekkor lépett érvénybe az 1928. évi XL. törvénycikk, amely az öregség, a rokkantság, az özvegység és az árvaság kockázatára épült. A biztosítás csak az alkalmazottakra, a munkásokra és azok családtagjaira terjedt ki. A mezőgazdaságban dolgozók, a kisiparosok és a magánkereskedők részére jó néhány évtizeddel később, az 1950-es és 1960-as években nyílt meg a nyugdíjbiztosítás lehetősége. Az 1975. évi II. számú társadalombiztosítási törvény sok szempontból egységesítette a nyugdíjjogosultság feltételeit, noha ekkor is fennmaradtak különbségek. Ilyen volt például, hogy a mezőgazdasági szövetkezetek tagjaira magasabb korhatár vonatkozott. A férfiak 65, a nők 60 éves kortól mehettek nyugdíjba. Ez a korhatár 1976-tól évente egy évvel csökkent, és 1980-tól megegyezett a népesség többi részére megállapított korhatárral, azaz a férfiaknál a 60 évvel, a nőknél az 55 évvel.

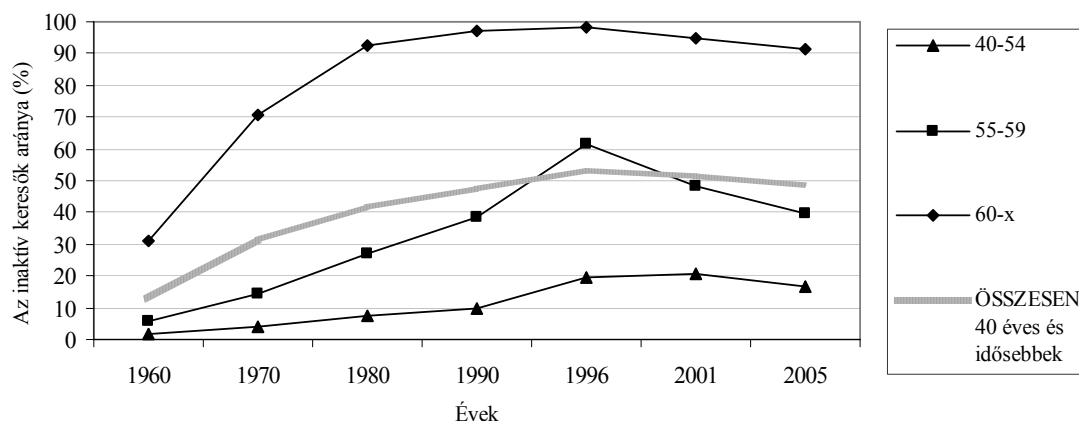
Mindezek a törvényi keretek nyilvánvalóan hozzájárultak ahhoz, hogy az idősebb korosztályok foglalkoztatottsági mutatói a vizsgált időszak elején lényegesen magasabbak voltak, mint később.

A nyugdíjrendszerben és a nyugdíjjogosultságot szerzettek arányában bekövetkezett változások ugyanis jelentősen befolyásolták azt, hogy az idősebbek meddig maradnak a munkaerőpiacon, és az inaktívak közül hányan tudnak belépni a nyugdíjrendszerbe.

Ha a nyugdíjkorhatár feletti, azaz a 60 éves és idősebb férfiakat tekintjük, akkor azt mondhatjuk, hogy a munkaerőpiacról kilépők körében 1970-re lényegében teljeskörűvé vált a nyugdíjjogosultság, hiszen az érintett korosztályban a nem foglalkoztatottaknak 96%-a részesült nyugdíjban (3. ábra). A nőknél sokkal kedvezőtlenebb a kép⁶. 1960-ban az 55-59 év közötti nem foglalkoztatott nőknek csupán 16, a 60 éves és idősebbeknek pedig 27%-a részesült nyugdíjban. A folyamatos emelkedés ellenére még 1980-ban is csupán 70% körül mozgott körükben a nyugdíjasok aránya. Csak az 1990-es években vált szinte teljeskörűvé a nyugdíjjogosultság, hiszen ekkor a munkaerőpiacon kívül állóknak több mint 95%-a nyugdíjas (4. ábra). Ez azonban a nőknél nem jelentett feltétlenül saját jogon szerzett nyugdíj ellátást, hiszen azok, akik sohasem jelentek meg a munkaerőpiacon, elhunyt férjük után szerezhettek nyugdíjat. A saját jogon ellátást nem szerző, nyugdíjkorhatár utáni özvegyi nyugdíjasok száma ugyan folyamatosan csökken, de a legidősebb korosztályokban még ma is jelen vannak. A 2005-ös mikrocenzus alapján a 65 éves és idősebb korosztályban a hozzátartozói nyugdíjban részesülők száma valamivel meghaladta a 110 ezret, akiknek 98%-a nő volt (KSH, 2005).

⁶ Mivel az 1990-es évek utolsó harmadáig a nők nyugdíjkorhatára 55 év volt, a potenciális öregségi nyugdíjasok körét az 55 éves és idősebb népesség jelenti.

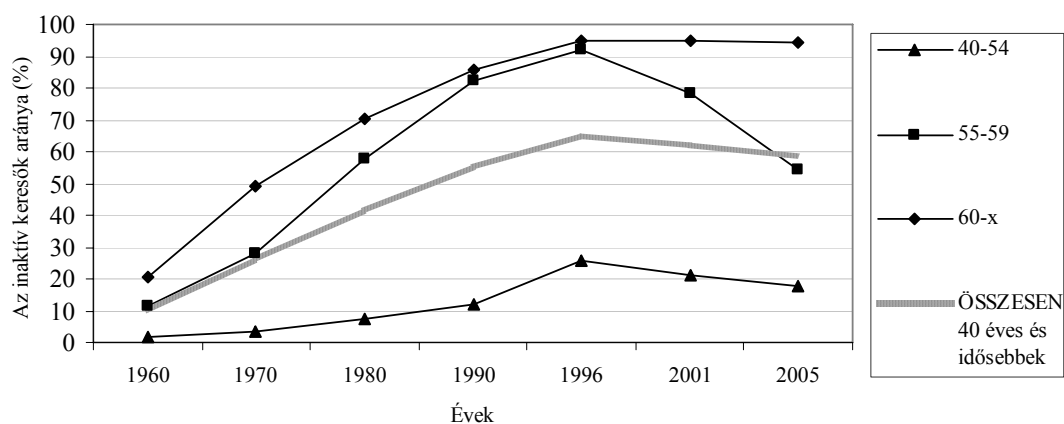
3. ábra
Az inaktív keresők aránya a nem foglalkoztatottak körén belül 1960-2005
FÉRFIAK

Forrás: *Cenzusok és Mikrocenzusok. KSH*

Megjegyzés: Mivel Cenzus és Mikrocenzus adatokkal dolgozunk, átvettük az adatgyűjtés fogalmait is. Inaktív keresők azok, akik nem foglalkoztatottak, de valamilyen társadalmi juttatásban részesülnek. Ez lehet nyugdíj, nyugdíjszerű ellátás vagy valamilyen anyasági ellátás. Az általunk vizsgált korosztályokban az inaktív kereső fogalma lényegében a nyugdíjasokat jelenti.

4. ábra
Az inaktív keresők aránya a nem foglalkoztatottak körén belül 1960-2005
NŐK

Forrás: *Cenzusok és Mikrocenzusok. KSH*

Megjegyzés: Ua. mint a 3. ábránál.

A korhatár alatti nyugdíjbavonulás vonatkozásában fontos megemlíteni, hogy a rendszerváltást megelőzően az öregségi nyugdíjkorhatár elérése előtt igénybevehető nyugdíjak közül a rokkantsági nyugdíj volt a legjelentősebb. A rokkantnyugdíj rendszerbe való beáramlás két hullámban indult intenzív növekedésnek: az 1960-as és az 1980-as évek végén. A növekedés ütemét jól jelzi, hogy míg az 1960-as évek közepén évente 10 ezer fő körül mozgott a rendszerbe beáramlók száma, addig az

1970-es évek elején 35 ezer, az 1990-es évek elején pedig évente 65 ezer körül járt az új nyugdíjasok száma. Ez különösen a férfiak foglalkoztatottsági mutatóira hatott erőteljesen.

2. 2. A nyugdíjrendszer jellemzői az 1990-es években és a 2000-es évek első felében

A rendszerváltás óta eltelt időszakban a nyugdíjrendszer ⁷ szabályozásában több lényeges elem is megváltozott. Mivel a következő alfejezetben (2.3. *alfejezet*) 1990-től jellemezzük az idősebb generációk munkaerőpiaci aktivitását és a korhatár előtti nyugdíjazás jelenségét, a nyugdíjak szabályozásában bekövetkező főbb változásokat szintén 1990-től foglaljuk össze. ⁸ A nyugdíjrendszer azon elemeinek a bemutatására koncentrálunk, amelyek érinthetik a nyugdíjkorhatár előtti munkaerőpiaci kivonulást.

A nyugdíjrendszer szabályozásának, és az abban bekövetkezett konkrét változásoknak az ismertetése előtt fontos megemlíteni, hogy dolgozatunk szempontjából a nyugdíjrendszer átalakulásának egyik legfontosabb eleme, hogy a kockázati típusok a vizsgált időszak első felében, azaz az 1990-1998 közötti

⁷ A hazai nyugdíjrendszer múltjáról, jelenéről és a nyugdíjrendszer dilemmáiról lsd. 'Körkép Reform után. Tanulmányok a nyugdíjrendszerről' című kötetet, (*Augusztinovics M., 2000*), illetve Augusztinovics nyugdíjrendszerekről szóló írását (*Augusztinovics M., 2002*).

⁸ A tanulmány panel elemzésen alapuló kutatási eredményei 2004/2005-ös adatok felhasználásával zárulnak, ezért a nyugdíjrendszerben bekövetkezett főbb változásokat is csak eddig az időpontig követjük, noha azóta több olyan intézkedés született, amely az idősebbek foglalkoztatottságának növelését célozta. 2004-től például nagyobb ösztönzőre számíthatnak azok, akik a hivatalos nyugdíjkorhatár után is dolgoznak. Minden nyugdíjkorhatár után ledolgozott hónaphoz 0,5%-os nyugdíj emelkedés kapcsolódik. 2004-ben a közigazgatásban dolgozók számára elindították az ún. Prémium évek programot, amely a munkaviszony fenntartásával együtt járó nyugdíjforma. A nyugdíjat igénybevevők korábbi bérük 60%-át kapják, és legfeljebb heti 12 órában foglalkoztathatók. A nyugdíjkorhatár előtti elbocsátást próbálja mérsékelni az a törvény, amely a nyugdíjkorhatártól legfeljebb 5 évvel fiatalabbakat védi. Esetükben a munkáltatónak indokolnia kell az elbocsátást és munkaviszonyukat csak erősen indokolt esetben lehet megszüntetni.

A nyugdíjkorhatár emelésével bevezetett átmeneti időszak végére (2009-re) csökkentik az előrehozott nyugdíj és az öregségi nyugdíj alsó életkori határa közötti különbséget. A korengedményes nyugdíj 2009-től meg fog szűnni. Ezáltal szűkülni fog a korai nyugdíjbavonulás lehetősége. A nyugdíj mellett dolgozók esetében a keresetekre vonatkozóan, 2008-tól meghatároztak egy olyan maximális összeget, amelynek elérése esetén szüneteltetni kezdik a nyugdíjat.

2008-tól komoly változások történtek a rokkantsági nyugdíjrendszerben is. Bevezették a rehabilitációs járadékot, amelynek célja, hogy azok az egészségkárosodott személyek, akik rehabilitálhatók, visszakérüljenek a munka világába.

Ezek nagyon fontos változásokat eredményeznek majd a korai nyugdíjbavonulás trendjeiben, de ezek hatásairól dolgozatunk még nem szól(hat).

Nem beszélünk azokról a változásokról sem, amelyek ugyan a vizsgált időszak alatt következtek be a nyugdíjrendszerben, de csak a későbbi generációkat érintik. Ilyen például a nyugdíjrendszer három pillérűvé válása, amelyben a felosztó-kirovó nyugdíjrendszer mellett megjelent az önkéntes nyugdíjpénztárak (1993-tól) és a magánnyugdíjpénztárak rendszere (1998-tól).

szakaszban bővültek, majd a második felében, azaz 1998 után szűkültek. Mit jelentenek ezek a változások a korai nyugdíjbavonulás tekintetében?

Az 1990 előtti években a nyugdíjak és járadékok köre az ESSPROS⁹ fogalmaival élve két kockázati típus köré épült. Az egyik az időskori, a másik a tartós betegséggel, rokkantsággal összefüggő ellátások köre. A rendszerváltás utáni években részben szándékolt, részben nem szándékolt tényezőkkel magyarázhatóan megjelent egy harmadik kockázati tényező is a nyugdíjrendszer ellátásaiban, a munkanélküliség. A szándékolt elemek abban jelentek meg, hogy 1990 után számos olyan korai nyugdíjazási formát vezettek be, amely kimondottan az idősebb korosztályok munkanélküliségi problémáit kívánta orvosolni, hozzátevé, hogy ezzel tulajdonképpen a munkanélküliséggel kapcsolatos osztársadalmi feszültséget enyhítik. A nem szándékolt elemek közül a legfontosabb jelenség abban írható le, hogy a rokkantosság rendkívül kiterjedtté vált. A rokkant nyugdíjazás közismerten a munkanélküliség levezetésének alternatív csatornájává lépett elő. Az 1990-es évek első felében a rokkantsági nyugdíjasok 70-80%-a az ún. III. kategóriába tartozott¹⁰, azaz megfelelő rehabilitáció után visszatérhetett volna a munkaerőpiacra. A visszatérést azonban nem pusztán az akadályozta, hogy ebben az időszakban tömegesen szüntek meg a munkahelyek, hanem az is, hogy nem voltak rehabilitációs munkahelyek (*Gere, I. 1997*).

Az 1990-es évek végétől a kockázati típusok ismét beszűkültek, hiszen a munkanélküliséggel közvetlenül összefüggő ellátások megszűntek (pl. előnyugdíj), vagy jelentőségüket veszítették (pl. korengedményes nyugdíj).

A rendszerváltáskor az 1975-ös társadalombiztosításról szóló törvény¹¹ szabályozta a nyugellátásokra való jogosultságot és az ellátások összegét. Az *öregségi nyugdíjkorhatárt* a törvény a férfiaknál 60, a nőknél 55 évben állapította meg. A nyugdíjjogosultságot 10 év szolgálati időhöz kötötte. A nyugdíj összegét a nyugdíjazást megelőző 5 évből azon 3 év keresetei alapján számolták, amelyek az igénylőre nézve a legkedvezőbbek voltak. A nyugdíjjogosultság megszerzése után munkában töltött időhöz nyugdíjpótlék kapcsolódott, amely a továbbdolgozásra

⁹ Az ESSPROS (European System of Integrated Social Protection Statistics) nemzetközi klasszifikációs rendszer, amely a társadalmi juttatásokat funkciójuk szerint csoportosítja.

¹⁰ A rokkantsági nyugdíjasok III. kategóriájába azok tartoznak, akik rokkantak ugyan, de nem munkaképtelenek.

¹¹ 1975. évi II. törvény a társadalombiztosításról.

ösztröszött. A korhatár elötti nyugdíjazásra csak bizonyos munkakörökben volt lehetőség: pl. az egészségre különösen ártalmas munkát végzők karkedvezményben részesültek.

Az 1975-ös törvényt 1991-ben¹² módosították. A változtatás egyik legfontosabb eleme szerint, az öregségi nyugdíjjogosultsághoz szükséges 10 éves szolgálati időt 20 évre módosították. Ugyanakkor bevezették az öregségi résznyugdíjat, amelyet 10 éves szolgálati időhöz kötött a törvény. Az öregségi résznyugdíj összege természetesen alacsonyabb volt, mint a teljes nyugdíjé.

Szintén az 1990-es évek elején jelentek meg azok az ellátási formák, amelyek a munkaerőpiacról kiszoruló idősebb korosztályok támogatását célozták¹³. Az 1990-ben bevezetett ¹⁴ *korengedményes nyugdíjat* azok vehették igénybe, akiknek megszűnt a munkahelye, az öregségi nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 5 évvel voltak fiatalabbak, és akiknek nyugdíját a hivatalos korhatár eléréséig a munkáltató vállalta magára. A Foglalkoztatási Törvény 1995 közepéig biztosított lehetőséget arra, hogy a munkáltatót terhelő költségeket a Foglalkoztatási Alap részben vagy egészben átvállalja. Erre akkor volt lehetőség, ha a cégnél jelentős létszámleépítésre került sor (a munkavállalók 25%-ának vagy 300 főnek szüntették meg a munkaviszonyát), ha a cég előző évi eredménye 0 vagy negatív volt, és ha a cég jogutód nélkül megszűnt.¹⁵ A korengedményes nyugdíjra kifizetett hozzájárulás 1995-ben érte el a csúcspontot, mintegy 1,3 milliárd forintot (*Frey, M. 1997*). 1996-tól a korengedményes nyugdíjazás teljes költségét a munkaadók viselik. Ekkortól jelentősen visszaesett a nyugdíjat igénybevevők létszáma.

Az igénybevevők számát tekintve az 1991-ben bevezetett *előnyugdíj* volt az egyik leglényegesebb korai nyugdíjazási forma. Az előnyugdíjat azok az idősödő emberek vehették igénybe, akik legalább 180 nap munkanélküli járadékban részesültek, és az öregségi nyugdíjkorhatárig legfeljebb 3 évük hiányzott. Az előnyugdíjra való jogosultságot csak akkor lehetett megszerezni, ha valaki rendelkezett az öregségi nyugdíjhoz szükséges szolgálati idővel. 1993 közepétől már azok is igénybe vehették, akik a munkanélküli járadék kimerítése után egy éven belül

¹² 1991. évi II. törvény a társadalombiztosításról szóló 1975. évi II. törvény módosításáról.

¹³ Ezekről ad áttekintést Gere I. 1997-es tanulmánya (*Gere, I., 1997*)

¹⁴ 5/1990 (I.18.) MT rendelet, módosítva 1995-ben (52/1995. (V.10.) Kormányrendelet), majd 1996-ban (181/1996.(XII.6.) Kormányrendelet).

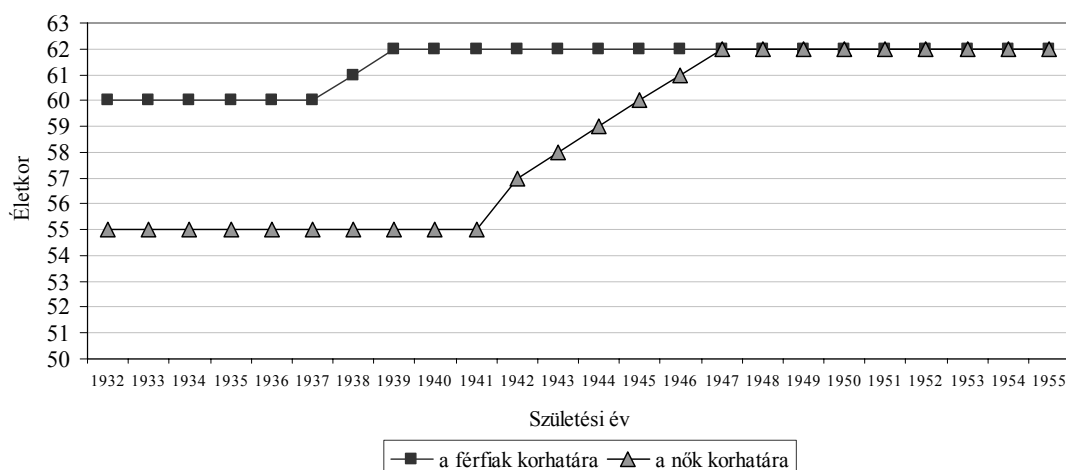
¹⁵ Szakemberek szerint annak, hogy a korengedményes nyugdíj költségeinek egy részét a Foglalkoztatási Alapból finanszírozták, további negatív hatása volt a munkaerőpiacra, hiszen az FA-ban ezáltal csökkentek a tényleges aktív eszközökre fordítható források (*Gere I., 1997*).

elérik a nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 3 évvel fiatalabb életkort. Ennek köszönhetően míg 1992-ben 22,7 ezren, addig 1993-ban már 40 ezren voltak előnyugdíjasok. Az előnyugdíjat igénybe vevők száma az ezt követő években is erős ütemben növekedett. 1996-ban már 66 ezren kaptak előnyugdíjat (*Gere, I. 1997*). Az ellátás jelentőségét mutatja, hogy 1996-ban 11 ezer férfi és 20,5 ezer nő lépett be a nyugdíjrendszerbe ezen az ellátási csatornán keresztül, miközben ugyanebben az évben az időskori nyugdíjat 13,5 ezer férfi, és 27,5 ezer nő számára kezdték el folyósítani.¹⁶ Az előnyugdíj megszüntetésének gondolata már az 1995-ös Bokros csomag idején is megfogalmazódott, de végül 1998-ban szüntették meg. Az ellátást a *nyugdíj előtti munkanélküli segély* váltotta fel. A nyugdíj előtti munkanélküli segélyt azok vehették igénybe, akik az akkor már 140 napig járó munkanélküli járadékot kimerítették, és az azt követő 3 éven belül legfeljebb 5 évvel voltak fiatalabbak a nyugdíjkorhatárnál. Az ellátást az öregségi nyugdíjkorhatár eléréséig lehetett igénybe venni. A kiterjesztésre azért volt szükség, mert közben az 1997-ben életbe lépő nyugdíjtörvény¹⁷ következtében emelkedni kezdtek a nyugdíjkorhatárok. Az 1997-es törvény mind a férfiak, mind pedig a nők nyugdíjkorhatárát 62 évre módosította. Ugyanakkor a korhatár emelése fokozatos volt, 2009 lesz az első olyan esztendő, amikor valamennyi férfi és nő számára 62 év az időskori nyugdíjkorhatár. Az 1998 és 2009 közötti időszakban minden születési évjárat különböző életkorban éri el a nyugdíjkorhatár (5. ábra). A korhatáremelés a nőket jóval erőteljesebben érinti, hiszen esetükben az átmeneti időszak alatt 7 évet emelkedik a nyugdíjkorhatár.

¹⁶Saját számítás az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság NYUGDMEG állományából. Az adatállomány sajnos csak 1996-tól kezdődően tartalmazza a nyugdíjazási adatokat, így a korábbi évekről csak az ONYF által kiadott évkönyvek adnak tájékoztatást.

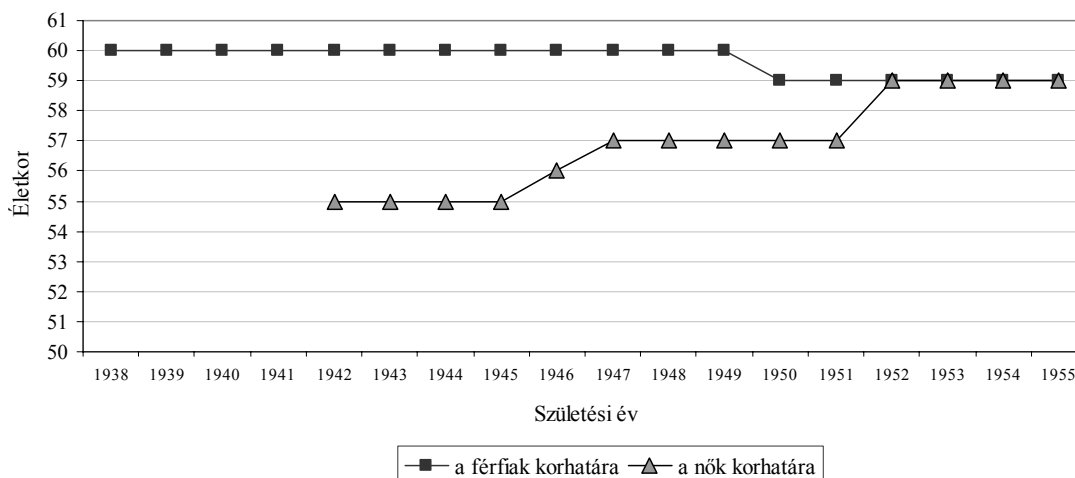
¹⁷ 1997. évi LXXXI. törvény a társadalombiztosítási nyugellátásról.

5. ábra
Az időskori nyugdíjkorhatár különböző születési kohorszokban

A korhatár emelés okozta feszültséget nemcsak azzal oldotta a törvény, hogy az emelést időben széthúzta, hanem azzal is, hogy bevezette az előrehozás intézményét. Az 1990-es évek második harmadától az *előrehozott nyugdíj* vált a korai nyugdíjazás fő formájává. Az általunk vizsgált időszakban az előrehozott öregségi nyugdíjat a nők esetében az öregségi nyugdíjkorhatár előtt legkorábban 5 évvel, de legfeljebb az 55 életév betöltésétől lehet igénybe venni. A férfiak az előrehozott nyugdíjra 60 éves kortól szerezhettek jogosultságot (6. ábra). Az előrehozott öregségi nyugdíj igénylésénél a jogosultsághoz az öregségi nyugdíjnál szigorúbb szolgálati idő feltételnek kell teljesülnie. A szükséges szolgálati idő hossza születési évjáratonként eltérő, a férfiaknál 37–38, a nőknél 34 és 38 év között mozog. Ha a nyugdíjat igénylő személy a szükséges szolgálati időt nem szerezte meg, úgy egyéb feltételek fennállása esetén csökkentett összegű előrehozott öregségi nyugdíjra jogosult. A csökkentés mértéke függ a hiányzó szolgálati idő hosszától és a korhatárig hátralévő időtől. Az előrehozott nyugdíjat az általunk vizsgált időszakban úgy lehetett igénybe venni, hogy azáltal nem csökkent a nyugdíjkorhatár elérése utáni nyugdíj összege, ami elég nagy ösztönző erőt jelentett az idősebb generációknak a mielőbbi nyugdíjbavonulásra.

6. ábra
Az előrehozott időskori nyugdíjkorhatár különböző születési kohorszokban

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy az 1990-es években a korai nyugdíjazásnak több formája is létezett. Az 1990-es évek első kétharmadában ezek a formák alapvetően a munkanélküliség mérséklését szolgálták, míg 1998-tól az emelkedő nyugdíjkorhatár okozta feszültséget vezették le. A korai nyugdíjformák bevezetésének időpontjáról és megszüntetésükről tájékoztat a 7. ábra.

7. ábra
Korai nyugdíjformák bevezetése és megszüntetése 1990-2005 között

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Korkedvezményes	F.															F.
Korengedményes																F.
Előnyugdíj																F.
Előrehozott																

Megjegyzés: Az 'F' jelzés azt jelenti, hogy az adott ellátás még a vizsgált időszak előtt (1990-nél korábban) bevezetésre került, vagy 2005-ig, azaz a vizsgálati időszak végéig még nem szűnt meg.

A rokkantsági nyugdíjat szintén az 1975-ös társadalombiztosítási törvény és annak módosításai szabályozták, 1997-től pedig a társadalombiztosítási nyugellátásról szóló – már korábban hivatkozott – törvény. A rokkantsági nyugdíjra azok szerezhettek jogosultságot, akik munkaképességüket 67%-ban elvesztették, a szükséges szolgálati időt megszerezték és kérelmük beadásakor rendszeresen nem dolgoztak, vagy keresetük lényegesen kevesebb volt a megrokkulás előtti keresetüknél. A „rendszeresen nem dolgozik” fogalma azt jelenti, hogy valaki a munkakörére megállapított teljes munkaidőnél rövidebb munkaidőben dolgozik vagy a

rokkantosítás előtt is rövidebb munkaidőben dolgozott, de azóta a munkaideje tovább csökkent. A „keresete lényegesen kevesebb” kitétel pedig azt jelenti, hogy az SZJA-val csökkentett keresete 20%-al kevesebb, mint a korábbi. A nyugdíj összege a megrokkánás időpontjában betöltött életkortól, a szolgálati idő hosszától és a rokkantság fokától függ. A rokkantság foka szerint három csoportba sorolja a törvény az ellátottakat. A III. rokkantsági csoportba azok tartoznak, akik rokkantak, de nem teljesen munkaképtelenek. A II. csoportba azok, akik teljesen munkaképtelenek, de mások gondozására nem szorulnak. Az I. csoportba pedig a legsúlyosabb rokkantak, azok, akik teljesen munkaképtelenek és mások gondozására szorulnak. A III. csoportba tartozók nyugdíja 25 évet meghaladó szolgálati idő után az öregségi nyugdíjjal egyezik meg. A II. csoportban a korábbi havi átlagkereset 5, az I. rokkantsági csoportban pedig 10%-ával több, mint a III. csoportban. A rokkantsági nyugdíj összege a III. csoportban nem lehet kevesebb, mint a korábbi havi átlagkereset 37,5%-a, a II. csoportban 42,5%-a, az I. csoportban pedig 47,5%-a.

A rokkantnyugdíjazás feltételeit 1998-tól szigorították. A szigorítás célja az volt, hogy a nyugdíjra való jogosultság jobban tükrözze a tényleges egészségi állapotot és annak változásait. Az új törvény megszüntette a rokkantsági ellátásra való végleges jogosultságot, és a korábban szerzett végleges jogosultságok egy részét átmenetivé minősítette. Az átmeneti jogosultságok megtartásához a korábbinál gyakoribb orvosi felülvizsgálatot írt elő.

Hozzá kell azonban tenni, hogy a gyakoribb orvosi felülvizsgálat, és az esetleges rehabilitáció csak megfelelő feltételek fennállása esetén jelenthet garanciát egy célzottabban működő rokkantsági nyugdíjrendszer felé, amelyből a munkaerőpiaci visszalépés csatornái sem zártak. A témára vonatkozó kutatások nem festenek túlságosan biztató képet ezeknek a működéséről. Juhász a munkaképesség véleményezésének gyakorlatáról megállapítja, hogy annak szervezeti és személyi feltételei az 1990-es évek elejéhez képest romlottak. A véleményezést végző orvosszakértői bizottságok leterheltsége számottevően növekedett, egy ügyre kevesebb idő jut, esetenként sor kerül az „irat alapján” történő véleményezésre is. Megfogyatkozott azoknak a diagnosztikai eszközöknek a száma, amelyek a bizottság munkáját segítik. A háziorvosok által összeállított kísérő anyagok nem segítik kellőképpen a szakértői vélemény kialakítását. Az igényt bejelentők jelentős része nincs megfelelően kivizsgálva, rehabilitációban csak 10%-uk részesült. A bizottság

által kiadott szakvéleményekben szereplő rehabilitációs javaslat a foglalkoztatáshoz érdemi útmutatást nem ad (*Juhász F., 2007*).

A rehabilitáció nem hatékonyan működik. A Krolify intézet megállapítása szerint a rehabilitációt végző célszervezetek csak egy adott szervezeten belüli munkavégzésre készítene fel, a nyílt munkaerőpiacra történő kilépést ritkán célozzák meg (*Krolify, 2004*). A nonprofit szervezetek szolgáltatásai pedig csak kevesekhez jutnak el (*FRSZ, 2006*).

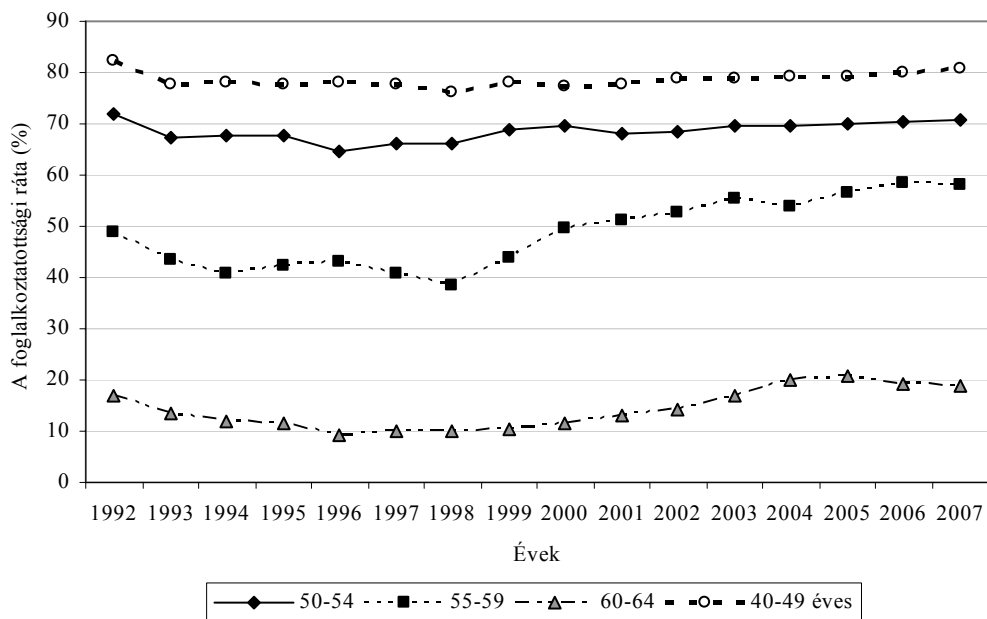
2.3. Munkaerőpiaci részvétel és nyugdíjbavonulás az idősebb korosztályok körében az 1990-es évek elejétől

Általános nemzetközi tapasztalat, hogy az idősök nyugdíjba vonulásának időzítése leginkább a nyugdíjkorhatárhoz igazodik, ám a tényleges nyugdíjazás átlagos életkora nem esik egybe a hivatalos nyugdíjkorhatárral. A legtöbb nyugat- és észak-európai országban a tényleges nyugdíjazási életkor néhány évvel a hivatalos korhatár alatt marad. Ez azt jelenti, hogy a nyugdíjbavonulás sokaknál még aktív korban, a hivatalos korhatár előtt megtörténik (*F2. és F3. számú Függelék*).¹⁸

Nálunk az idősebb korosztályok foglalkoztatottsági rátája európai viszonylatban is alacsonynak számít (pl. 2003-ban az 55-64 éveseknek 29%-a volt foglalkoztatott, míg az európai uniós átlag 40%; *EUROSTAT, Labour Force Survey*) (*F4. számú Függelék*). Ez részben a fiatalabb korban meghúzott nyugdíjkorhatárral, a munkaképes korú lakosság egészére jellemző alacsony munkaerőpiaci részvétellel, részben az idősebbek munkapiaci kínálatával, egészségi állapotukkal és a feléjük irányuló kereslettel kapcsolatos problémákkal függ össze. A 40–49 éves korcsoport mutatói viszonylag kedvező képet mutatnak – legalábbis a hazai foglalkoztatottság általános szintjéhez képest –, de az 50 év felettiek foglalkoztatottsági mutatói rendre nagyon alacsonyak mind a férfiak, mind a nők esetében (*8–9. ábra*).

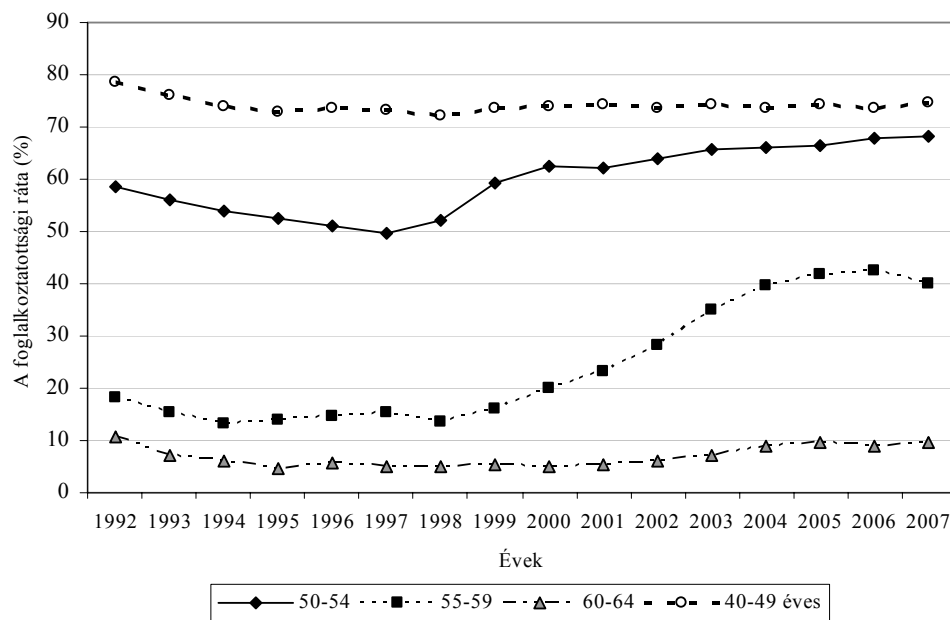
¹⁸ A nyugdíjba lépés átlagos életkorát többféleképpen becslik a témával foglalkozó szakértők. A hivatkozott Függelékben két példát említünk, amelyek 2002-re illetve 2004-re vonatkoznak.

8. ábra
A foglalkoztatottsági ráta korcsoportonként, 1992–2007¹⁹
FÉRFIAK

Forrás: Harcsa I. (szerk.), 2007; KSH StADAT. www.ksh.hu.

9. ábra
A foglalkoztatottsági ráta korcsoportonként, 1992–2007
NŐK

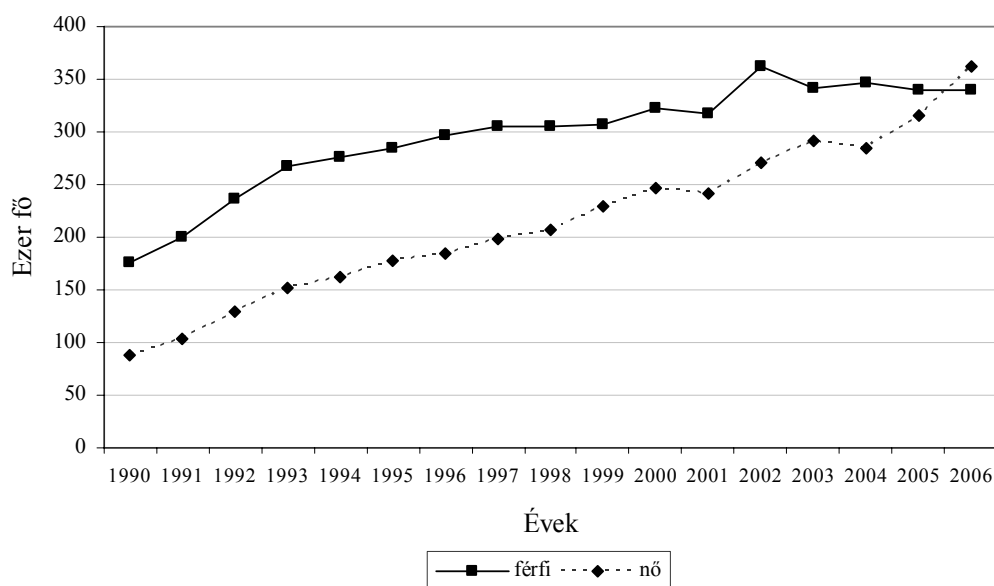
Forrás: Harcsa I. (szerk.), 2007; KSH StADAT. www.ksh.hu

¹⁹ A dolgozat korábbi fejezetében már említettük, hogy az elemzésünk alapvetően az 1992 és 2004 közötti időszakra terjed ki. Ezt a korlátozást az magyarázza, hogy a minket érdeklő kérdéseket olyan adatállományok segítségével tudtuk vizsgálni, amelyek erre az időszakra vonatkoztak. Ahol azonban lehetséges vagy feltétlenül szükséges, ott a megfigyelési időszakot kitágítottuk. A megfigyelési időszak hossza különösen a nyugdíjbavonulás trendjeinek megismerése szempontjából kulcsfontosságú.

1992 és 2005 között az idősebbek munkaerő-piaci részvétele jelentős változásokon ment keresztül. A munkaerőpiac 1990-es években lezajló beszűkülése után a foglalkoztatási mutatók emelkedni kezdtek. Az 55–59 éves férfiaknál, és az 50 és 59 közötti nőknél voltak a legjelentősebbek a változások. A változás fő motorja az 1998-as évben életbe lépő nyugdíjtörvény volt, amely a korhatár emelésével látványosan megnövelte ezeknek a korosztályoknak a munkaerőpiaci részvételét. Valamivel enyhébb hatás érvényesült a 60 év felettieknél, bár a nőknél a korhatár emelés átmeneti szakasza vizsgálatunk időszakában még nem zárult le.

Az 50 év feletti korosztályok munkaerőpiaci kilépésének legjellemzőbb iránya a nyugdíjrendszer. A munka világából kivonulók többsége a rokkantsági nyugdíj és a korai nyugdíj²⁰ különböző formáit veszi igénybe. Az általunk vizsgált periódusban a munkavállalási korú nyugdíjazottak száma, és aránya jelentősen növekedett (10. ábra). 1990-ben 4%, 1995-ben 8%, 2001-ben 9%, 2006-ban pedig 11%-át tették ki a munkavállalási korúaknak. A korhatár alatti nyugdíjba vonulás különösen az 50 év felettieknél jellemző.

10. ábra
Munkavállalási korú nyugdíjasok száma, 1990–2006

Forrás: KSH, 2006.

Megjegyzés: A foglalkoztatott nyugdíjasok nélkül.

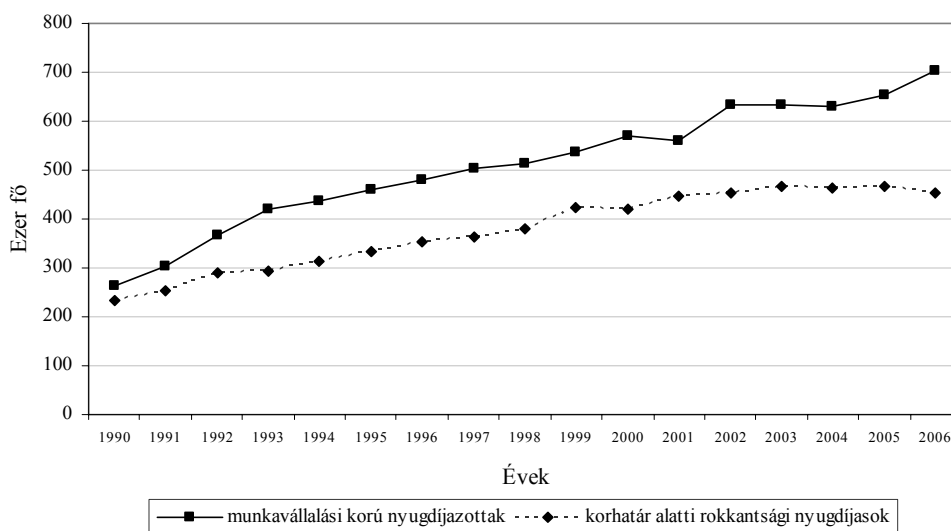
²⁰ A dolgozatban korai nyugdíjnak hívjuk az összes olyan nyugdíj formát, amely az öregségi nyugdíjkorhatár előtt vehető igénybe, de nem rokkantsági nyugdíj.

A nyugdíjkorhatár alatti nyugdíjasok számának dinamikus növekedése mögött több jelenség együttes hatása húzódik meg. Az 1990-es években a munkanélküliség fenyegetésének erősödése, a korai nyugdíjformák kibővülése, a 2000-es évek elején pedig a nyugdíjkorhatár emelkedése, az előrehozott nyugdíj bevezetése volt az elsődleges oka a korhatár előtti munkapiaci kivonulásnak.

1998-ig a nyugdíjkorhatár rendkívül alacsony volt, a nők 55 évesen, a férfiak 60 évesen hagyhatták el a munkaerőpiacot. A korhatár előtt kilépőknek két nagy csoportjuk volt: a rokkantnyugdíjasok és az ún. foglalkoztatáspolitikai okból nyugdíjazottak. Ez utóbbiak a korengedményes nyugdíjasok, az előnyugdíjasok és a bányásznyugdíjban részesülők. A 2000-es években a rokkantnyugdíjasok és az előrehozott nyugdíjjal élők teszik ki a munkavállalási korú nyugdíjasok legnagyobb tömegét. Az is megállapítható, hogy a 2000-es években a korhatár alatti nyugdíjasok körén belül összességében nagyobb arányt tesznek ki a nem rokkantsági nyugdíjban részesülők, mint az 1990-es években. Az előrehozott nyugdíjjal tehát több munkavállalási korú élt, mint a korábbi, 1990-es években jellemző korai nyugdíjazási formákkal (11. ábra).

11. ábra

Munkavállalási korú nyugdíjasok száma és a rokkantsági nyugdíjban részesülők száma, 1990–2006

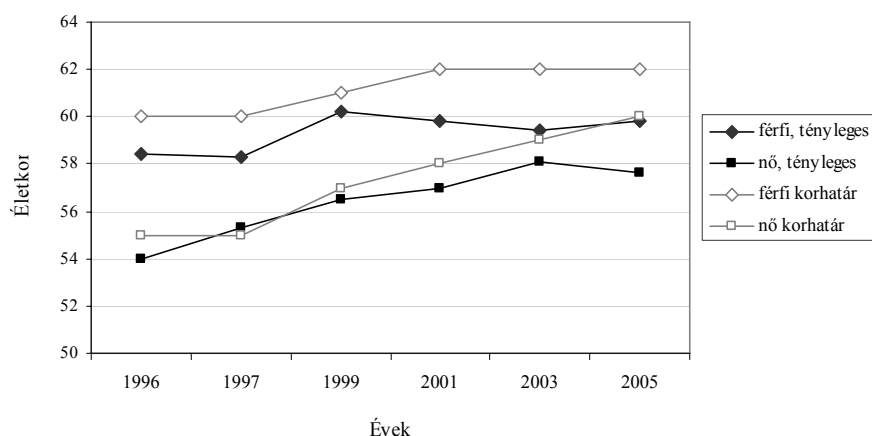

Forrás: KSH, 2006; ONYF 2006.

Megjegyzés: A munkavállalási korú nyugdíjasokra vonatkozó adat a foglalkoztatott nyugdíjasok nélkül értendő, a KSH Munkaerő Felmérésének adatai alapján számítva. A rokkantsági nyugdíjban részesülők száma viszont tartalmazza a foglalkoztatottakat is, az ONYF állománystatisztikai adatai alapján számítva. Ezért a két szám különbsége nem adja ki a korai nyugdíjasok (a foglalkoztatáspolitikai okból nyugdíjazottak és az előrehozott nyugdíjat igénybevevők) együttes számát.

Az 1990-es évek második felétől vizsgálva a nők tényleges nyugdíjazási életkora szorosabban követte a hivatalos korhatárt, mint a férfiaké. 2005-re viszont a tényleges nyugdíjazási életkor mind a nők, mind a férfiak esetén hasonló mértékben – mintegy 2 évvel – maradt el a hivatalos korhatártól (12. ábra).

12. ábra
A nyugdíjkorhatár és az adott évben időskori nyugdíjassá válók átlagos életkorának alakulása
1996 és 2005 között

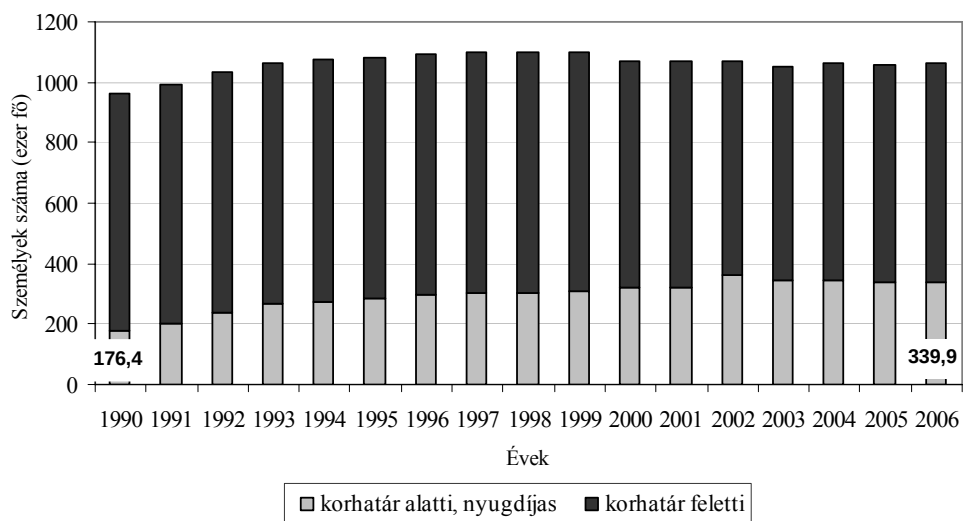

Forrás: Saját számítás az *ONYF* adatállományából. Az adatok csak 1996-tól állnak rendelkezésre.

Megjegyzés: A nyugdíjassá válás nem feltétlenül a munkapiacról való kivonulást jelenti, hiszen a nyugdíjak bizonyos formái mellett lehet dolgozni. Az *ONYF* adatok erre vonatkozóan értelemszerűen nem tartalmaznak információkat.

A korhatár alatti nyugdíjazás kiterjedése átstrukturálta a nyugdíjasok összetételét (13–14. ábra), a nyugdíjasok körén belül egyre nagyobb arányt tesznek ki az aktív korúak.

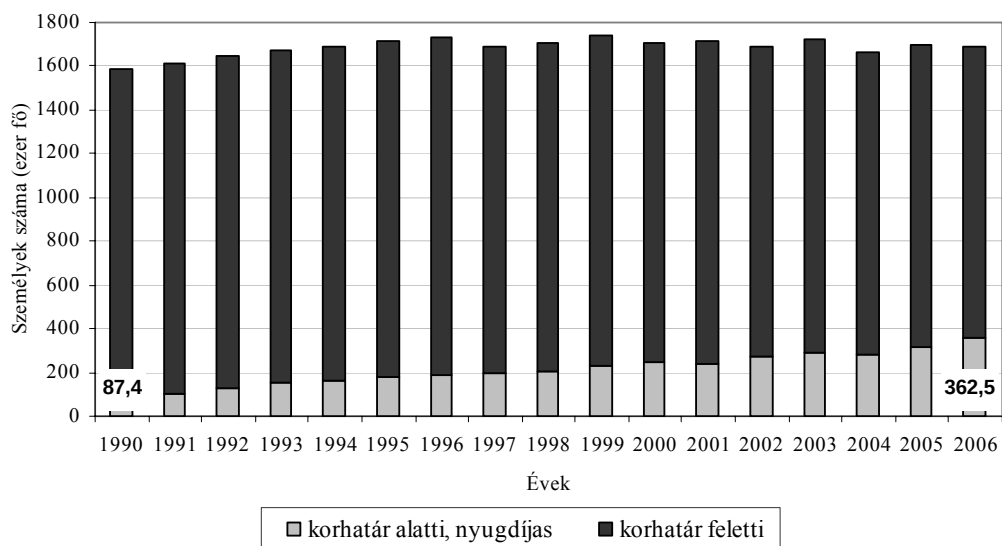
13. ábra
A korhatár feletti népesség és a korhatár alatti nyugdíjasok száma 1990-2006
FÉRFIAK

Forrás: KSH, 2006. Saját számítás.

Megjegyzés: A korhatár feletti népesség száma nem azonos a korhatár feletti nyugdíjasok számával, de nagyon közel áll ahhoz. A korhatár alatti nyugdíjasok száma nem tartalmazza a foglalkoztatott nyugdíjasokat.

14. ábra
A korhatár feletti népesség és a korhatár alatti nyugdíjasok száma 1990-2006
NŐK

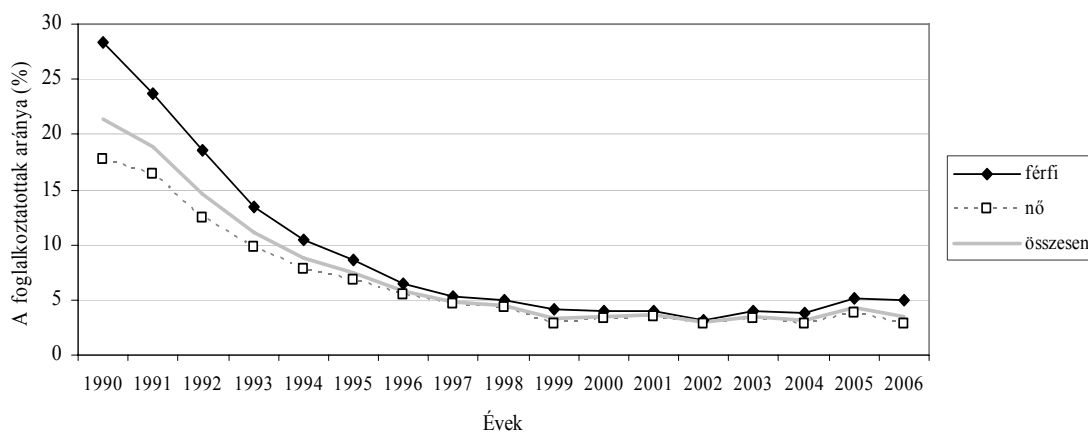
Forrás: KSH, 2006. Saját számítás.

Megjegyzés: Ld. mint a 13. ábránál.

A nyugdíjkorhatár körüli korosztályok nyugdíjba vonulással kapcsolatos attitűdjeit, és a tényleges nyugdíjba vonulást is befolyásolja, hogy milyen munkalehetőségek állnak rendelkezésükre a nyugdíj igénybevétele utáni időszakban.

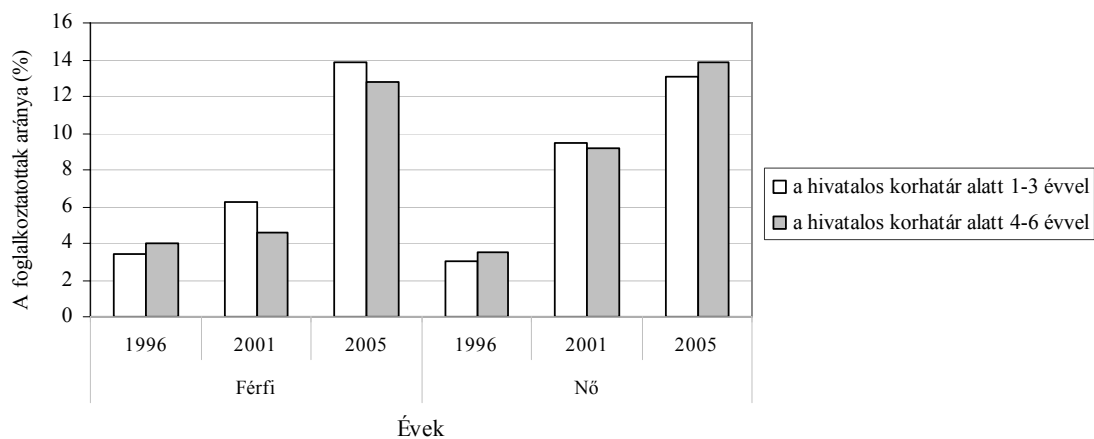
A nyugdíj melletti munkavállalást a munkaerőpiac általános állapota, a nyugdíjasok munkapiaci kínálata, az irántuk megnyilvánuló kereslet, valamint a jogszabályi lehetőségek szabják meg. Mindezek eredőjeként azt állapíthatjuk meg, hogy a korhatár feletti nyugdíj melletti foglalkoztatás az általunk vizsgált időszakban jelentősen visszaesett. Míg 1990-ben a korhatár feletti nyugdíjasoknak 21%, 1995-ben 7%, addig 2004-ben mindössze 3%-a dolgozott. A visszaesés különösen a férfiaknál volt jelentős (KSH, 2006). Egyre kevesebben számíthatnak tehát arra, hogy a hivatalos nyugdíjkorhatár után még munkát vállalhatnak (15. ábra). Ettől eltérő folyamat zajlott le a korhatár alattiaknál, ugyanis a nyugdíjasoknak 2005-ben nagyobb arányuk volt a munkaerőpiacon, mint 1995-ben. Ezt az is magyarázhatja, hogy az 1990-es években sokkal magasabb volt azoknak az aránya, akik a munkanélküliség elől menekültek nyugdíjas státuszba, míg a 2000-es években a nyugdíjasok szélesebb körének reális alternatívát jelentett a nyugdíj melletti foglalkoztatás. Az előrehozott nyugdíj mellett például – az általunk vizsgált periódusban – lehet dolgozni, míg az 1990-ben bevezetett előnyugdíj, vagy korengedményes nyugdíj a munkapiacon kívül állók/vagy annak peremére szoruló ellátási formája volt (16. ábra).

15. ábra
A nyugdíjkorhatár után foglalkoztatottak aránya a nyugdíjasokon belül, 1990-2006

Forrás: KSH, 2006. Saját számítás

16. ábra
Foglalkoztatottak aránya a nyugdíjkorhatár alatti nyugdíjasokon belül, 1996, 2001, 2005

Forrás: *Mikrocensus 1996, Cenzus 2001 és Mikrocensus 2005* – Saját számítás.

Megjegyzés: A hivatalos nyugdíjkorhatárt mindhárom évre külön számítottuk ki. 1996-ban a férfiak nyugdíjkorhatára 60 év, a nők 55 év volt. 2001-ben a férfiaké 62 év, a nők 58 év, 2005-ben pedig 62 és 60 év volt a férfiak, illetve a nők öregségi nyugdíjkorhatára.

3. ELMÉLETI KERETEK

Az idősebb korosztályok munkaerőpiaci részvételét, a munka világából való kilépésük mikéntjét, és időzítését társadalmi valamint egyéni jellemzők egyaránt formálják. Mindkettő vonatkozásában megkülönböztethetjük azokat az aspektusokat, amelyek inkább a munkaerőpiac 'taszító' hatásaihoz kapcsolódnak, és azokat, amelyek a munka világából való kilépés 'vonzó' oldalait jelenítik meg, noha ezek nem egymást kizáróan, hanem inkább egymással kölcsönhatásban határozzák meg a munkaerőpiaci kilépést. A munkaerőpiac taszító és a munka világából való kilépés vonzó oldalait is értelmezhetjük a társadalmi csoportok és az egyének szintjén is.

3.1. Makro szintű elméletek

Az intézményrendszerek hatását hangsúlyozó teóriák azzal érvelnek, hogy ha a nyugdíjbavonulás mikéntje nem társadalmi konstrukció lenne, és abban az egyéni jellemzők nem csupán másodlagos szerepet játszanának, akkor nem érthetnénk meg, hogy a korhatár előtti nyugdíjbavonulás kiterjedése miért éppen abban a korszakban történik, amikor a várható élettartam folyamatosan növekszik, amikor az emberek egyre tovább élnek. Utóbbi esetben ugyanis az lenne a logikus, hogy tovább is dolgozzanak. Kohli szavaival élve az intézményi hatások figyelembevétele nélkül nem tudnánk magyarázatot adni arra, miért van az, hogy a nyugdíjkorhatár elérése előtt egy időszakban többen, míg egy másikban kevesebben lépnek ki a munkaerőpiacról, hiszen minden korban vannak az idősebbek között képzetlenebbek és képzettebbek, betegségekkel küzdők és egészségesek, alacsony és magasabb keresettel rendelkezők, a munkaerőpiacról elvágyakozók és olyanok, akik minél tovább szeretnének dolgozni (Kohli, M. – Rein, M. 1991).

3.1. 1. A munkaerőpiac taszító hatása

A munkapiac taszító szerepét hangsúlyozó teóriák úgy érvelnek, hogy az idősebb generációk munkaerőpiacról történő kilépését alapvetően a munkaerőpiaci mozgások határozzák meg (pl. Boaz R. F., 1988; Couch, K.H., 1998; Morrow-Howell N.- Leon J., 1988; Kohli, M. – Rein, M. 1991). Többféle magyarázat adható arra, hogy melyek azok a mozgások, változások, amelyek a kiterjedt kilépéseket gerjesztik. Ilyenek

lehetnek a munkanélküliség széles körűvé válása, az ágazati átstrukturálódás, a modernizáció. Ennek megfelelően épülnek fel az egyes teóriák is, és próbálják megtalálni a munkaerőpiac általános jellemzői, és a korai nyugdíjbavonulás közötti kapcsolatot.

Ezekben az elméletekben a szociális védőhálónak másodlagos szerepe van, az ellátórendszer inkább reagál a munkaerő-piaci mozgásokra, mintsem gerjeszti azokat.

3.1.1.1. A korai nyugdíjbavonulás a munkanélküliség levezetésének eszköze

A munkaerőpiaci mozgások és a korai nyugdíjbavonulás kapcsolatával foglalkozó elméletek egy csoportja úgy véli, hogy a korai nyugdíjazás széles körűvé válását a munkanélküliség terjedése alapozta meg (*pl. Boaz R. F., 1988; Couch, K.H., 1998; Morrow-Howell N.- Leon J., 1988; Kohli, M. – Rein, M. 1991*). Az idősebb generációk korai nyugdíjba vonulása tulajdonképpen megakadályozza a munkanélküliségi ráta növekedését, mintegy levezeti a munkanélküliség feszültségét. A munkaerőpiaci problémák ezen megoldása egyfajta társadalmi konszenzuson alapul, amely a munkavállalók, a munkaadók és az állam között jött létre.

Ennek az elméletnek a gyökerei az 1970-es évekre nyúlnak vissza, amikor az Európai Unió régi tagállamaiban, az 1970-es évek olajválsága után kiépültek olyan korai nyugdíjazási formák, amelyek szélesre tárták a kaput az idősebb korosztályok munkaerőpiaci kilépése előtt. Az olajválság ugyanis visszavetette a munkaerő iránti keresletet, állandósult a magas munkanélküliség, és az elmélet szerint ez volt az oka annak, hogy növekedett a korai nyugdíjbavonulók száma. A korai nyugdíjazást az államok a munkanélküliségi politika részeként alkalmazták (*Schultz, J.1991*), Graebner szerint ez volt egyben a munkanélküliség elleni küzdelem legolcsóbb eszköze, amely ráadásul nagyon jól szabályozható, hiszen a munkanélküliség csökkenésével a korai nyugdíjazás szabályai szigoríthatók. (*Graeber, W. 1980*)

A munkanélküliség és a korai nyugdíjazás közötti kapcsolat vizsgálatára irányuló empirikus kutatások eredményei ellentmondásosak. Ezekről dolgozatunk következő fejezetében írunk.

3.1.1.2. A korai nyugdíjbavonulás ágazatfüggőségének elmélete

Az ágazatfüggőség elmélete azt hangsúlyozza, hogy a korai nyugdíjbavonulás mértéke attól függ, hogy az idősebb korosztályok milyen ágazatokban vannak felülreprezentálva, illetve mely ágazatokban vannak kevesebben, mint ami a foglalkoztatottakon belüli arányukból következne. A munkaerőpiac összeszűkülése vagy kibővülése ugyanis eltérő mértékben érinti a gazdaság különböző ágazatait, és ez a korai nyugdíjbavonulás mértékét is meghatározza (*Jacobs, K. – Kohli, M. – Rein, M. 1991*). Egy-egy ország, vagy egy országon belül egy-egy időszak ide vonatkozó mutatói tehát alapvetően attól függnék, milyen a gazdaság szerkezete, azaz az ágazati struktúra, és milyen ezekben az idősebb generációk reprezentáltsága. A mezőgazdaságban például jellemzően magas az idősebb korosztályok aránya, és az átlagosnál később vonulnak ki a munkaerőpiacról.²¹ Így a mezőgazdaság ágazati részesedése fontos magyarázó faktora a nyugdíjbavonulás átlagos életkorának. E mellett persze más ágazatok is szerepet játszanak a korai nyugdíjbavonulás alakulásában. Ki kell emelni azokat, amelyekben erős a kényszer a munkaerő leépítésére. Tipikusan ilyenek a nehézipar különböző ágai, azok az ágazatok, amelyekben nagyon erős a nemzetközi verseny (pl. textilipar), amelyekben a gyors technológiai fejlődés lehetővé tette a gazdálkodás „racionalizálását”, a munkaerő létszámának csökkentését. Vannak olyan ágazatok is, amelyekben a technológiai változások nem jelentik feltétlenül a munkaerő leépítését, de a munkaerő iskolai végzettsége, kompetenciái iránti keresletet átalakítják, ami kiszoríthatja az idősebb korosztályokat. Végül meg kell említeni azokat az ágazatokat is, ahol a munkakörök jelentős része fizikai munka, amelynek betöltése az életkor előrehaladtával egyre nehezebbé válik. Ezekben az ágazatokban szintén nagymértékű a nyugdíjkorhatár előtti munkaerőpiaci kilépés.

A nyugdíjbalépés átlagos életkorának időbeli vizsgálatakor ugyanakkor nehezen választható szét az ágazati struktúra átalakulásából, illetve az egy-egy ágazaton belül zajló változásokból adódó hatás. A nyugdíjbalépés átlagos életkorának alakulását ugyanis egyaránt eredményezheti egy ágazat gazdasági súlyának megváltozása, de az is, ha változatlan marad az ágazati struktúra, de egy-egy

²¹ Ez a megállapítás nyilvánvalóan azokra az országokra volt jellemző, ahol a mezőgazdaságban dolgozókat jórészt a családi gazdaságokban tevékenykedők tették ki. A közép-kelet európai országokban a rendszerváltozás utáni években éppen a mezőgazdaságból áramlottak ki a legtöbben, beleértve az idősebb korosztályokat is.

ágazatban megváltozik a nyugdíjbavonulás jellemző életkora. E két tényező nyilvánvalóan nem zárja ki egymást, tehát sok esetben egyszerre van jelen a két hatásmechanizmus.

3.1. 2. A nyugdíjrendszer húzó hatása

A társadalmi védőháló szerepét taglaló megközelítések központi gondolata szerint a szociális ellátórendszer azzal hat vissza a munkapiac működésére, hogy kiknek milyen színvonalú, mennyi ideig tartó ellátást biztosít. Mindig azok lépnek ki legnagyobb arányban a munkapiacról, akiket a társadalmi védőháló a legszorosabban véd.

A társadalmi jellemzők, intézményi hatások vonatkozásában a témával foglalkozó szakirodalom kiemelten kezeli a nyugdíjrendszerek hatását. Mivel az idősebb korosztályok munkapiaci kilépése alapvetően a nyugdíjrendszer irányába történik, így annak szabályozása meghatározza a munkaerőpiacról kilépők nagyságrendjét, a kilépés időzítését és mikéntjét.

A nyugdíjrendszerek széles körű kiterjedése, a többi ellátáshoz képest viszonylag magas helyettesítési ráta, az ellátásra való jogosultság hossza, a nyugdíjasság pozitív tartalommal való feltöltődése mind hozzájárultak ahhoz, hogy az idősebb korosztályok esetében a nyugdíjbavonulás vonzó alternatívája legyen az aktív munkaerőpiaci részvételnek (*Gordon, R.H.- Blinder, A.S., 1980; Burtless, G. – Moffitt, R.A., 1984; Blöndal, S. – Scarpetta, S. 1999*).

A nyugdíjrendszerek szívó hatása nem csupán az öregségi nyugdíjra, hanem a korai nyugdíjazás legkülönbözőbb formáira is kiterjedhet. A foglalkoztatáspolitikai nyugdíjak és a rokkantsági nyugdíjak sokak számára még mindig vonzóbb alternatívát jelenthetnek, mint a bizonytalan munkaerőpiaci státusz, vagy a munkaerőpiacról kikerülve a munkanélküli segélyből, vagy egyéb segélyekből élés.

A nyugdíjrendszerek szívó hatása lehet az egyik magyarázata annak, hogy miért lépnek ki az idősebb generációk a munka világából – még az öregségi nyugdíjkorhatár elérése előtt – nagyobb számban, mint a fiatalok, ha a munkaerőpiacon érvényesíthető erőforrásaikat standardizáljuk. Azaz, ha ugyanolyan iskolai végzettséggel, képesítésekkel rendelkező fiatal, és egy idősebb egyén kilépési kockázatát vizsgáljuk, arra az eredményre jutunk, hogy az idősebb személy kilépési esélye lesz nagyobb (*Blöndal, S. – Scarpetta, S. 1999*).

A nyugdíjrendszer szívó hatását hangsúlyozó teóriák mögött az az előfeltevés áll, hogy a munkaerőpiacról való kilépés alapvetően egyéni döntés eredménye. Az egyének munkapiaci kilátásaikat, a nyugdíjrendszer nyújtotta ellátásra való jogosultság feltételeit, az ellátás színvonalát és egyéb körülményeket vizsgálva döntenek arról, hogy továbbra is a munkaerőpiacon maradjanak, vagy kérjék a nyugdíjazásukat. Ez az előfeltevés azonban gyakran nem érvényesül, hiszen a nyugdíjrendszerbe kerülők egy része mindenképpen kikerülne a munkaerőpiacról, csak az a kérdés, hogy a szociális védőháló mely szegmensébe kerül, más csoportjaik pedig nem önként, hanem a munkaadójuk nyomására válnak nyugdíjassá, akár még az öregségi nyugdíjkorhatár elérése előtt.

A nyugdíjrendszer hatásaival kapcsolatos másik kérdés az, hogy mennyire tudja uniformizálni a nyugdíjrendszer a munkapiaci kilépést az idősebb generációk esetében. Kohli szerint a nyugdíjrendszer meghatározó szerepet játszik az életciklus hármass tagozódásának kialakulásában, az életciklusok és az életciklusok közötti átmenetek standardizálódásában. Mivel egyre kevesebben vannak olyanok, akik nem szereznek nyugdíjjogosultságot, a nyugdíjrendszer hatása egyre kiterjedtebbé válik. A régi uniós országokban az 1970-es és 1980-as években általánossá vált korai nyugdíjazás ezen semmit sem változtatott, csupán a nyugdíjazás időzítése változott meg (*M.Kohli, 1987*).

Más szerzők viszont éppen az életciklusok individualizációjáról beszélnek, amikor azt mondják, hogy nincs egyértelmű átmenet a teljes munkaidőben végzett munka és a munkaerőpiacról való teljes kivonulás között. A két életciklus közötti szakaszt az ún. bridge job-ok töltik ki, sokan szakaszosan vonulnak ki a munka világából (*Reimers, C. – Honig, M. 1989; Burkhauser, R.V. – Quinn, J.F. 1990; Doeringer P., 1990; Bluestone, I. et al, 1990; Ruhm, C. 1995*). A nyugdíjrendszerek azáltal is differenciálják az életutakat, hogy többféle kockázatra épülnek (munkanélküliség, betegség, idős kor), amelyek eltérő mértékben és életkorban érintik a társadalmi csoportokat. Azokban az időszakokban, amikor a nyugdíjrendszerbe többféle kockázat is beépül, sokkal változatosabbak a munkaerőpiaci életutak, a munka világából való kilépés időzítése differenciáltabb, az egymást követő szakaszok nem egyformán épülnek fel, nem ugyanannyi ideig tartnak.

Az individualizálódó vs. egységesedő munkaerőpiaci kilépések kérdésével kapcsolatban Henretta azt javasolja, kerüljön megkülönböztetésre valamely esemény megtörténe, és annak időzítése. Véleménye szerint míg az előbbi univerzálissá válik,

addig az utóbbira az individualizáció jellemző (*Henretta, J., 1992*). Hasonlóan vélekedik Ebbinghaus is, aki azt mondja, hogy az intézményesülés együtt jár a destandarizálódással. Az intézményesülés abban áll, hogy a munkaerőpiaci kilépés mikéntjét a társadalom olyan intézményei határozzák meg, mint például a nyugdíjrendszer, a munkanélküli ellátórendszer. A destandardizálódás ugyanakkor azt jelenti, hogy a munka világából kivezető utak sokfélék lehetnek (*Ebbinghaus, 2002*).

3.1.3. A munkaerőpiac, a nyugdíjrendszer és a munkapiac szereplőinek kölcsönhatása mint a korai nyugdíjazás oka

Mint ahogy fentebb már utaltunk rá, a nyugdíjrendszer húzó, és a munkaerőpiac taszító hatása nyilvánvalóan a legtöbb esetben együtt, egymással kölcsönhatásban jelenik meg. A kölcsönhatás mikéntje nagyban függ attól, hogy a munkaerőpiac szereplői hogyan alakítják ezt a kapcsolatot. Ebbinghaus szerint a vállalati stratégiáknak nagy szerepük volt abban, hogy az 1970-es és 1980-as években a régi uniós tagállamokban a korai nyugdíjazás erőteljes kiterjedésének lehettünk szemtanúi, hogy a nyugdíjkorhatár felé közeledő generációk tömegesen hagyták el a munkaerőpiacot, még a korhatár elérése előtt (*Ebbinghaus, B. 2002*).

Az 1970-es évek óta a vállalatok nagy része erős nyomás alatt állt, hogy csökkentse alkalmazottjainak számát, hogy átstrukturálja a vállalati munkaerőt, hogy új termelési módokat vezessen be, hogy részt tudjon venni az erősödő nemzetközi versenyben (*Streeck, W. 1987; Sengenberger, W. 1992*). Az idősebb korosztályok nagyobb bérköltsége, valamint az idősebb munkaerő védelmére irányuló jogi szabályozások további nyomást jelentettek arra, hogy a munkaadók igyekezzenek kihasználni a korai nyugdíjazás által megnyílt lehetőségeket, az időseket a nyugdíjrendszer felé terelni (*Buechtemann, C.F., 1993; Naschold, F.-de Vroom, B.; 1994*).

A munkaerőpiac taszító hatásaira épülő teóriákkal ellentétben a nyugdíjrendszer, a munkaerőpiac és a munkapiac szereplői közötti kölcsönhatást vizsgáló teória nem él azzal az előfeltevéssel, hogy a munkapiaci kilépés kizárólag az érintett akaratától független tényezőktől függ, és a nyugdíjrendszer húzó hatásait hangsúlyozó elméletek ellenében nem feltételezi azt sem, hogy a nyugdíjbavonulás alapvetően a munkaerőpiacról kilépő egyén döntése. Úgy gondolja, hogy a korai

nyugdíjazás egyfajta manifeszt vagy látens egyezkedés során realizálódik. Ebben az egyezségben az egyéni érdekek, a vállalati preferenciák és az állami politikák is tükröződnek. Hogy egy-egy esetben melyik milyen mértékben tud érvényesülni, az számos tényezőtől és azok kölcsönhatásától függ.

A vállalatok erős érdekeltségét mutatja, hogy számos országban maguk a vállalatok hoznak létre olyan nyugdíjazási formákat („occupational pensions”), amelyeken keresztül könnyebben elbocsáthatják az idősebb munkaerőt, vagy teremtenek olyan végkielégítési alapokat, amelyek könnyebbé teszik az idősebb korosztályok nyugdíjazását. Miért teszik ezt a vállalatok? Talán az egyik legerősebb motivációt az jelenti, hogy az idősebbek bérköltségei magasabbak, így a vállalatoknak még azon az áron is megéri elbocsátani az idősebb munkavállalóikat, ha a kilépés egyszeri vagy további rendszeres kiadásokat, nyugdíjkiegészítési költségeket jelent a számukra. Noha nem minden kutatás erősítette meg ezt a tényt, hogy az idősebbek kevésbé produktívak, mint a fiatalabb korosztályok (*Hutchens, R., 1993; Warr, P., 1994; Baltes, P.B., 1997*), a vállalatok – különösen a HR szakemberek – mégis ettől a hittől vezérelve próbálnak szabadulni a nyugdíjkorhatár felé közeledőktől. Szerepet játszik az is – amiről a munkaerőpiaci elméletek is beszélnek – , hogy az idősebbek képzettségi szintje általánosságban alacsonyabb, mint a fiataloké, és az iskolarendszeren kívül megszerzett tudásuk sem éri el azt, amivel a fiatalok rendelkeznek. A vállalatok maguk sem szívesen ruháznak be az idősebbek képzésébe, mivel azt feltételezik, hogy ezek a befektetések nem térülnek meg. Noha az ide vonatkozó kutatások inkább azt igazolják, hogy a fiatalokba befektetett eszközök vesznek el könnyebben, hiszen a fiatalok körében lényegesen magasabb a vállalatok közötti fluktuáció (*Casey, B., 1997*).

Összességében az mondható el, hogy a vállalatok szeretnék kontrol alatt tartani, hogy az idősök különböző csoportjai mikor és milyen körülmények között hagyják el a vállalatot. Ennek érdekében támogatják a korai nyugdíjazás állam által bevezetett formáit, és hoznak létre maguk is ilyen nyugdíjutakat (*Mares, I. 2001*). Az idősebb munkaerő iránti kereslet visszaesését, és az ezzel kapcsolatos vállalati politikákat jelzi az a nemzetközi kutatás, amelyet 2005-ben végeztek. Vállalati HR szakembereket kérdeztek arról, hogy véleményük szerint hogyan fog változni a nyugdíjbavonulás átlagos életkora az elkövetkező 10 évben. A vizsgálatba bevont vállalatok többsége úgy nyilatkozott, hogy miközben a nyugdíjbavonulás átlagos életkora nemzeti szinten nagy valószínűséggel növekedni fog, a saját vállalatuknál ez

kevésbé valószínű (*Schippers, J. – Henderikse, W., 2006; Dalen, H. – Henkens, K. – Henderikse, W. – Schippers, J., 2006*).

A vállalatok mellett a munkavállalók érdekképviselői is szerepet játszhatnak abban, hogy az idősebb munkavállalók mikor lépnek be a nyugdíjrendszerbe. A munkavállalói érdekképviselők gyakran vannak egy platformon a vállalatokkal, mivel hogy az érdekképviselők csak ritkán tudják megakadályozni, hogy a vállalati érdekekkel szembefordulva, a munkaerő leépítését megakadályozva képviseljék a vállalat különböző csoportjait. Ha pedig ez így van, akkor nekik is könnyebb a legkisebb ellenállást kiváltó korai nyugdíjazást támogatni, mint szembenézni a fiatalabb korosztályok elbocsátásával.

Mindezek a munkaerőpiac és a nyugdíjrendszer hatásaival együtt erőteljesen meghatározzák a korai nyugdíjazás alakulását egy-egy országban, és egy-egy ágazaton belül. A jelenség összetettségére utalnak azok a gondolatok is, amelyek azt hangsúlyozzák, hogy az idősebb generációk nagy arányú munkapiacról való kilépésében szerepet játszhat az idősebbekkel szemben megnyilvánuló diszkrimináció (*Johnson R. V.–Neumark, D., 1997; Samorodov, A. 1999*) sőt az önmagukról alkotott negatív kép is (*Irving, P.–Steels J.–Hall, N. 2005*).

3.2. Mikro szintű elméletek

A fentebb említett makro szintű elméletek kétségkívül relevánsak a hazai idősödő korosztály munkapiaci aktivitásának vizsgálatakor, a fiatalok, a középkorúak és az idősebbek munkapiaci esélyeinek összehasonlításakor. Ugyanakkor a munkapiac taszító és a társadalmi védőháló szívó hatása végül az egyének szintjén realizálódik, akik különböző objektív adottságokkal és szubjektív beállítódásokkal rendelkeznek.

A közgazdasági elméletek döntő többsége a nyugdíjbavonulást olyan döntési helyzetként értelmezi, amelyben az egyén a nyugdíjbavonulás előtti és azután várható jövedelem, valamint a munkaerőpiaci kivonulással megnövekedő szabadidő értékének függvényében dönt.

A szociológiai elméletek a nyugdíjbavonulást szélesebb kontextusba helyezik. Az életciklus elmélet a nyugdíjbavonulást nem is feltétlenül egyéni döntésként értelmezi. Az életciklus elméletre épülő megközelítésekben az egyéni erőforrásokon túl szerepe van a családi környezetnek is. A nyugdíjbavonulást nem csupán objektív hanem olyan szubjektív faktorokkal magyarázzák, mint a nyugdíjbavonulás vágyának

erőssége, a munkaerőpiaci helyzettel való elégedettség, a nyugdíjbavonulás utáni tervek, a munkavállalási szándék.

3.2.1. A nyugdíjbavonulás közgazdaságtani megközelítése

A nyugdíjbavonulást értelmező közgazdaságtani elméletek többsége az idősebb munkavállalók munkaerőkínálati döntése felől közelíti meg a kérdést.²² Az elméletek egy része a kereset–nyugdíj–szabadidő hármásában értelmezi az egyéni döntéseket. Eszerint az egyének aszerint döntenek a nyugdíjbavonulás mellett vagy az ellen, hogy mennyit ér számukra a munka és a szabadidő és mekkora a különbség az aktuális kereset és a várható nyugdíj között (*Dilnot, A. – Walker, I., 1989*).

Mások mellett érvelnek, hogy nem csupán az aktuális kereset és a nyugdíjak összege határozza meg a döntést, hanem ezek dinamikája is. Ha a keresetek alakulását az életpálya egésze felől nézzük, azt látjuk, hogy az egyének keresete életkoruk előrehaladtával eltérő mértékben emelkedik. A magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők életpályájuk későbbi szakaszában kerülnek a munkaerőpiacra, mint a náluk alacsonyabb végzettséggel rendelkezők. Ekkor a bérkülönbségek még viszonylag kicsik, gyakran éppen a magasabb iskolai végzettségűek hátrányára, hiszen az alacsonyabb végzettséggel rendelkezők már több éve lehetnek a munkaerőpiacon, és keresetük magasabb, mint amennyi a kezdő fizetésük volt. Az életpálya későbbi szakaszában azonban a magasabb iskolai végzettséggel rendelkezők bére emelkedik meredekebben, és ez idősebb korban is megmarad, vagy nem hanyatlik olyan mértékben, mint az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezőké. Mindezekből következően a magasabb végzettséggel rendelkezők feltehetően tovább maradnának a munka világában, mint az alacsonyabb iskolai fokozatokat szerzők (*Lazear, E. P. 1981*).

Más megközelítésekben is szerepet kap a hosszú távú jövedelmi helyzettel való operálás. (*Palme, M.-Svensson, I., 2002*). Az ide tartozó érvelések mögött két nagyon fontos tényező áll. Az egyik az, hogy a nyugdíjszámítások alapja számos országban nem az utolsó kereset, hanem több év munkapiaci jövedelmének figyelembe vételével történik. A másik tényező arra utal, hogy az életpálya kereset sokkal jobban megvilágíthatja a nyugdíjazás utáni korszakra is kiható jóléti helyzetet, mint egyetlen időpont aktuális keresete. Aki hosszabb időn keresztül jól keresett, annak nagyobb

²² A témára vonatkozó közgazdasági elméletekről ad áttekintést Gál Róbert Iván (*Gál, R. I. 1996*).

tartalékai képződhetnek nyugdíjas éveire. Ebből viszont az következik, hogy akik életpályájuk során jobban kerestek, azok nagyobb valószínűséggel lépnek ki a munka világából még a korhatár elérése előtt.

A jövedelmi helyzet nyugdíjazásra gyakorolt hatása legerőteljesebben az öregségi nyugdíjbavonulás időzítését vizsgáló modellekben jelenik meg, de mivel a korai nyugdíjazásnak és a rokkantsági nyugdíjazásnak is vannak olyan esetei, amelyekben az egyéni döntések szerepet kapnak, számos erre vonatkozó vizsgálati modellbe bekerült az egyének keresete, mint magyarázó változó (*Mitchell, O.S. – Fields, G.S., 1984; Vistnes, J. P., 1994; Burkhauser, R. – Cahill, K. – Quinn, J. – Weathers, R., 1998; Schils, T., 2001; Dahl, S. A., – Nilsen, Q.A. – Vaage, K. 2003; van Solinge, H. – Henkens, K., 2007*).

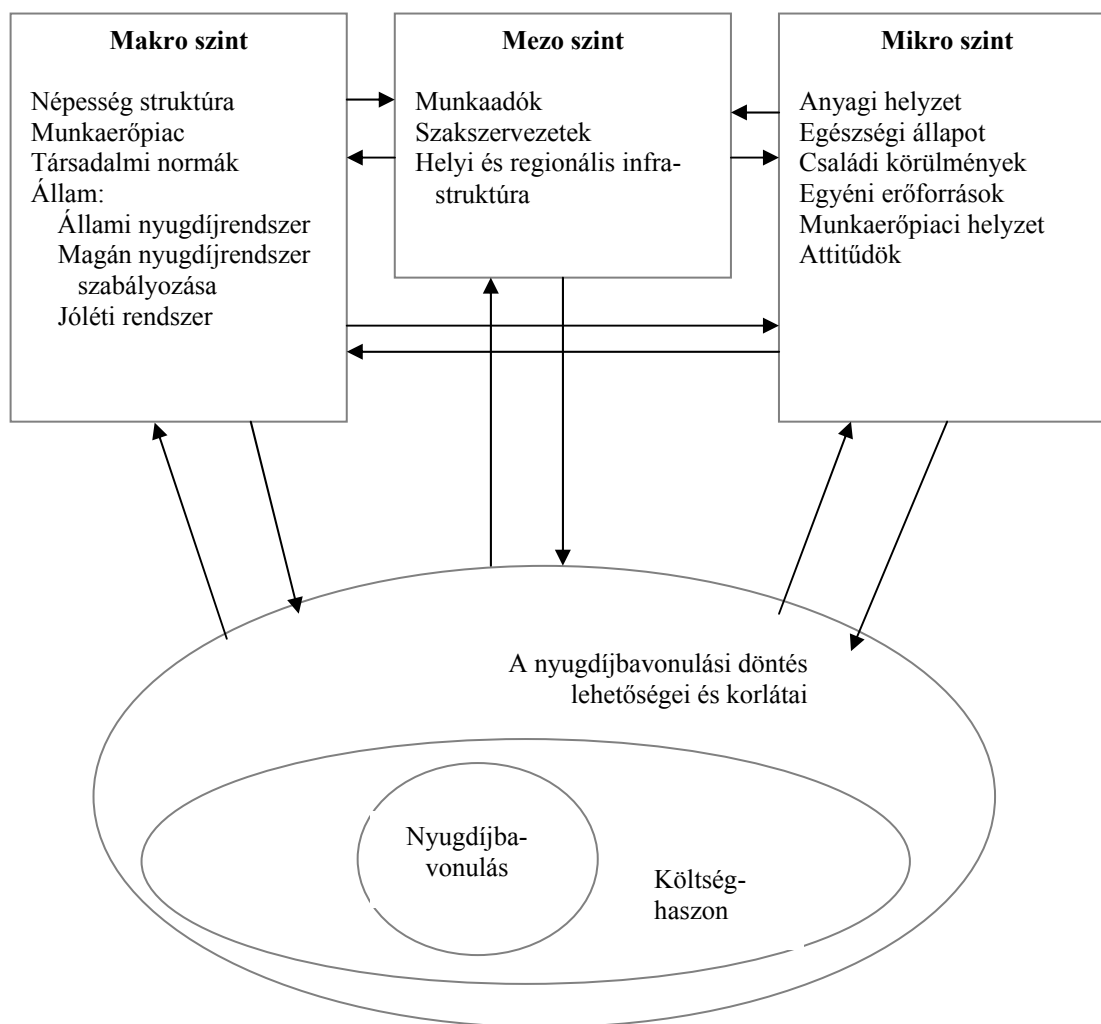
3.2.2. A nyugdíjbavonulás értelmezési kerete és magyarázó tényezői az életciklus elméletben

Az életciklus elmélet keretei között a nyugdíjbavonulást meghatározzák az életpálya korábbi eseményei, az egyének erőforrásai, döntései, a családi kontextus, a beállítódások és attitűdök, a társadalmi intézmények, a társadalmi struktúrában elfoglalt hely, annak a születési kohorszhoz a történelmi tapasztalatai, amelyhez az egyén tartozik (*Hagestad, G.O. – Neugarten, B.L., 1985; Shultz, K.S. – Morton, K.R. – Weckerle, J.R., 1998; Moen, P., 1996; Mollica, K.A. DeWitt, R., 2000; Szinovacz, M.E. – DeViney, S. , 2000; George, L.K., 2003; Elder, G.H. – Johnson, M.K., 2003; Szinovach, M.E., 2003; Settersen, R.A., 2003*).

Az életciklus elmélet a mikro szinten történő eseményeket tágabb kontextusba helyezi. A nyugdíjbavonulás egyéni és családi ismérvei mellett mezo- és makroszinten értelmezhető jellemzőket is bevon a magyarázó modellbe.

Átfogó elméleti keretet fogalmaz meg Szinovach is, amelyben a makro, a mezo és a mikro szint egyes elemei összetett, egymással kölcsönhatásban levő mechanizmusokon keresztül határozzák meg a nyugdíjbavonulás időzítését. (*Szinovach, M.E., 2003*) Az elméleti keretet azokra az esetekre vonatkozóan alakította ki, amelyeknél a nyugdíjbavonulás időzítésében valamilyen szerepe lehet az egyéni döntésnek, mérlegelésnek (*17. ábra*).

17. ábra
A nyugdíjbavonulás időzítését meghatározó tényezők, Szinovach modellje

Forrás: Szinovach, M.E., 2003.

A makro szint első eleme a népesség struktúra.²³ Ha a nyugdíjkorhatár felé közeledő, vagy az azt elérő kohorszok kis létszámúak, akkor a nyugdíjbavonulásuk társadalmi terhei kisebbek, így kisebb a társadalmi nyomás is arra, hogy az adott kohorszt minél hosszabb ideig bent tartsák a munkaerőpiacon. Különösen akkor van ez így, amikor egy kis létszámú kohorszt nagyobb létszámú évjáratok követnek, akik kisebb aktivitási szint mellett is „megtermelik a nyugdíjrendszer költségeit”. Ha a foglalkoztatottak és a nyugdíjasok arányában eltolódás megy végbe, az eltartottsági ráta növekszik, akkor a társadalmpolitikai döntéshozók megpróbálnak hozzányúlni a nyugdíjrendszer szabályaihoz. Az egyik lehetséges lépés, hogy megemelik az öregségi

²³ Az alábbiakban a modellnek csak azon elemeiről írunk részletesebben, amelyekről az eddig taglalt elméletek kapcsán még nem szóltunk.

nyugdíjra való jogosultság korhatárát. Ezek a lépések természetesen akkor lehetnek sikeresek, ha a munkaerőpiac, a munkaadók és maguk az érintettek is „készek arra”, hogy az egyének munkaerőpiaci pályafutása hosszabbá váljon, a nyugdíjbavonulás időpontja kitolódjon. Az egyének részéről az egyik legfontosabb feltétel az egészségi állapot. Az egészségi állapot az önként vállalt és a kényszerűségeken alapuló nyugdíjazási esetekben is meghatározó szerepet játszik (*Disney, 1996; Hayward – Friedman – Chen, 1996; Lumsdaine, R. – Mitchell, O. , 1999*), sőt még annak is szerepe van, hogy az egyén mit gondol arról, hogy a munkapiacra maradás hogyan hatna a későbbi egészségi állapotára (*Amann, A. 1989*). A munkaképesség csökkenése, a veszélyes, megerőltető munkakörülmények eltérő mértékben érintik az idősödő korosztályok különböző csoportjait. Különösen a fizikai munkát végzők ezirányú kockázata kiemelkedő.

A nyugdíjbavonulás időzítését befolyásolják a társadalmi normák. Ilyen a férfi és a női szerepekhez kapcsolódó társadalmi norma. Bár e szerepek sokat változtak az idők során, még a modern társadalmakban is sokan a férfit tekintik családfenntartónak. Sokkal elfogadhatóbb, ha a feleség nyugdíjbavonul, és a férfi még dolgozik, mintha ez fordítva történik. Ez a párokat a nyugdíjbavonulásuk összehangolására készítheti.

A nyugdíjbavonulást meghatározó tényezők mező szintjén az elmélet a munkaadók és a szakszervezetek mellett kiemeli a lokális infrastruktúrát. Ez az infrastruktúra jeleníti meg, hogy az idősödő korosztályoknak milyen lehetőségeik vannak a munkaerőpiacon. Ha nagyon magas a lokális munkanélküliségi ráta, akkor ez mielőbbi munkaerőpiaci kivonulásra, a biztos nyugdíj elérésére készítheti a nyugdíjkorhatár alatti korosztályt. A helyi környezet abban az értelemben is hatással lehet, hogy milyen lehetőségeket nyújt a nyugdíjbavonulóknak a munkaerőpiacról történő kivonulással felszabaduló idejük eltöltésére.

A mikro szint elemei közül, a már említett egészségi állapot mellett, fontos szerepet játszik az anyagi helyzet, de meghatározóak lehetnek a munkakörülmények és a korábbi munkaerőpiaci pályafutás is. Azok, akiknek kevésbé töredezett a munkaerőpiaci pályafutása, akik magasabb képzettséget igénylő munkaköröket töltenek be, akik prosperáló ágazatokban dolgoznak, azok kisebb valószínűséggel lépnek ki a korhatár elérése előtt a munkaerőpiacról (*Quinn, J.F., 1978; Hayward, M.D. – Grady, W.R., 1986; Hayward, M.D., 1986; Hayward, M.D. – Grady, W.R. – Hardy, M.A. – Sommers, D., 1989; Kolberg, J.E., 1991; Solem, P.E. –*

Mykletun, R. , 1997; Hayward, M.D. – Friedman, S. – Chen, H., 1998, Blekesaune, M. – Solem, P.E. 2005).

A nyugdíjbavonulás az esetek többségében családi környezetben zajlik. A családi környezet hatását taglaló elméletek (*Hurd, M. – McGarry K., 1993; Blau, D.M., 1997; 1998; Blau, D.M. – Riphahn, R., 1999; Szinovacz, M.E. – DeViney, S. – Davey, A., 2001*) több szempontból is hangsúlyozzák annak hatását, elsősorban a nyugdíj előtt állók párjára vonatkozóan. Különböző szempontokból nézve a párok jellemzőit eltérő hipotézisekre juthatunk. A szabadidőre vonatkozóan feltételezhetjük, hogy ha valakinek kivonult a párja a munka világából, akkor az növeli a valószínűségét annak, hogy ő maga is a nyugdíjbavonulás felé törekedjen, hiszen akkor megnövekszik az együtt eltölthető szabadidejük. A másik aspektus a nyugdíjazás előtt állók párjának egészségi állapotára vonatkozik. Ha valakinek beteg a párja, gondozásra szorul, akkor ez anyagi veszteségek ellenére is nyugdíjbavonulásra készíthet valakit. Végül nagyon fontos az anyagi aspektus. E tekintetben egyfajta kiegyenlítő mechanizmus érvényesülését várják az elméletek. Ha a nyugdíj előtt álló párja inaktív vagy dolgozik, de alacsony a keresete, akkor az a munkaerőpiacon való benmaradással járhat együtt.

A nyugdíjbavonulás a párkapcsolatban élők esetében a kapcsolat minőségétől is függ. Azok, akik rossz házasságban élnek, nagyobb valószínűséggel halasztják el a nyugdíjbavonulást. A rossz párkapcsolatban élőkre a nyugdíjbavonulás időzítésének összhangba hozatala sem annyira jellemző, mint akik boldogabbak a kapcsolatukban (*Szinovacz, M.E. – DeViney, S., 2000; Henkens, K. – Van Solinge, H., 2002; Allen, G.M. – Liebler, C.A. – Flood, S., 2007*).

Számos kutatás kimutatta azt is, hogy ahol a háztartásban eltartott személy él, ott kisebb valószínűséggel vonulnak korábban nyugdíjba az érintettek, mint ahol nincsenek eltartottak (*Hayward, M.D. – Friedman, S. – Chen, H., 1998; Szinovacz, M.E. – DeViney S. – Davey, A., 2001*).

4. AZ IDŐSEBB KOROSZTÁLYOK MUNKAERŐPIACI HELYZETE EURÓPÁBAN

E fejezet rövid áttekintést ad az európai munkaerőpiacnak a tanulmányunk szempontjából releváns néhány jellemzőjéről. Az áttekintés kettős célt szolgál: egyrészt a hazai helyzethez próbál viszonyítási pontokat megjeleníteni, és ezáltal szélesebb értelmezési keretet kínál az idősebb korosztályok magyarországi munkaerőpiaci helyzetének megértéséhez, értékeléséhez. Másrészt a munkaerőpiaci folyamatok és jelenségek tényszerű bemutatásával empirikus alapot nyújt a korábbi fejezetben tárgyalt elméletekhez. Úgy véljük, a bemutatott elméleteket csak az őket életrehívó társadalmi-gazdasági folyamatokkal való kölcsönhatásban lehet kellőképpen megérteni és megítélni. Az empirikus háttér bizonyos társadalomtörténeti ismeretet is nyújt annak megértéséhez, hogy egy-egy elmélet milyen körülményekre és feltételekre alapozva jött létre, majd ezek ismeretében közelebb jutunk ahhoz, hogy megítéljük az adott elmélet – időben és térben leszűkített – érvényességét.

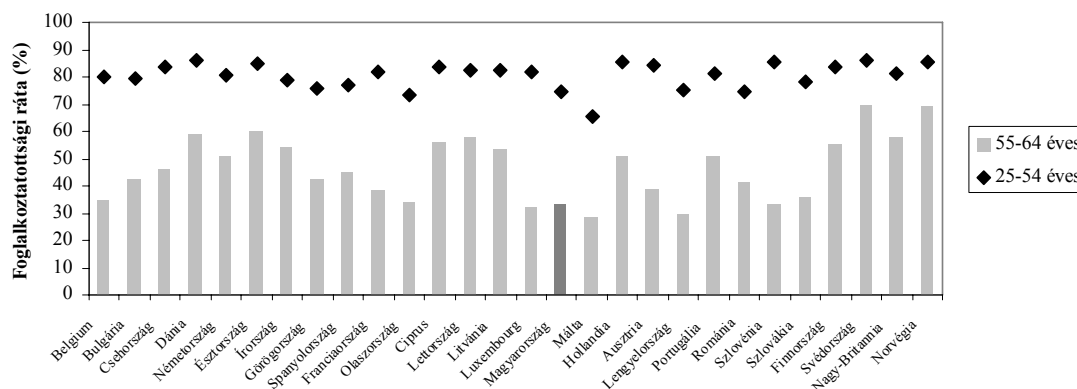
4.1. Uniós keretek között: az 1990-es évek közepétől napjainkig

Az Európai Unió programjában az 1990-es évek közepén fogalmazódtak meg először azok a célkitűzések, amelyek az idősebb korosztályok foglalkoztatottságának növeléséről döntöttek. A 2000-es évek elejére ezek a célok számszerűsítésre kerültek. Az Európa Tanács 2001-es stockholmi ülésén úgy fogalmazott, hogy az 55 és 64 év közötti korosztály foglalkoztatottsági szintjét, amely 2000-ben európai uniós átlagban 26% volt, 2010-re 50 %-ra kell növelni (*European Council, 2001*). A 2002-es barcelonai ülésen pedig arról hoztak döntést, hogy 2010-ig a tényleges nyugdíjbavonulási kor átlagát 5 évvel kell megemelni (*European Council, 2002*). Hogy mennyire nehéz lépésekről van szó, azt mi sem jelzi jobban, minthogy két évvel később már elégedetlenségének adott hangot az Unió Tanácsa, és hatékonyabb lépésekre ösztökölte a tagállamokat (*European Commission, 2004*). A legújabb, 2007-es adatok szerint az 55 és 64 év közötti korosztály foglalkoztatottsági rátájának uniós átlaga 45%, a régi 15 tagállamot tekintve pedig 47%. Ezek a mutatók egyértelműen jelzik, hogy az utóbbi években számos országban erőteljesen növekedett az idősebb korosztály munkaerőpiaci részvétele, ugyanakkor azt is hozzá kell tennünk, hogy a férfiak és a nők közötti különbségek e tekintetben jelentősek. 2007-ben az unió

tagállamaiban az 55–64 éves férfiaknak 54%-a, a nőknek pedig csupán 36%-a dolgozott. Továbbá az 55–64 éves korosztály foglalkoztatottsági mutatója még mindig lényeges lemaradást mutat a fiatalokhoz és a középkorúakhoz képest. 2007-ben a 25–54 éves korosztály foglalkoztatottsági rátája az unióban 79% volt, szemben az 55–64 évesek 45%-os munkaerőpiaci részvételével (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>).

Ha ezeket az adatokat az egyes országok szintjén is vizsgáljuk, akkor azt mondhatjuk, hogy az idősebbek alacsony foglalkoztatottsága európai szintű probléma (18. ábra)²⁴, ugyanakkor az alacsony munkaerőpiaci részvétel országonként nem azonos gyökerekre vezethető vissza, nem ugyanolyanok a tendenciák sem, és nem azonos mértékű a munkaerőpiaci részvételük elmaradása a fiatal és a középkorú generációhoz képest. A munkaerőpiac általános állapota, a nyugdíjrendszerek és általában a jóléti rendszerek, a demográfiai folyamatok, a nyugdíj melletti munkavállalás lehetősége, a nyugdíjbavonulással kapcsolatos attitűdök és minták eléggé eltérőek. Ezek pedig meghatározzák a munka világában maradás és a kilépés mértékét.

18. ábra
Foglalkoztatottsági ráta az Európai Unió országaiban, 2007

Forrás: (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>).

Az idősebb korosztályok munkaerőpiaci részvételét taglaló kutatások gyakran teszik fel a kérdést, vajon milyen összefüggés áll fenn a társadalom különböző csoportjainak foglalkoztatottsági mutatói között. A 18. ábra alapján azt mondhatjuk, hogy az 55–64 éves korosztály foglalkoztatottsági rátája 2007-ben minden országban lényegesen elmaradt a 25–54 éves korosztályétól, de az elmaradás különböző mértékű. A 25–54

²⁴ A férfiak és a nők aktivitási rátája a 4. számú Függelékben található.

és az 55–64 éves korosztályok mutatói közötti távolság eltéréseit alapvetően az idősebbek munkaerőpiaci részvétele határozza meg, hiszen a 25–54 éves korosztályban jóval kisebbek az országok közötti különbségek. 2007-ben a 25–54 éves korosztály foglalkoztatottsági rátájának országok közötti relatív szórása 6%, az 55–64 éveseké 25,4%.

Ha nemeként is vizsgáljuk az országok közötti különbségeket, akkor azt mondhatjuk, hogy a nők esetében sokkal nagyobb eltéréseket figyelhetünk meg, hiszen a nőknél nemcsak az idősebb, hanem a fiatalabb korosztályokban is jelentősek az eltérések (*F4. számú Függelék*).

Elsőként arra tettünk kísérletet, hogy a foglalkoztatottság nem és életkor szerinti szintje szerint csoportosítsuk az országokat.

A klasszifikációt négy ismerv bevonása alapján készítettük el: (1) a 25–54 éves férfiak; (2) a 25–54 éves nők, (3) az 55–64 éves férfiak, (4) és az 55–64 éves nők 2007-es foglalkoztatottsági adatai alapján.²⁵ Az eredmények azt mutatják, hogy a 25–54 éves férfiak foglalkoztatottsági mutatói nem játszanak meghatározó szerepet a csoportosításban, hiszen ennek a csoportnak szinte az összes országban 90% körüli a munkaerőpiaci részvétele, még a legalacsonyabb mutatóval jellemezhető országokban (pl. Lengyelország, Magyarország) sem süllyed 80% alá. Meghatározó csoportképző tényező viszont a nők és az idősebb férfiak munkaerőpiaci részvétele.

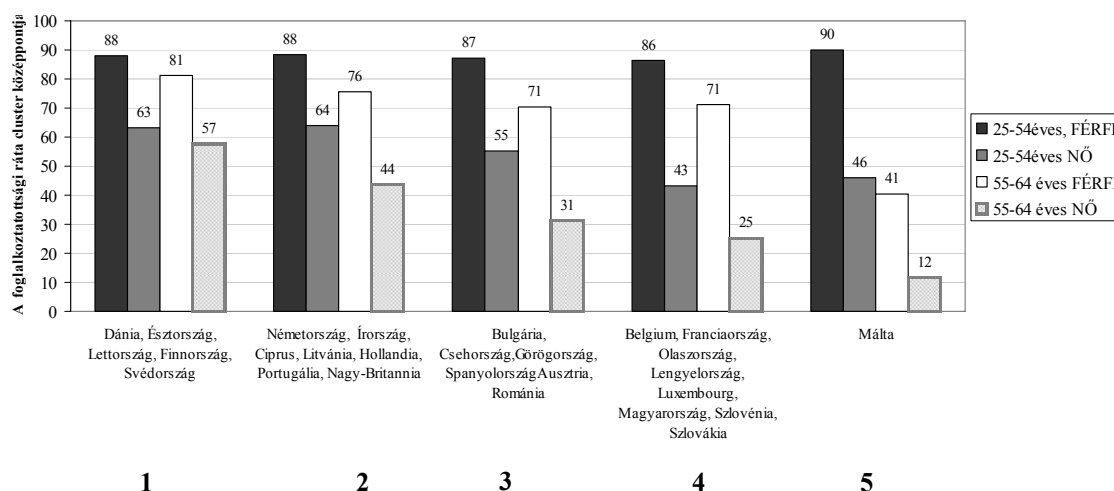
A foglalkoztatottsági ráták alapján képzett országcsoportok csak részben esnek egybe a szociológiai szakirodalomban szereplő klasszifikációkkal. A régi és az új uniós tagállamok közötti különbségek sem ragadhatók meg egyértelműen, és nem különülnek el határozottan az országok a jóléti rezsimek típusai szerint sem. Ennek feltehetően az az oka, hogy az idősebb korosztályok foglalkoztatottságára vonatkozó uniós szintű elvárások, és azoknak a nemzeti politikákban való megjelenése, számos korábbi különbséget „felülírtak”.

Az első csoportba azok az országok kerültek, amelyekben az 55–64 év közötti férfiak foglalkoztatottsági adatai a legmagasabbak voltak az Unió országainak körében. Ezekben a tagállamokban a munkaerőpiaci kilépést tekintve az életkor nem tűnik olyan erős kockázati tényezőnek, mint máshol. Az ide tartozó országokban magas a nők foglalkoztatottsága is, és az idősebb korosztályoknál mérsékelt a

²⁵ A csoportosítást K-means klaszteranalízis módszerével végeztük el.

visszaesés. A csoportba északi országok sorolódtak, skandináv és balti államok. A második csoport országai ettől abban különböznek, hogy valamivel erőteljesebb a foglalkoztatottsági ráta visszaesése az 55–64 év közötti korosztályban, a 25–54 évesekhez képest. Ez a visszaesés a nőknél erőteljesebb, mint a férfiaknál. Ide sorolódott Németország, Hollandia, Nagy-Britannia, és olyan déli állam is, mint például Portugália, vagy balti államként Litvánia. A harmadik csoportba azok tartoztak, ahol a nők foglalkoztatottsági mutatói lényegesen alacsonyabbak voltak, mint az előző két csoportnál és az idősebbek foglalkoztatottsági mutatói is jelentősen elmaradtak a fiatalabb korosztályokétól, mindkét nem esetében. Ide egyrészt volt szocialista országok kerültek, (például Csehország, Románia vagy Bulgária) másrészt déli országok (Spanyolország és Görögország) és végül Ausztria. A negyedik csoportba tartozó országok esetében az 55–64 éves férfiak foglalkoztatottsága hasonló mértékben alacsonyabb a fiatalabbakénál, mint az előző klaszterben. Amiben különböznek, az a nők foglalkoztatottsága, amely a 25–54 és az 55–64 éves korosztályokat tekintve is a legalacsonyabb a vizsgált országok körében. Itt találjuk a volt szocialista országok másik csoportját. Hazánk mellett Lengyelországot, Szlovéniát és Szlovákiát. Ide sorolódott még Belgium, Franciaország, Olaszország és Luxembourg. Az ötödik klaszterbe mindössze Málta sorolódott, annak köszönhetően, hogy a szigetországban csupán a 25–54 éves férfiak foglalkoztatottsága magas, mind a nők, mind az idősebb korosztályok rendkívül kis arányban vannak jelen a munkaerőpiacon (19. ábra).

19. ábra
Demográfiai csoportok foglalkoztatottsági rátája alapján képzett klaszterek, 2007

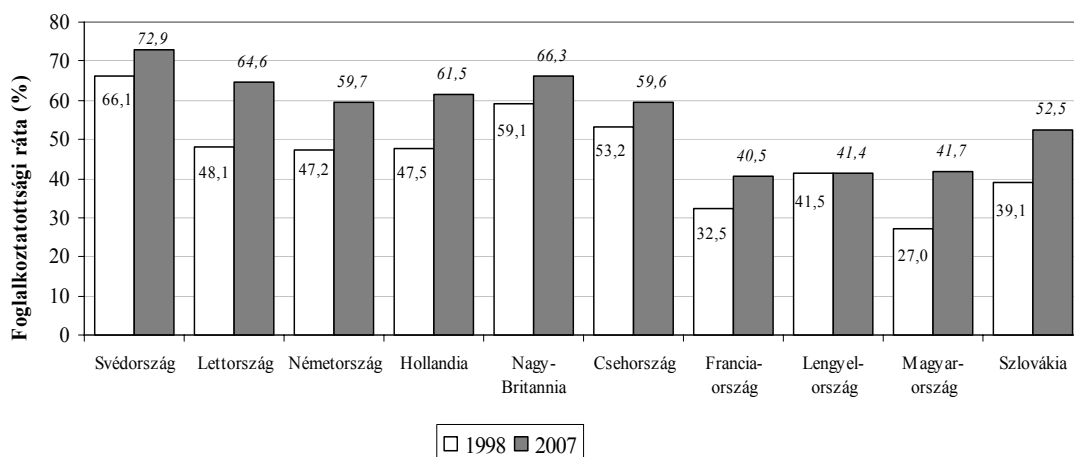
Forrás: (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>).

A Unió országai nem csupán abban különböznek egymástól, hogy egy kiválasztott időpontban milyen különbségeket találunk a munkaerőpiaci részvételt tekintve, hanem abban is, hogy mi jellemzi a folyamatok dinamikáját, azaz, hogyan változnak ezek a mutatók az időben. Ezt vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy még az egy klaszterbe tartozó országok között is jelentősek a különbségek. Érdekes e tekintetben minél hosszabb időszakot vizsgálni, azonban az 1980-as és 1990-es évek fordulóján lezajlott nemzet alakulások (Csehszlovákia, Jugoszlávia és a Szovjetunió felbomlása, Kelet Németország és Nyugat Németország egyesülése) és a harmonizált statisztikák hiánya csak az 1990-es évek végétől teszik lehetővé minden tagállam összehasonlítását.

Ha az idősebb korosztályok foglalkoztatottságának alakulását az 1998²⁶ és 2007 közötti szakaszban vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a fentebb egy csoportba sorolt országok közül jó néhányan eléggé eltérő utat bejárva jutottak el a közel hasonló 2007-es foglalkoztatottsági adatokhoz. 2007-ben például Svédország és Lettország egy csoportba került, aminek az egyik oka az volt, hogy az 55–64 év közötti férfiak és nők foglalkoztatottsága mindkét országban magas. Egy közel tíz éves periódust megfigyelve viszont tisztán látható, hogy a két ország hasonló mutatói mögött jelentősen különböző előzmények állnak. Svédországban már 1998-ban is magas volt a foglalkoztatottsági ráta, mind az 55–64 év közötti férfiak, mind pedig a nők körében. Lettországon viszont az idősebb korosztályoknak jóval csekélyebb aránya dolgozott: 1998-ban a férfiaknak közel fele, a nőknek pedig valamivel több, mint negyede. Lettországon a tíz év alatt sokkal dinamikusabban növekedett a foglalkoztatottak aránya, mint Svédországban (20-21. ábra). A második csoportba tartozó országok sem hasonló utat jártak be. Míg Németországban és Hollandiában 1998 és 2007 között dinamikus foglalkoztatottság bővülés zajlott le, addig Nagy-Britanniában ez valamivel mérsékeltebb volt. Mivel Nagy-Britanniában 1998-ban az idősebb korosztályok foglalkoztatottsági rátája magasabb volt, mint Németországban vagy Hollandiában, a mérsékeltebb növekedés ellenére is, 2007-ben az 55–64 évesek hasonló munkaerőpiaci részvételével jellemezhetjük mindhárom országot (20-21. ábra). Más vonatkozásban fontos kiemelni a negyedik csoportba sorolódott Lengyelország példáját. Lengyelország azon kivételek közé tartozik, ahol 1998 és 2007 között nem növekedett az idősebb korosztályok foglalkoztatottsága, sőt a nők munkaerőpiaci részvétele még csökkent is (20-21. ábra).

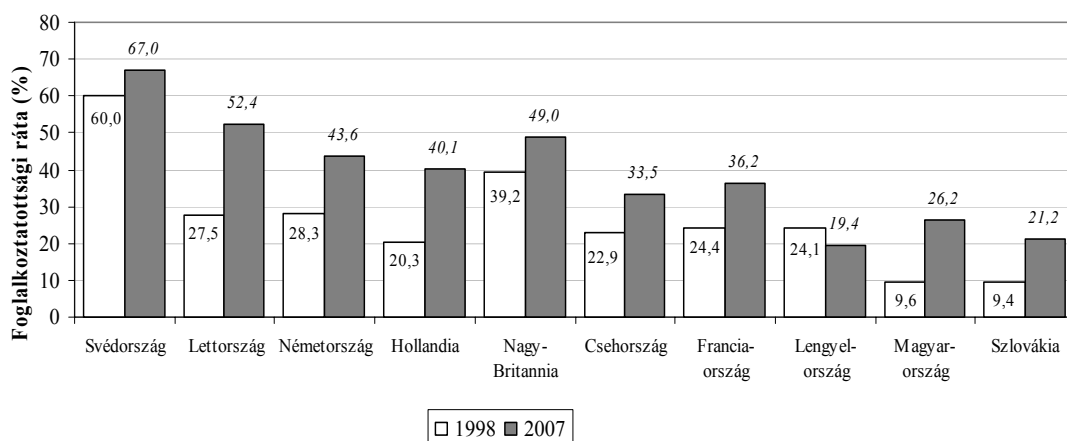
²⁶ 1998 az első év, amelyről harmonizált adatok állnak rendelkezésre mind a 27 európai tagállamban.

20. ábra
Az 55-64 éves FÉRFIAK foglalkoztatottsága néhány európai országban, 1998, 2007

Forrás: (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>).

21. ábra
Az 55-64 éves NŐK foglalkoztatottsága néhány európai országban, 1998, 2007

Forrás: (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>).

A tagállamok gyakorlatai meglehetősen sokfélék a tekintetben, hogyan próbálták növelni az idősebb korosztályok foglalkoztatottsági szintjét az 1990-es évek végétől. A politikák egy része a munkaerőpiac, míg más eszközök a nyugdíjrendszer felől közelítve hatottak a nyugdíjkorhatárt még nem elért, de már idősödő korosztályok munkaerőpiaci aktivitására. Bizonyos programok a munkahelyek megtartását, míg mások azt a célt szolgálták, hogy a munka nélkül levők könnyebben tudjanak visszakapaszkodni a munka világába. A „büntetés” és a „jutalmazás” elvei is megjelennek az alkalmazott társadalompolitikai eszközökben. Mindezekről tájékoztat az alábbi keretes szöveg (EU, 2007).

Az idősebb korosztályok foglalkoztatását elősegítő programok az EU tagállamokban az 1990-es évek végétől	
Munkaerőpiac	Nyugdíjrendszer
- Adókedvezmények azoknak a munkaadóknak, akik idősebb munkaerőt foglalkoztatnak - Extra hozzájárulás a munkanélküliségi alaphoz azoknak a munkaadóknak, akik 50 éven felüli, legalább 10 éve a vállalatnál dolgozó munkaerőt bocsátanak el - Az idősebb munkavállalók munkakínálatát növelő eszközök bevezetése (speciális tréningek, személyes tanácsadás stb.) - Munkahely teremtés - Támogatott munkahelyek - Védett munkahelyek - Azoknak a munkahelyeknek a támogatása, akik fiatal és idősebb munkavállalókat (mixed-age workforce) egyaránt alkalmaznak - Közmunka - Vállalkozás beindítását segítő eszközök - Mobilitást támogató eszközök - Bérgaranciák - A munkaadók bizalmatlanságának, előítéleteinek csökkentését szolgáló programok bevezetése - Csökkentett munkaórás, flexibilis időbeosztású munkahelyek idősebbeknek - Nyugdíjkorhatár után dolgozók adókedvezménye - Antidiszkriminációs törvények bevezetése	- A nyugdíjkorhatár utáni munkavállalás ösztönzése (minden ledolgozott év után magasabb összegű nyugdíj a későbbi évekre) - A nyugdíjösszeg megállapításánál a különböző életszakaszokban végzett munka eltérő mérékben kerül figyelembevételre (a későbbi évek munkavégzése nagyobb súlyt képvisel) - Korhatár emelés - A korai nyugdíjak igénybevételének szigorítása, az ellátások összegének csökkentése - A rokkantsági nyugdíjrendszer szigorítása, rehabilitációs lehetőségek komolyabb mérlegelése
Munkaerőpiac + Nyugdíjrendszer	
- A nyugdíj melletti munkavállalás támogatása (részmunkaidős munka mellett résznyugdíj)	

Forrás: EU, 2007.

4.2. A korai nyugdíjbavonulás hosszú távú trendjei és azok értelmezése a régi tagállamokban

A régi uniós tagállamokról lényegesen hosszabb periódusról vannak összehasonlítható munkaerőpiaci adataink. Ezek alapján számos hasonló és jó néhány különböző munkaerőpiaci tendenciát figyelhetünk meg az 55–64 éves korosztály vonatkozásában. Ezeknek a folyamatoknak a megismerése azért fontos, mert ami a rendszerváltás körüli időszakban, és az 1990-es évek első kétharmadában Magyarországon történt, az sok vonatkozásban inkább hasonlítható a régi uniós tagállamokban az 1970-es, 1980-

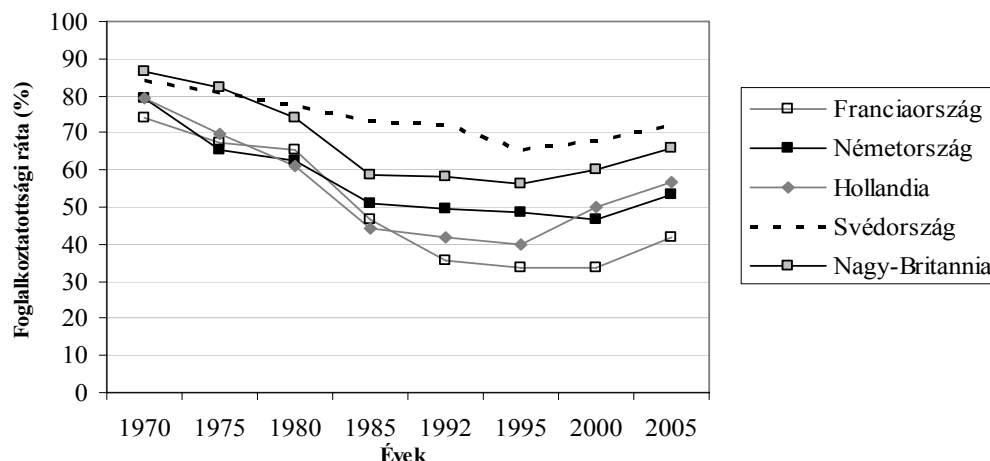
as években zajló folyamatokhoz, mint az EU régi tagállamainak jelenkori vagy az 1990-es évekre jellemző helyzetéhez. A nyugdíjkorhatár ugyan sokkal magasabb volt, de a munkaerőpiac összesűkülése, az ágazati átstrukturálódás, a munkaerőpiacon levők iskolai végzettség szerinti átrendeződése, a korai nyugdíjazási formák bevezetése, a munkanélküliség mint a nyugdíjrendszerben megjelenő kockázati tényező, fontos hasonlóságokat jelenítenek meg.

Az OECD országokat átfogó, ide vonatkozó kutatások adatai szerint az 1970-es évektől az 1990-es évek közepéig terjedő időszakban az 55–64 éves korosztályt tekintve Franciaországban, Hollandiában és Németországban beszélhetünk a legjelentősebb munkaerőpiaci kilépési arányokról. Franciaországban és Hollandiában a foglalkoztatottak arányának visszaesése még az 1980-as években is erőteljesen folytatódott. Nagy-Britanniában szintén számottevően csökkent az idősebb korosztályok munkaerőpiaci részvétele, de mivel magasabb foglalkoztatottsági szintről indultak, az 55–64 éves korosztály foglalkoztatottsági mutatói az OECD országok átlaga fölött maradtak. Svédországban és általában a skandináv országokban sokkal kisebb mértékű volt a visszesés.

A folyamatokat nemek szerinti bontásban vizsgálva megállapítható, hogy a férfiak és a nők közötti különbségek számottevőek. A jelenség megértése szempontjából fontos figyelembe venni, hogy a vizsgált országok többségében erőteljes ütemben csökkent azoknak a nőknek az aránya, akik sohasem léptek be a munkaerőpiacra. A női munkavállalók számának ebből adódó bővülése számos esetben eltüntette azt a hatást, amely a korai nyugdíjbavonulás elterjedéséből adódott (*J.M. Burniaux – R. Duval – F. Jaumotte; 2004*) (22-23. ábra).

22. ábra

Az 55–64 éves FÉRFIAK foglalkoztatottsága Európa néhány országában, 1970–2005

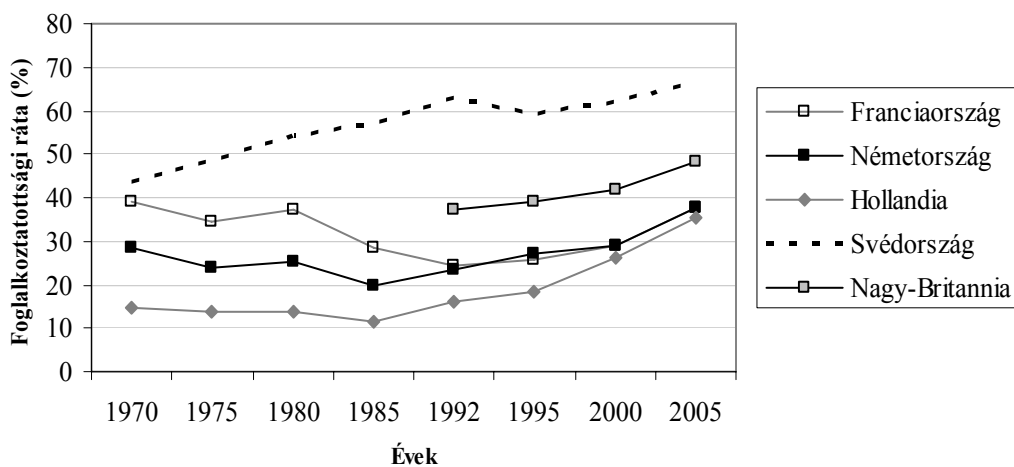

Megjegyzés: Hollandia 1970-es adata helyett 1971-es adat szerepel. Németország esetében 1991-től az egyesített Németország adatait közöljük.

Forrás: (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>); Kohli, M. – Rein, M. – Guillemard, A.M. – Gunsteren, van H. ed., 1991.

23. ábra

Az 55-64 éves NŐK foglalkoztatottsága Európa néhány országában, 1970–2005

Megjegyzés: Hollandia 1970-es adata helyett 1971-es adat szerepel. Németország esetében 1991-től az egyesített Németország adatait közöljük.

Forrás: (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>); Kohli, M. – Rein, M. – Guillemard, A.M. – Gunsteren, van H. ed., 1991.

Dolgozatunkban nem vállalkozunk arra, hogy mélyreható országelemzések segítségével válaszoljunk, mik határozzák meg a korai nyugdíjbavonulást, ugyanakkor néhány példán keresztül szeretnénk érzékeltetni, azoknak a tényezőknek a körét, amelyek hatással lehettek.

A kiválasztott országok különböző jóléti rendszereket építettek fel, eltérőek a munkaerőpiacot formáló szereplők (az állam, a munkavállalókat képviselő szakszervezetek és a munkaadók) szerepvállalásai, a munkaerőpiaccal kölcsönhatásban levő gazdasági folyamatok és a társadalmi normák. A korai nyugdíjazás folyamatának megismerése ezekben az országokban rávilágíthat arra, a korai nyugdíjazást magyarázó elméletek közül, melyeknek van nagyobb relevanciája a különböző berendezkedésű országokban.

Az 1970-es évek munkaerőpiaci helyzetét elemző országtanulmányok gyakran utalnak arra, hogy a korai nyugdíjbavonulás megjelenése számos iparosodott európai országban tulajdonképpen az 1973-as olajválságot követő tömeges munkanélküliség levezetésének meghatározó eszköze volt. A nyugdíjkorhatár előtti munkaerőpiaci kilépés támogatása a munkaerőkínálat visszaszorítását célozta. Az állam, a munkaadók és a szakszervezetek számára is ez volt a legmegfelelőbb mód a társadalmi feszültségek mérséklésére, a gazdasági szerkezet átstrukturálódásából adódó problémák kezelésére. Különösen indokolt volt a „méltányos” munkaerőpiaci kilépés támogatása a fizikai munkát végzők körében, akik egész életet dolgoztak le nehéz, gyakran egészségre ártalmas munkakörökben; és az 1970-es években hirtelen szembetalálták magukat gyáraik termelési kapacitásának visszaszorításával, esetleg bezárásával, az elbocsátás fenyegetettségével.

A korhatár előtti nyugdíjazás széles körűvé válása az 1980-as években is folytatódott, sőt számos országban az eredeti döntéshozói szándékoktól eltérő mértékben növekedett. A kontinentális nyugat-európai országok közül sokaknál ez az a korszak, amelyről Esping-Andersen úgy beszél, hogy az iparosodott társadalmak helyébe a munka nélküli jóléti államok („welfare state without work”) léptek (*Esping-Andersen, 1996*).

Az 1990-es években napvilágot látott írások már arról beszélnek, hogy a nyugdíjkorhatár előtti munkaerőpiaci kilépés rendkívül költséges, veszélyezteti a nyugdíjrendszerek fenntarthatóságát. Ráadásul a korai nyugdíjazás pazarlás az emberi erőforrásokkal. Megjelentek azok a betöltetlen munkahelyek is, amelyeket korábban az idősebb generációk töltöttek be, és amelyek olyan képzettséget, képesítést igényeltek, ahol éppen az idősebbek voltak a legversenyképesebbek (*Walwei, U. – Werner H., 2001; Bonoli G. – Sarfati, H. 2002*). Az is egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy munkahelyek teremtése nélkül nem lehet megoldani a munkaerőpiaci problémákat,

azaz nem passzív, hanem aktív munkaerőpiaci eszközökre van szükség (*OECD, 1995; Herbertson, T. – Orszag, M. 2001*). Az 1990-es évek végének jelszava már az 'aktív öregedés', azaz az idősebb korosztályok foglalkoztatottságának bővítése, amely, ahogyan fentebb láttuk, a 2000-es évek uniós programjai által vált az európai országok meghatározó társadalompolitikai elvévé, a társadalmak fenntarthatóságának egyik központi kérdésévé. A korai nyugdíjazás problematikája ezekben az években már szorosan összefonódik azzal a demográfiai jelenséggel, hogy az európai társadalmakban az alacsony születési arányszámok és a várható életkor meghosszabbodásának következtében egyre növekszik az idősebb korosztályok aránya. Ez jelentős terheket ró a nyugdíjrendszerre, hiszen egyre kevesebb aktívnek kell megteremteni egyre több inaktív (köztük legnagyobb számban a nyugdíjasok) megélhetési forrását. Ráadásul a nyugat-európai társadalmakban a háború utáni baby-boom generációk (1945 és 1965 között született korosztályok) hamarosan eléri a nyugdíjkorhatárt ami méginkább kiélezi a problémát. A munkához kapcsolódó költségek (a munkaadók és a munkavállalók járulékai, adói) a növekvő terhek miatt egyre jelentősebbekké váltak, aminek következtében a munkaadók egyre kevesebb munkaerő alkalmazására törekedtek. Ez növelte a munkanélküliséget és a segélyezési rendszerek terheit. Az idősebbek aktivizálása tehát a társadalmak fenntarthatóságának kulcskérdéssé vált.

4.2.1. Az okok: univerzális vs. térben és időben korlátolt magyarázatok ²⁷

4.2.1.1. Ágazati hatások

Ahogyan már fentebb is utalunk rá, az 1970-es években kezdődő korai nyugdíjazás elterjedésének egyik oka a munkaerőpiac, illetve a gazdaság általános állapota volt. A gazdaság szerkezetének átstrukturálódása, a versenyképtelen, elmaradott technológiát alkalmazó ágazatok összeszűkülése hatottak abba az irányba, hogy az idősebb korosztályok nagy csoportjai a nyugdíjkorhatár elérése előtt léptek ki a munkaerőpiacról. A korai kilépés felülreprezentált volt például a bányászatban, az építőiparban és a feldolgozóipar különböző szegmenseiben (*Ebbinghaus, 2000*).

²⁷ Az alfejezetben leírt kutatási eredmények többségében a férfiakra vonatkoznak. Ahol a kutatás a nőkre is kiterjedt azt jelezzük.

Ebben szerepet játszott az is, hogy a leépülő ágazatokból az idősebb korosztályok nagyobb eséllyel kerültek ki a munkaerőpiacról, mint kerültek át egy másik, stagnáló vagy prosperáló ágazatba. Minél idősebb valaki, annál nehezebb az ágazatok között mozognia. Ez részben azzal függ össze, hogy az idősebbek körében kisebb szerepe van azoknak a képzeseknek/átképzéseknek, amelyek segítséget nyújthatnak a megváltozott munkaerőpiaci struktúrához való alkalmazkodásban.

Az 1980-as években már korántsem találunk egyértelmű bizonyítékokat arra, hogy a korai nyugdíjazás elterjedtebb lenne a versenyképtelenné váló ágazatokban. Sokkal inkább azt mondhatjuk, hogy a korai nyugdíjazás gyakorlata minden ágazatban megjelent, ahol valamilyen ok miatt a munkaerő létszámának csökkentésére volt szükség. Az 1980-as években jellemző deregulációs és privatizációs politikák, a közkiadások csökkentésének programjai például a közszférában dolgozók létszámának csökkentését eredményezték, ami elsősorban az idősebb dolgozók leépítésében nyilvánult meg. Ez fontos szerepet játszott abban, hogy Hollandiában, Németországban és Franciaországban az 1980-as években is folytatódott a korai nyugdíjazás széles körű gyakorlata.

Az ágazati struktúra és a korai nyugdíjbavonulás kapcsolatát vizsgálja például az 1970 és 1982 közötti időszakra vonatkozóan egy német, holland és svéd összehasonlító elemzés (*Jacobs, K. – Kohli, M. – Rein, M. 1991*). Az ún. shift-share analysis módszerét alkalmazták annak a kérdésnek a megválaszolására, hogy az idősebb generációk²⁸ foglalkoztatottságában az 1970-es években tapasztalható visszaesés, milyen mértékben magyarázható azzal, hogy azok az ágazatok húzódtak össze, ahol az idősebbek felülreprezentáltak voltak, és mennyiben azzal, hogy bizonyos ágazatokban erőteljesebb volt az idősebbek kiáramlása. Kutatási eredményeik szerint a vizsgált időszakban mindkét tényezőnek szerepe volt a korai nyugdíjazás kiterjedésében, de országonként eltérő volt a két tényező súlya. Ugyanakkor mindhárom országra elmondható, hogy az idősebb korosztályok foglalkoztatottságának csökkenésében elsődleges szerepe annak volt, hogy az ágazatok többségében – nem pedig egy-egy kiemelt ágazatban – csökkent az idősebb korosztályok aránya. Az egyes ágazatokban tapasztalható csökkenés mindazonáltal nem volt egyenletes. A legnagyobb mértékű csökkenés azokat az ágazatokat jellemezte, amelyek az ágazat egészét tekintve is összeszűkültek. Ugyanakkor a

²⁸ A kutatás csak a férfiakra terjedt ki.

fordítottja nem állítható, azaz azokban az ágazatokban, ahol összességében bővült a munkaerő létszáma, nem mondható el, hogy az idősebbek foglalkoztatottsága is jelentősen emelkedett volna: Németországban, Hollandiában csökkent, Svédországban pedig nagyon mérsékelten növekedett az 55 év feletti korosztályok részvétele. Mindezek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az országok eltérő ágazati struktúrája és az egyes ágazatok foglalkoztatottjainak különböző életkori összetétele nem ad elegendő magyarázatot arra, miért terjedt ki a korai nyugdíjazás az 1970-es években, és miért maradt néhány országban tömeges jelenség 1980 után is.

4.2.1.2. A munkanélküliség és a korai nyugdíjbavonulás

Az idősebbek kilépését lehetővé tevő társadalompolitikai programok mögött gyakran állt az az előfeltevés, hogy a kilépő idősök helyére fiatalabbak lépnek, így a munkanélküliség csökken, a társadalmi feszültségek pedig enyhülnek, hiszen a társadalom sokkal jobban el tudja fogadni a korhatár előtti munkaerőpiaci kilépést, mint a fiatalok munkanélküliségét. Ez a gondolat adott legitimációt annak, hogy a korai nyugdíjazás azokban az ágazatokban is elterjedjen, ahol tulajdonképpen nem a gazdasági átstrukturálódás okozott problémákat (*Esping-Andersen, 1996*). Ugyanakkor nem bizonyítható egyértelműen, hogy a munkanélküliség és a korai nyugdíjbavonulás között negatív korreláció állna fenn. Például az 1970-es években magas munkanélküliséggel jellemezhető Hollandiában, Németországban vagy Nagy-Britanniában folyamatosan növekedett a korai nyugdíjbavonulók aránya. A korai nyugdíjazás elterjedésével pedig, a korhatár előtti munkapiaci kivonulás egyfajta szociális joggá formálódott, minek következtében nem csupán a munkanélküliségtől, hanem tulajdonképpen a gazdaság általános állapotától is függetlenül kezdett működni.

Az az intergenerációs szolidaritást hangsúlyozó teória sem állja meg a helyét, miszerint az idősebbek ezen a formán keresztül adják át munkahelyeiket a fiatalabb generációknak. Sen szerint ennek az a legfőbb oka, hogy a munkaerőpiacról történő kilépés és az oda irányuló belépés nem ugyanazokban a szektorokban, nem ugyanazoknál a vállalatoknál és nem ugyanazokban a foglalkozásokban történik. A gazdaság átstrukturálódása éppen úgy megy végbe, hogy a hanyatló ágazatokban mindig több az idősebb, akik ha onnan kilépnek nem lép helyükre más, míg a fiatalok

a prosperáló ágazatokban helyezkednek el.²⁹ Emellett – amint már említettük – az is szerepet játszik, hogy a korai nyugdíjazás nemcsak a gazdaság átstrukturálódásakor vált tömegessé, hanem akkor is, amikor a munkaerőpiac egészét tekintve általánosnak volt mondható a munkaerő kapacitás csökkentésére irányuló törekvés. Ekkor a kilépők helyére nem vesznek fel újabb munkaerőt.

A munkanélküliség és a korai nyugdíjbavonulás kapcsolatát taglaló empirikus kutatások eredményei ellentmondásosak. Lodovici Franciaország és Olaszország esetében azt bizonyítja, hogy éppen akkor volt a korai nyugdíjazás a legelterjedtebb, amikor a fiatalok munkanélküliségi rátája a legmagasabb szinten állt (*Lodovici, S. 2000*). Casey és Wood közvetlen kapcsolatot mutatott ki a munkanélküliség és a korai nyugdíjbavonulás között. Eredményeik szerint Nagy-Britanniában 1979 és 1986 között a munkanélküliség 1%-os emelkedése a 60–64 év közötti férfiak foglalkoztatottsági rátájának 9%-os csökkenését eredményezte (*Casey, B. – Wood, S., 1993*). Sorensen azt állapította meg, hogy a korai nyugdíjazás és a munkanélküliség közötti összefüggés attól függ, milyen a munkaerőpiac struktúrája a munkaszerződéseket tekintve. Ahol a határozott idejű szerződések dominálnak, ott szorosabb az összefüggés a munkanélküliségi ráta és a korai nyugdíjazás kiterjedése között (*Sorensen, A. 1992*). F. NaSchold és B. de Vroom német és holland adatokat vizsgálva arra az eredményre jutott, hogy a korai nyugdíjazás és a magas munkanélküliség ugyan összefügg, de nem a munkanélküliség magas szintje eredményezi a korai nyugdíjazást, hiszen például a vizsgált országokban előbb emelkedett a korai kivonulás mértéke, mint a munkanélküliség, illetve a munkanélküliség alacsony szintje mellett is folytatódott a korai kivonulás korábbi trendje (*F. NaSchold – B. de Vroom, 1993*).

4.2.1.3. A nyugdíjrendszer és a korai nyugdíjbavonulás

A tömeges munkanélküliség, a gazdaság átstrukturálódása és a korai nyugdíjbavonulás kiterjedtsége közötti meglehetősen bonyolult és nem feltétlenül egy irányba mutató kapcsolat számos kutatót arra ösztökélt, hogy a korai nyugdíjbavonulás elterjedésének okait ne kizárólag a gazdaság és a munkaerőpiac állapotával magyarázza, hanem ezeknek és a jóléti ellátórendszernek a kölcsönhatásaival. Ugyanis a jóléti

²⁹ Sen ezen gondolata 1999-ben hangzott el Genfben. International Labour Conference, Geneva, 87th Session, 15 June 1999. Hasonló megállapításra jutott *R. Sackmann (2001)*.

ellátórendszerek teremtik meg a lehetőséget a nyugdíjkorhatár előtti kilépésre, ezek nyújthatnak megélhetési forrást a munkaerőpiacról kilépőknek.

A korai munkaerőpiaci kilépést lehetővé tevő intézményrendszerek az általunk vizsgált országokban az 1970-es években épültek ki. Ezek az intézmények térben és időben nagyon változatosak, és gyakori hogy időnként egyidejűleg több ilyen intézmény van jelen egy-egy országban. Ezek esetenként szekvenciálisak. Ez azt jelenti, hogy a munkaerőpiacról kilépő egyént először általában a munkanélküli ellátórendszer támogatja, majd valamilyen korai nyugdíjazási formát vesz igénybe, és végül a nyugdíjkorhatár elérésével belép az időskori nyugellátó rendszerbe. A korai nyugdíjak jogosultsági feltételei között gyakran szerepel is, hogy korábban a kérelmezőnek munkanélküli ellátásban kellett részesülnie. A munka világából való kilépés és a tényleges nyugdíjazás közötti időszakot áthidalhatja a rokkantsági nyugdíjrendszer is, amely az idősebbek esetében nem feltétlenül ugyanazokkal a jogosultsági kritériumokkal működik, mint a fiatalabbaknál.

Gyakori, hogy az egyes ellátások nem azt a funkciót töltik be, amire eredetileg szánták. Ilyen módon a korhatár előtti nyugdíjazás vizsgálatakor nem csupán azokat a nyugdíjazási formákat kell tanulmányoznunk, amelyet a munkaerőpiacról kikerülő, nyugdíjkorhatár előtt állók megsegítésére hoztak létre, hanem az összes olyan ellátási formát, amit az idősebb korosztályok igénybe vehetnek. Mindezek vizsgálata mellett ugyanakkor nem szabad elfeledkeznünk azokról az általános alapelvekről, társadalmi normákról, amelyek jegyében a társadalompolitikai intézkedések születnek. Ezek ugyanis meghatározzák azt, hogy egy-egy ország munkaerőpiaci és szociálpolitikai eszköztárában melyek kapnak kiemelt prioritást, és azt is, melyek tudnak hatékonyan működni.

A szociálpolitika és a munkaerőpiaci politika lehet integratív vagy kompenzáló jellegű. Az integratív azt jelenti, hogy a társadalompolitika elsősorban a munkaképes lakosság munkaerőpiacra integrálását célozza meg, a kompenzáló jelleg pedig azt, hogy a hangsúly a munkaerőpiacról kiszakadt csoportok támogatásán van. Hogy egy-egy országban a társadalompolitikának melyik eleme honosodik meg, az ország hagyományaitól, a munkakultúrától is függ. A svéd magas munkaerőpiaci részvétel például éppen a szociálpolitika és a munkaerőpiaci politika integratív jellegével magyarázható, amelynek alapelve az volt, hogy mindenkinek legyen munkája. Az 1930-as évektől kezdve nagy szerepe volt a munkaerőpiaci programoknak, átképzéseknek, továbbképzéseknek, a mobilitási támogatásoknak. Ezek a programok a

II. világháború után is fennmaradtak. A munkaerőpiacról kikerülők pénzbeli támogatásai szűkek voltak, nem ösztönözték a munkaerőpiac résztvevőit a kilépésre.

Ezek után vizsgáljuk meg azokat a társadalompolitikai intézkedéseket, amelyek az 1970-es évektől konkrétan meghatározták a korai nyugdíjazás gyakorlatát az általunk vizsgált országokban.

Az első ilyen társadalompolitikai eszköz a *résznyugdíj* bevezetése. Ahogyan korábban említésre került, ennek Svédországban volt a legjelentősebb szerepe, ahol 1976-tól lehetett igénybe venni ezt a nyugdíjformát, amely a korhatárnál fiatalabbak munkaerőpiacon tartását szolgálta. A résznyugdíjat a 60–65 év közötti népesség vehette igénybe, azok, akik legalább heti 5 órával csökkentették a munkaidejüket, de minimálisan 17 órát dolgoztak egy héten. A résznyugdíj további feltétele volt az is, hogy a támogatást igénylő 45 éves kora óta legalább 10 éves munkaviszonnyal rendelkezzen, a csökkentett munkaidejű munkavégzésből származó jövedelme pedig ne haladjon meg egy meghatározott szintet. Az 1980-as évek végére vonatkozó számítások szerint a jövedelem és a résznyugdíj együttes összeg általában az előző keresetnek 80-90%-át érte el. Ráadásul a résznyugdíj igénybevételének semmilyen negatív következménye nem volt a nyugdíjkorhatár elérésével igénybevehető öregségi nyugdíjra. Ezáltal az idősebb korosztály erősen motiváltá vált arra, hogy a résznyugdíjas státuszt válassza. Így össztársadalmi szinten úgy csökkent a ledolgozott órák száma, hogy az mégsem járt a foglalkoztatottság erőteljes visszaesésével (*E. Wadensjö, 1991; L. Delsen, 1996*). Az 1980-as évek végén Svédországban a 60–64 éves férfiaknak 15%-a dolgozott részmunkaidősként, ami részben magyarázza a korosztály magas munkaerőpiaci részvételét. Az 55–59 évesek körében ugyanakkor sokkal alacsonyabb a részmunkaidősök aránya, a teljes korosztály 2/3-a teljes munkaidőben dolgozott, míg a részmunkaidős alkalmazottak aránya az 5%-ot sem érte el. Ebből arra következtethetünk, hogy nem arról van szó, hogy a részmunkaidőben dolgozó fiatalabbak idősebb korukra is részmunkaidősként maradnak bent a munkaerőpiacon, hanem arról, hogy sokan idősebb korukban a teljes idős státuszból lépnek be a részmunkaidősök közé (*1. tábla*). A résznyugdíjat Franciaországban (1985-től), Németországban is (1989-től) bevezették, de ezekben sohasem tett szert akkora népszerűsége mint Svédországban, ami többek között annak is köszönhető, hogy a francia és a német vállalatok nem támogatták a részmunkaidős foglalkoztatást.

1. tábla
Az 55-59 és a 60-64 éves FÉRFIAK gazdasági aktivitása néhány európai országban, 1989-ben
 (%)

Ország	Kor-csoport	Gazdasági aktivitás					
		Foglalkoztatott			Munka-nélküli	Nyug-díjas	Össze-sen
		Vállalkozó	Teljes idős alkalmazott	Résztidős alkalmazott			
Franciaország	55-59	21,1	39,0	2,4	5,5	32,0	100,0
	60-64	11,2	10,8	1,2	0,9	75,9	100,0
Németország	55-59	12,6	58,1	0,8	7,1	21,4	100,0
	60-64	9,9	21,2	0,9	2,2	65,8	100,0
Hollandia	55-59	10,8	43,1	7,7	3,7	34,7	100,0
	60-64	8,7	11,0	3,9	0,9	75,5	100,0
Svédország	55-59	14,0	67,7	4,7	0,7	12,9	100,0
	60-64	12,7	33,9	15,0	1,1	37,3	100,0
Nagy-Britannia	55-59	13,7	52,7	1,6	9,4	22,6	100,0
	60-64	10,1	37,8	3,3	2,3	46,5	100,0

Forrás: Jacobs – Rein, 1994.

Míg a résznyugdíj szerepe úgy összegezhető, hogy az a munkaerőpiacon való bennmaradást segítette, addig az 1970-es években és az 1980-as évek elején bevezetett *speciális előnyugdíj programok* egyértelműen a munkaerőpiaci kilépést ösztönözték. Céljuk a munkaerő kínálat csökkentése volt. Kezdetben olyan gazdasági ágazatokban működtek, amelyek nehézségekkel küzdöttek, de ezek a programok egyre elterjedtebbé váltak. Az előnyugdíj programok több országban megjelentek, például Franciaországban, ahol 1963-tól a Francia Nemzeti Munkaerő Alap nyújtott ellátást a munkahelyükről elbocsátott 60 évesnél idősebbeknek. Az Alap működése különösen a súlyos gondokkal küszködő nehézipar területére terjedt ki. 1980-tól az előnyugdíj rendszer jelentősen kibővült, hiszen a munkahelyükről elbocsátott 55 éves és idősebb korosztályoknak nyújtott támogatást függetlenül attól, hogy korábban milyen ágazatban dolgoztak. 1983-ban, az állami nyugdíjrendszer megreformálásakor, az egyre költségesebbé váló korai nyugdíjforma új szolidaritási formulába épült be. Az 55 éves és idősebb, állásából elbocsátott munkavállaló csak akkor részesülhetett előnyugdíjban, ha helyére a munkaadó egy nálánál fiatalabb vagy egy munkanélküli foglalkoztatását garantálta. A franciához hasonlóan hosszú ideig működő rendszer a dolgozatunkban vizsgált többi országban nem létezett. Nagy-Britanniában 1977 és 1989 között működött egy speciális, korai nyugdíjazást szolgáló program, ahol az előnyugdíj igénybevételének szintén feltétele volt az, hogy a munkapiacról kilépő idősebbet másik munkaerővel pótolják. Még az angolnál is jóval rövidebb ideig (1984 és 1988 között) volt életben a német előnyugdíj rendszer, amely arra való válaszként

született, hogy a fémipari munkások szakszervezete harcot indított a 35 órás munkahétért. A kormány a 35 órás munkahét bevezetése helyett az életpálya során rövidebb ideig tartó munkavállalási időszakot támogatta, és ennek keretében teremtette meg a korhatár előtti kivonulás lehetőségét (*Jacobs, K. – Rein, M. – Kohli, M., 1991*).

A munkanélküli ellátórendszerek jelentették a nyugdíj előtti munkaerőpiaci kivonulás következő nagy csatornáját. Különösen Franciaországban és Hollandiában képezték a munkanélküli ellátások egyfajta hidat a munkaerőpiacról való kikerülés és a törvényes nyugdíjkorhatár között. Hollandiában a nyugdíjkorhatárhoz közeledő korosztályok először egy, majd öt éven keresztül részesültek ellátásban, ha munkanélkülivé váltak. Ez az ellátás egyébként tipikusan azok közé tartozott, amelyet a döntéshozók eredeti szándékaik szerint sokkal kevésbé kiterjedtnek gondoltak el. 1976-ban a nagyobb vállalatok munkavállalóinak 80%-át lefedte a rendszer, 1983-tól a közszférára is kiterjedt az ellátás. 1990-ben minden ötödik 60–64 közötti személy részesült a rendszer nyújtotta támogatásban (*OECD, 1995*). Németországban 1957 óta létezik az a munkanélküli ellátórendszer, amely a 60 éves és idősebb, munkaerőpiacról kiszakadt rétegeknek nyújt támogatást. Az ellátás fokozatosan olyan vállalati eszközzé vált, amelyen keresztül megszabadulhattak a felesleges munkaerőtől és átháríthatták az elbocsátások költségeinek egy részét.

A munkaerőpiaci kilépés következő csatornája a *rokkantsági ellátásokon* keresztül vezet. Ennek különösen olyan országokban volt jelentősége, ahol a munkanélküli ellátórendszer nem nyújtott speciális kedvezményeket az idősebb korosztályoknak. Ilyen volt például a vizsgált országok közül Nagy-Britannia. Mindazonáltal a rokkantsági nyugdíjak jelentős szerepre tettek szert Hollandiában, Svédországban és valamivel kisebb mértékben Németországban. Az ellátás igénylése összefüggött ugyan az egészségi állapottal, de nem feltétlenül csak egészségi okai voltak annak, ha valaki rokkantsági nyugdíjjal lépett ki a munka világából. Például az 1970-es években Németországban azok is kaptak rokkantsági ellátást, akik nem voltak teljesen munkaképtelenek, de nem volt számukra alkalmas részidős munkahely. Ezt az ellátást különösen sok 55–59 éves vette igénybe. Egy másik példa a svéd rokkantsági nyugdíj, amelyet 1972-ben vezettek be, és amelyet az idősök munkaerőpiaci okokból is igénybe vehettek. 1972-től a 63, 1974-től pedig a 60 éven felülieknek nem kellett egészségi ok a nyugdíj igényléséhez, ha munkanélküliek voltak. A jogosultsági kitériumokat csak az 1990-es években szigorították, 1997-től

ugyanis a rokkantsági nyugdíjat csak egészségi okból lehetett igénybe venni (*ld. pl. D. Andrén, 2008; A. M. Guillemard, 1991; F. Laczko – C. Phillipson, 1991; K. Jacobs – M. Kohli – M. Rein, 1991*).

Az állami ellátások mellett természetesen léteztek a *munkaadók ellátásai* is, amelyek jelentős szerepet játszhattak a munkaerőpiacról kiszakadt, idősebb korosztályok ellátásában. Ezek lehetnek nyugdíj típusú ellátások, nagyobb összegű végkielégítések, esetleg olyan támogatások, amelyek az idősebbeket vállalkozás beindításához segítik.

4.2.1.4. Az idősebb korosztályok munkaerőpiaci helyzetét befolyásoló politikák változása az 1980-as évektől. Feszültségek a jóléti rendszer fenntartásában.

Az 1980-as évektől az idősebb munkaerő nyugdíjkorhatár előtti munkaerőpiaci kilépése, a korai nyugdíjazás elterjedt gyakorlata egyre nagyobb költséget jelentett az európai társadalmak számára. Az egyes országok döntéshozói és a nemzetközi szervezetek részéről is megjelentek a költségek visszaszorítását sürgető hangok. Ugyanakkor azt is hozzá kell tennünk, hogy a nyugdíjrendszerekhez való „hozzányúlás” mindig nagyon érzékeny társadalmi kérdés. A nyugdíjakhoz való hozzáférést, az ellátások megfelelő színvonalát a társadalom tagjai „elvárják az államtól”, hiszen egy életen át fizették azokat a társadalombiztosítási hozzájárulásokat, amelyek a mindenkori nyugdíjasok ellátását biztosítják, vagy azt a hozzájárulást, amely saját öregkori biztonságukat szolgálja. A nyugdíjak megkurtítása a társadalom széles rétegeit érinti, ezáltal sok szavazót fordíthat a mindenkori döntéshozók ellen. Jól tudják ezt a döntéshozók is, ezért igyekeznek óvatos reformokban gondolkodni, vagy olyan változtatásokat bevezetni, amelyek kevésbé látványosak, mégis a nyugdíjkiadások csökkenésével járnak. Ilyen gyakorlat például, amikor nem a nyugdíjkorhatárt növelik, hanem a nyugdíjjogosultsághoz szükséges szolgálati időt. Ebből a szempontból nézve nem véletlen az sem, hogy az 1970-es évek végén az általunk vizsgált országok többségében előbb került sor a szociális segélyek, a munkanélküli ellátások kiadásainak csökkentésére, mint a nyugdíjakéra.

A korai nyugdíjazás szabályozásának átalakításakor azt is figyelembe kell venni, hogy olyan rendszerről van szó, amely több szegmensből áll. Ha az egyik területen megszorítások történnek, akkor nagy valószínűséggel megnövekszik azoknak

az aránya, akik egy másik csatornán keresztül hagyják el a munkaerőpiacot. Az alább bemutatásra kerülő szigorítások egyik-másikának sikertelensége éppen abból adódott, hogy az egyik rendszerből kiesők egy másik kilépési útvonalat követve hagyták el a munkaerőpiacot (*ld. erről Casey, 1989*). Ha tehát az érintettek munkaerőpiaci helyzete nem javul lényegesen, akkor nagyon nehéz egy-egy kilépési út szigorításával eredményt elérni. Azaz nem csupán a nyugdíjrendszerek és az egyéb kilépési útvonalak „vonzóerejét” kell csökkenteni, hanem a munkaerőpiac taszító hatásait is (*Martin, J.P. 1998; Walwei, U. – Werner, H. 2001; Jespen, M. – Foden, D. – Hutsebaut, M. 2002*).

A korai nyugdíjazással kapcsolatos állami stratégiák megváltoztatásának sikerében az is szerepet játszhat, milyen más szereplők határozzák meg meg a munkaerőpiaci kilépés útjait. Hollandiában magánellátórendszerek is kiépültek a munka világán kívül levők ellátására. Az állami szektorban főként a rokkantsági nyugdíjrendszer, a magánszférában pedig a vállalatok által kiépített korai nyugdíjazási formák váltak népszerűvé. Ez utóbbiak esetében kollektív szerződések alapján történt az ellátás. A holland jóléti ellátások kiterjedtségének egyébként éppen a jóléti rendszer korporatív jellege volt az egyik oka, amelyben az állam mellett nagy szerepet kaptak a szakszervezetek és a munkaadók. A szakszervezeteknek magas, biztonságot nyújtó ellátási színvonalat sikerült kiharcolniuk, amelynek keretében például az 1970-es években és az 1980-as évek első felében a munkaadók számos ágazatban kiegészítették a tőlük kilépett idősebb dolgozók állami ellátását. Ezek a programok hasznosak voltak a vállalatoknak, a szakszervezeteknek és az államnak is, hiszen nem kellett külön stratégiát kidolgozniuk az idősebbek munkaerőpiaci integrációjára (*ld. B. De Vroom– M. Blomsma, 1991*). Ilyen berendezkedés esetén az is előfordult, hogy ha az állami hozzájárulás csökkent, ám a vállalatoknak megérte a felesleges munkaerőtől korai nyugdíjazás útján megválni, saját hozzájárulásukat nem csökkentették, hanem még növelték is. Ilyenkor az állami kiadások úgy csökkentek, hogy a korai nyugdíjazás továbbra is népszerű maradt.

Nézzük meg ezután, – a nyugdíjrendszert tekintve – melyek voltak azok az intézkedések, amelyek a korhatár előtti munkaerőpiaci kilépést igyekeztek visszaszorítani, ezzel a szociális ellátórendszerben jelentkező fenntarthatósági problémákat orvosolni. Az intézkedések három típusát különböztethetjük meg:

1. a nyugdíjkorhatár emelését,
2. a korai nyugdíjakra vonatkozó szabályok szigorítását,

3. a rokkantsági nyugdíjrendszer megreformálását.

Tekintsük át, mely országokban milyen stratégiák érvényesültek, és hogyan hatottak az idősebb korosztályok munkaerőpiaci részvételére.

A *nyugdíjkorhatár emelése* jellemzően a nőket érintette, hiszen míg korábban számos országban (Franciaországban, Németországban, Nagy-Britanniában) a nők öregségi nyugdíjkorhatára alacsonyabb volt, mint a férfiaké, az 1980-as években a legtöbb országban a nők korhatárát a férfiak korhatárához emelték (például Németországban 1989-ben határoztak a nők fokozatos korhatár emeléséről 65 évre). A nők korhatár emelését ugyanakkor nem csupán a nyugdíjrendszer és az egyéb ellátórendszerek megnövekedett terhei indokolták. Oka volt az is, hogy a nők várható élettartama magasabb, mint a férfiaké; hogy egyre nagyobb arányban vettek részt a munkaerőpiacon (munkaerőpiaci magatartásuk egyre jobban hasonlított a férfiakéhoz); hogy az alacsonyabb korhatár mellett kevesebb szolgálati időt szerezhettek, és ez több országban hátrányosan érintette a nőket a nyugdíj megállapításánál.

A korhatár emelés (a férfiak korhatár emelésére is gondolva) azonban korántsem mentes társadalmi feszültségektől, így nem is minden országban sikerült megvalósítani. Svédországban például 1992-ben határoztak arról, hogy a nyugdíjkorhatárt egy évvel megemelik, ám később ezt a törvényt hatályon kívül helyezték. Ugyanakkor a nyugdíjszabályok szerint csak azok kaphattak teljes nyugdíjat, akik a 67. évüket betöltötték, ez pedig sokakat arra ösztönzött, hogy legalább ezen életkorig a munkaerőpiacon maradjanak. Hasonló politikát alkalmaztak Nagy-Britanniában, ahol a férfiak korhatára 65 év volt, de aki 5 évvel elhalasztotta a nyugdíjbavonulást, az magasabb nyugdíjra számíthatott, mivel minden ledolgozott további év beszámított a nyugdíjat növelő szolgálati időbe. A francia döntéshozók sem vállalták fel a korhatár emeléssel járó társadalmi feszültséget, noha a francia nyugdíjkorhatár nyugat-európai viszonylatban nagyon alacsony, 60 év. Viszont az 1993-as nyugdíjreform a szolgálati idő minimumot 37,5 évről 40 évre emelte, ezzel az idősebb korosztályok kénytelenek voltak hosszabb ideig a munkaerőpiacon maradni.

A korhatár és az időskori nyugdíjhoz szükséges szolgálati idő emelése mellett a korhatár előtti munkaerőpiaci kilépés visszaszorításában szerepet játszott az is, hogy az 1980-as években megszigorították vagy megszüntették azokat a *korai nyugdíjazási formákat*, amelyek tömeges kilépést biztosítottak az idősebb korosztályoknak. Ezek a szigorítások és megszüntetések azonban korántsem voltak problémamentesek, és csak nagy nehézségekkel, számos országban többszöri visszalépéssel valósultak meg.

A korai munkaerőpiaci kilépés visszaszorításának eszköze volt a *rokkantsági nyugdíjrendszerek* átalakítása is. Ennek különösen azokban az országokban volt nagy jelentősége, ahol a korhatár előtti kilépés jelentős részben ezen az úton történt. Ilyen volt például Hollandia³⁰, ahol a rokkantsági nyugdíjrendszer szigorításának legjelentősebb lépcsője 1987-ben következett be. Noha a szigorítástól azt várták a döntéshozók, hogy a rokkantsági nyugdíjra fordított kiadások a felére csökkennek, a költségek viссsesése mindössze 10%-os volt. A kiadások visszaszorításának következő lépése az volt, hogy a betegség kockázatát a magánbiztosítási formák irányába próbálták eltolni, arra törekedtek, hogy a rokkantosodás költségeit minél nagyobb mértékben a magánbiztosítók fedezzék. Hasonlóan kísérletet tettek a rokkantsági nyugdíjak visszaszorítására Svédországban, először az 1980-as évek elején, amikor az elbocsátások korlátozásával, a munkahelyek védelmével próbálkoztak. Végül az 1990-es évek elején, amikor a rokkantsági nyugdíj korai nyugdíj funkcióját megszüntették. Ezután egyébként az idősebbek körében jelentősen megnövekedett a munkanélküliség. (*Wadensjö E.,– Palmer, E.E., 1996*) Németországban is egy több lépcsős folyamat keretében próbálták visszaszorítani a rokkantsági nyugdíjazást, mint korai nyugdíjazási formát. 1984-ben csökkentették az ellátás összegét és növelték az ellátáshoz szükséges szolgálati idő hosszát. 1996-ban pedig a időskori munkanélküliséggel összefüggő rokkantosítás alsó korhatárát fokozatosan elkezdték emelni 60 évről 63 évre (*Frick, B. – Sadowski, D., 1996*).

4.3. Ország típusok a nyugdíjkorhatár előtti munkaerőpiaci kilépést tekintve

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a nyugdíjkorhatár előtti kilépés az 1970-es évektől kezdve egy kiterjedt, Európa nyugati, északi és déli országaira jellemző jelenséggé vált. Ugyanakkor ennek mértéke változó volt, és különböztek azok a jóléti rendszerek is, amelyek meghatározták a kilépés mértékét és mikéntjét. Ebbinghaus tipológiája szerint (26. ábra) e vonatkozásban megkülönböztethetjük a latin országokat, a kontinentális, az angolszász és a skandináv országokat (*Ebbinghaus, B.*

³⁰ Hollandiában 1990-ben a 15–64 éves, azaz az aktív korú népességnek 15 %-a, Svédországban: 8%-a, Németországban 6%-a, Nagy-Britanniában 7%-a részesült rokkantsági nyugdíjban. Az 55–64 éves hollandok körében a mutató értéke 30%. Meglepő, hogy Hollandiában a nők körében volt magasabb a rokkantsági nyugdíjban részesülők aránya. Az 55–59 éves férfiak 26%-a, a nőknek 40%-a, a 60–64 éves korosztálynak pedig 29 illetve 49%-a volt rokkantsági nyugdíjas.

2000). Az általunk vizsgált országok jól reprezentálják ezeket a típusokat. A kontinentális és a latin európai országokban nagy jelentőségük volt a passzív politikáknak. Az ellátásokat adókból finanszírozták, azok intézményesülése a korai nyugdíjazást szociális joggá formálta. A korai nyugdíjazás különböző formái nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a vállalatok úgy szabaduljanak meg a felesleges munkaerőtől, hogy a költségeket externalizálják. Ezzel szemben a skandináv országokban aktív munkaerőpiaci politika volt, amely megpróbálta az idősebb munkaerőt integrálni a munkaerőpiacra, a nyugdíjazás folyamatát pedig lépcsőzetessé tenni, elsősorban a résznyugdíj bevezetése révén. Az angolszász országokban a korai nyugdíjazás lehetőségei szűkebbek voltak, mint a kontinentális Európában, és szerepet kaptak a magánbiztosítási rendszerek is, illetve azok, amelyek vállalati biztosítási formáihoz kötődtek.

A tartós munkanélküliség általánossá válása, illetve a korai nyugdíjazás költségeinek növekedése az 1980-as évekre arra kényszerítette az országokat, hogy felülvizsgálják a korai nyugdíjazás rendszerét. Ez a kontinentális jóléti államokban jelentkezett a legsürgetőbbben. A korai nyugdíjazás visszaszorításának szándéka szemben találta magát a szakszervezetek erejével, akik erősen védelmezték a munkaerőt a munkaerőpiaci kiszorítástól; a vállalatokkal, amelyek továbbra is érdekeltek voltak a leépítési költségeik externalizálásában. A korai nyugdíjazás szigorítása, a résznyugdíjak bevezetése számos esetben nem érte el a várt hatást. Amikor a kormányok csökkentették az ellátások összegét, a vállalatok gyakran kiegészítették az ellátást, így a korai nyugdíjbavonulók aránya számottevően nem csökkent.

24. ábra
Országstípológia a nyugdíj előtti kilépést és az ezzel kapcsolatos jóléti rendszereket tekintve,
Ebbinghaus tipizálása

Országstípusok	A korai kilépés mértéke	Jóléti rendszer	Munkaerőpiaci politika	Kilépési út	Stratégiák a korai nyugdíjazás visszaszorítására
Latin országok (pl. Franciaország)	Magas	Passzív transzferek	Intergenerációs szolidaritás	Korai nyugdíjak; „hídként” működő munkanélküliségi ellátás; az ellátások állami finanszírozása	Az ellátások fokozatos megszüntetése; több állami intervenció; a társadalmi partnerek bevonása
Kontinentális országok (pl. Németország, Hollandia)	Közepesen magas	Passzív transzferek	Intergenerációs szolidaritás	Sokszínű kilépési utak; köz- és magánfinanszírozás;	A korai nyugdíjazás különböző formáinak fokozatos vagy egy lépésben történő megszüntetése; a költségek megosztása a magánszektorral
Angolszász országok (pl. Nagy-Britannia)	Közepes	Liberális-reziduális jóléti állam: alacsony összegű ellátások	Rugalmas munkaerőpiac, antidiszkriminációs törvények	Szűk kilépési csatornák; vállalati támogatások	A munkaerőpiacon való bennmaradás szándékának növelése
Skandináv országok (pl. Svédország)	Közepesen alacsony	Univerzális jóléti állam: a fokozatos és kései nyugdíjbavonulás támogatása	A teljes foglalkoztatás mint társadalmi cél; integrációs politikák	Részleges munkaerőpiaci kilépés: résznyugdíj	A munkaerőpiaci problémákra visszavezethető nyugdíjazás visszaszorítása; aktív eszközök

Forrás: Ebbinghaus, 2000.

5. HAZAI KUTATÁSI EREDMÉNYEK

A korai nyugdíjbavonulás nemzetközi tendenciáinak, és az azokat meghatározó tényezőknek az áttekintése után, térjünk át a témára vonatkozó hazai kutatási eredmények ismertetésére.

A hazai kutatások egy része az idősebb generációk munkaerőpiaci problémáit, a korai nyugdíjazás és a rokkantosság kérdését egy társadalmi csoport – nevezetesen egy korcsoport – egészét érintő problémaként tárgyalja. Ez a megközelítés az idősödő korosztályok munkapiaci helyzetének társadalmi és intézményi beágyazottságát hangsúlyozza.

A témára vonatkozó kutatások eredményei szerint a munkaerőpiaci pozíciókat tekintve a rendszerváltozás utáni években az idősebb korosztályok a fiatalabbakhoz képest kedvezőtlenebb helyzetbe kerültek. Ez a relatív pozícióvesztés bizonyos aspektusokban akkor is kimutatható, ha kiszűrjük a fiatalok és az idősebbek közötti strukturális különbségeket, például az iskolai végzettség szerinti differenciákat. A hátrányos helyzetre világíthatunk rá, ha az idősebb generációk kereseteinek alakulását összehasonlítjuk a fiatalabbakéval. Kertesi és Köllő becslése szerint a rendszerváltás előtti, és az azt követő években a gyakorlati idő (a munkában töltött évek) és a kereset összefüggését mutató görbe fokozatosan ellaposodik, azaz a bérek egyre kevésbé növekednek az életkor előrehaladtával (*Kertesi G.–Köllő J., 1999*). Ennek keresleti és kínálati okai is vannak. A szerzők a keresleti oldallal kapcsolatban kimutatják, hogy a rendszerváltozás utáni években a fiatalabb képzett munkaerő olyan vállalatoknál összpontosult, amelyek termelékenyebb, nagyobb hasznot hozó technológiákat alkalmaztak. Mivel az iskolázott idősebb korosztályok ezeken a munkapiaci pozíciókon csak korlátozottan jelentek meg, a fiatalok és az idősebbek közötti korábbi bérkülönbségek kezdtek elolvadni. Kézdi és Köllő szerint (*Kézdi G.–Köllő J., 2000*) az iskolázottak körében nem magyarázható a fiatalok preferálása azzal, hogy ők az iskolában „modernebb”, az átmenet utáni években jobban kamatoztatható tudásra tettek szert, hiszen a vizsgálatba bevont fiatalabb generációk még a szocializmus éveiben jártak iskolába. Sokkal inkább lehet magyarázat az, hogy a fiatalabbak iskolai tudásához olyan egyéb ismeretek társultak, amelyeket az idősebbek kevésbé tudtak elsajátítani. Ilyenek például a számítástechnikai ismeretek, az idegen nyelvek és azok a viselkedési minták, amelyeket a tőkés nagyvállalatok nagyra értékelnek (pl.

rendelkezésre állni este és hétvégeken, túlóra, az „I can do it” mentalitás). Ezt a szerzők olyan – a fiatalabbakra és az idősebbekre vonatkozó – modellekkel bizonyítják, amelynek függő változója a bér, a magyarázó változók sorában pedig az iskolai végzettséget, a munkaerőpiaci tapasztalatot, a munkahely ágazatát, a regionális elhelyezkedést és a vállalat különböző attribútumait szerepeltették. Az 1986-os és az 1996-os évekre felállított modellek eredményei azt mutatták, hogy a fiataloknál a két időpont között erőteljesebben növekedett a „meg nem magyarázott” rész, mint az idősebbeknél, azaz a fiatalabbak bérét több olyan tényező határozza meg, amelyek nem szerepelnek a modellben, mint az idősebbek esetében. Ezek lehetnek a fentebb példaként említett mentalitásbeli tényezők is.

A Kézdi és Köllő azt is megvizsgálták, hogyan változott a különböző korosztályok helyzete ahhoz az életpályához hasonlítva, amit akkor futhattak volna be, ha a kereseti arányok nem változtak volna 1986-hoz képest. Eredményeik igazolták, hogy 1986 és 1996 között az idősebbek e vonatkozásban is bérvesztéseket szenvedtek el. A legalacsonyabb iskolai végzettségűek esetében ez nem volt jelentős, a középiskolát végzettek és a diplomások körében azonban már számottevő volt a különbség (*Kézdi G.–Köllő J., 2000*).

A szerzők megjegyzik, hogy az eredményeket befolyásolhatja az ún. szelekciós torzítás, hiszen az idősebb kohorszokból sokakat a munkaerőpiacon kívül találunk, feltehetően éppen azokat, akik korábban a leggyengébb munkaerőpiaci pozícióval rendelkeztek. Ebből arra következtethetünk, hogy az idősebbek kereseti pozíciójának romlását a fentebb hivatkozott tanulmány alulbecsli, hiszen nem számol a munkapiacról kilépőkkel, akik nyugdíjassá, munkanélkülivé váltak, vagy egyéb inaktív státuszokba kerültek. Az idősebbek valós bérvesztései tehát még nagyobbak, mint azt a kutatás számításai jelzik.

A munkapiaci kilépés/kiszorulás becslését célozza meg az a vizsgálat, amely a 40 és 60 év közötti férfiak magas inaktivitására keres magyarázatot. Lelkes és Scharle a rendszerváltástól a 2000-es évek elejéig tekinti át az idősödő korosztályok inaktivitási trendjét. A munkapiac ún. taszító faktorait tekintve az egyik legfontosabb eredményük az, hogy a gazdasági szerkezetváltásból adódó állásvesztés nem meghatározó magyarázó faktora az idősebb generációk munkahely vesztésének (*Lelkes O. – Scharle Á., 2004*). Ez utóbbi megállapítást a 2002-es *Munkaerő Felmérés* adatai alapján tették. Megállapításuk a 40–59 éves inaktív férfiak utolsó és a 15–74 éves aktív keresők aktuális foglalkozási stuktúrájának összevetésére épült. Kutatási

eredményük azon alapult, hogy a foglalkozások ágazati struktúra szerinti megoszlása nem mutatott lényeges különbséget az inaktívak és a foglalkoztatottak között. Vizsgálatukban három szektort különböztettek meg: a mezőgazdaságot, az ipart és a szolgáltatásokat.

Az idősök munkaerőpiaci részvételének intézményi beágyazottságát hangsúlyozó megközelítések másik fő árama a nyugdíjrendszer szívó hatását látja meghatározónak. Eszerint a nyugdíjrendszer azáltal, hogy a többi jóléti transzferjövedelemhez képest magas színvonalú ellátást – az esetek döntő többségében élethosszig tartó jövedelmet – nyújt, komoly szívó erőt jelent a munkapiac azon résztvevői számára, akik életkoruknál és a jogosultság egyéb feltételeinél fogva nyugdíjra tehetnek szert.

A nyugdíjrendszer húzó hatásának mérésére többféle megközelítést alkalmaztak a témával foglalkozó kutatók. Az egyik a korai nyugdíjazással kapcsolatos attitűdök elemzése. Ide tartozik annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a nyugdíjkorhatárhoz közeledő népességnek mekkora aránya szeretne – még a reá vonatkozó hivatalos korhatár elérése előtt – nyugdíjba vonulni.

Az 1995-ben végrehajtott *TÁRKI Reform* c. kutatás adatai alapján a nyugdíjkorhatártól legfeljebb 10 évvel fiatalabb nem nyugdíjasok körében 40% volt azoknak az aránya, akik, ha tehették volna, a hivatalos korhatár előtt mentek volna nyugdíjba. (Tóth I. Gy., 1996). A vizsgálat évében magas volt a munkanélküliség, rendkívül alacsony a foglalkoztatás, és több foglalkoztatáspolitikai célú nyugdíj volt érvényben. Ez utóbbiak deklarált célja a beszűkült munkapiac feszültségeinek levezetése volt. Ugyanakkor ebben az időpontban még alacsony öregségi nyugdíjkorhatárok voltak érvényben: a nők esetében 55, a férfiaknál 60 év.

A nyugdíjazás időzítésével kapcsolatos attitűdöket a 2001-ben és 2004-ben végrehajtott *Életünk fordulópontjai* c. demográfiai panel adatfelvétel is kutatási területei közé vette. A vizsgálat eredményei szerint az 1995-ös adatokhoz képest jelentősen megnövekedett a korai nyugdíjazást preferálók aránya a nyugdíjkorhatár előtt állók körében (Dobossy, I. – S. Molnár E.- Virágh E, 2003; S. Molnár E., 2005). 2001-ben a nyugdíjkorhatártól legfeljebb 10 évvel fiatalabb nem nyugdíjas népességnek közel 80%-a, 2004-ben pedig 70%-a a reá vonatkozó nyugdíjkorhatárnál fiatalabb életkort jelölt meg vágyott nyugdíjazási életkorként.

A nyugdíjrendszer húzó hatásai között veszik számba a kutatók azt a tényt is, hogy a nyugdíjban részesülők körében nagyon alacsony azoknak az aránya, akik a

nyugdíj mellett folytatják a munkájukat, vagy munkát keresnek. A nyugdíjazás a legtöbbször számára a munkaerőpiacról való végleges kilépést, a formális munka világával való szakítást jelenti. Ez a nyugdíjkorhatár alattiak és a nyugdíjkorhatár felettiak körében is így van, bár 1996–2005 között a nyugdíjkorhatár alatti nyugdíjasok körében növekedett, a korhatár utániaknál csökkent a foglalkoztatottak aránya (*Monostori J., 2007b*). A munkavállalási szándékot illetően a *Munkaerő felmérés* 2002 tavaszi adatai alapján a 40–59 éves inaktív férfiak 76%-a mondta magáról, hogy nem szeretne fizetett állást. Ezen a körön belül azoknál, akik nem részesültek jóléti juttatásokban, ez az arány csak 40% volt. A munkaerőpiacra való visszatérés szempontjából a nyugdíjnak volt a legnagyobb ellenőztő hatása (*Lelkes O. – Scharle Á., 2004*).

A nyugdíjrendszer szívó hatása abban is megnyilvánul, hogyan alakul a keresetek és a bérek egymáshoz való viszonya. Az ún. helyettesítési ráta a nyugdíj előtti legutolsó kereset és a nyugdíjazás utáni első nyugdíj arányát fejezi ki az egyének szintjén. E tekintetben nagyon kevés megfelelő adatfelvétel áll a kutatók rendelkezésére, ám az erre vonatkozó becslések viszonylag magas rátát jeleznek. Az 1995-ös *TÁRKI Reform* vizsgálatban a korai nyugdíjasoknál 72%-os helyettesítési rátát számítottak ki (*Tóth I. Gy., 1996*). A 2000-es évek közepére vonatkozó elméleti helyettesítési ráták³¹ szintén nagyon magasak. A Pénzügyminisztérium kalkulációi szerint az a férfi, aki 2004-ben átlagkeresettel és 40 éves szolgálati idővel rendelkezik, 2005-ben korábbi keresetének 87%-át kapta meg nyugdíjként, míg egy átlagkeresetű, 32 éves szolgálati idővel rendelkező nő 71%-át. A megszakított munkaerőpiaci életutak a rövidebb szolgálati idő következtében alacsonyabb helyettesítési rátát eredményeznek (*PM–ICSSZEM, 2005*).

Összefoglalva az eddigieket, azt mondhatjuk, hogy az eddigi hazai kutatások mind a munkaerőpiac, mind a nyugdíjrendszer vonatkozásában találtak olyan tényezőket, amelyek hatással vannak az idősödő korosztály egészének munkaerőpiaci magatartására, a nyugdíjbavonulás trendjeire.

³¹ Az elméleti helyettesítési ráta ismert kereset és szolgálati idő mellett adja meg az első nyugdíj keresethez viszonyított arányát. A ráta az évek során, a törvényi szabályozásoktól függően időről-időre változik.

A továbbiakban azoknak a vizsgálatoknak az eredményeit foglaljuk össze, amelyek az egyéni jellemzőkben és az egyénetet körülvevő szűkebb környezetben keresik a korai nyugdíjbavonulás okait.

Az egyik legfontosabb egyéni erőforrás az *iskolai végzettség*, mivel meghatározza a munkaerőpiacon való boldogulást. E vonatkozásban a kutatások arra mutattak rá, hogy minél alacsonyabb az egyén iskolai végzettsége, annál nagyobb valószínűséggel válik nyugdíjassá még a nyugdíjkorhatár elérése előtt (*ld. pl. Tóth I. Gy., 1996; Köllő J. – Nacsá B., 2006; Monostori J., 2007b*).

Az iskolai végzettség mellett az *egészségi állapot* is olyan erőforrás mutató, amely hat a munkapiaci pozícióra. Az egészségi állapot munkakínálatra gyakorolt hatásának vizsgálatakor fontos az idő dimenziója, ugyanis míg például az iskolai végzettség az elemzésbe vont korosztályoknál jellemzően már nem változik, az egészségi állapot éppen az ő korukban kezd erőteljesen romlani, és maga az aktivitási forma is kihathat az egészség alakulására. Számos kutatás kimutatta például, hogy az inaktívak és a rokkantnyugdíjasok az átlagnál rosszabb egészségi állapotban vannak (*ld. pl. Kovács K., 2006*). Következik-e azonban ebből az, hogy a betegek nagyobb valószínűséggel válnak inaktívvá, vagy inkább arról van szó, hogy a munkapiacról való kilépés gyorsítja fel az egészségi állapot romlását. Ennek eldöntésére olyan adatokra és módszerekre van szükség, amelyek az inaktívvá válás előtti és utáni időszak egészségi állapotáról egyaránt tájékoztatnak. Retrospektív jellegű információ erre nem megfelelő, hiszen egy múltbéli időpont egészségi állapotának megítélése számos torzítást hordozhat magában. Az egészségi állapot hatásával foglalkozó kutatások ezért panel állományokat használnak. Magyarországon kevés az ilyen jellegű adatfelvétel, így viszonylag korlátozottak a lehetőségek. Az *Életünk fordulópontjai* c. panelfelvétel ezen kevesek közé tartozik. Az adatfelvétel 2001-es és 2004-es hullámának összekapcsolására épülő korábbi elemzésünk kimutatta, hogy az egyének egészségi állapota szignifikáns hatást gyakorolt a korai nyugdíjazásra. Azok, akik betegek – a mindennapjaikat korlátozó egészségi problémáról számoltak be – nagyobb valószínűséggel léptek ki a munkapiacról, mint akik nem (*Monostori J., 2007b*).

A *jövedelmi helyzet* vonatkozásában részben a *Háztartási Költségvetési Adatfelvétel*, részben az *Életünk fordulópontjai* c. adatfelvétel alapján születettek kutatási eredmények. Ezek különböző módszerekkel közelítették a jövedelmi helyzet inaktívvá válásra gyakorolt hatását. Cseres-Gergely a KSH *Háztartási Költségvetési*

Adatfelvétel almintáin, az 1990-es évekre vonatkozóan kialakított kvázi panel állományt³² felhasználva arra az eredményre jutott, hogy minél magasabb a nettó jövedelem és a várható nyugdíj közötti helyettesítési ráta – azaz minél kisebb anyagi veszteséget jelent valakinek a munkapiacról való kilépés – annál nagyobb a valószínűsége az öregségi nyugdíjkorhatár előtti nyugdíjassá válásnak (*Cseres-Gergely Zs., 2005, 2007*). Egy másik tanulmány nem a helyettesítési ráta, hanem az egyének relatív jövedelmi helyzetének vizsgálata alapján jutott arra az eredményre, hogy a korai nyugdíjazást (a rokkantsági nyugdíjazás figyelmen kívül hagyása mellett) a legalsó jövedelmi ötödbe tartozás valószínűsíti leginkább. A legrosszabb jövedelmi ötödben tehát szignifikánsan magasabb a korhatár előtt nyugdíjassá válók aránya (*Monostori J., 2007b*).

A nyugdíjba vonulást egyeseknél saját döntés, másoknál a kényszerűség szüli. Amennyiben az előbbiről van szó, mindenképpen számolnunk kell azzal, hogy a nyugdíjbavonulási döntés *családi kontextus*ba illeszkedik. Az embereknek nemcsak saját erőforrásaikat és jövőre vonatkozó elképzeléseiket kell számba venniük, hanem a párjukéit is. E tekintetben fontos tényező lehet, hogy az egyik fél nyugdíjbavonulásával milyen anyagi veszteségek érik a családot, tudják-e és akarják-e a kereset és a nyugdíj közötti különbséget kompenzálni; hogyan hathat a nyugdíjazás a családi munkamegosztásra; a társas kapcsolatokra, a közös szabadidőre; a házasság minőségére. Fontos számba venni azt is, hogy a párkapcsolatban élők hogyan hangolják össze (ha erre módjuk van) a nyugdíjbavonulás időpontját. Az utóbbira vonatkozó kutatások eredménye szerint a korai nyugdíjazás tényére negatívan hat, ha a partner még dolgozik, azaz azoknál gyakoribb a korai nyugdíjbavonulás, akiknek a párja már kilépett a munka világából. (*Cseres-Gergely Zs., 2005; Monostori J., 2007b*).

A makro és a mikro adatok összekapcsolásán alapuló elemzések a környezeti hatások és az egyéni jellemzők együttes vizsgálatára épülnek. A korhatár alatti nyugdíjas státusz becslésére irányul az a modell, amelyben mikro adatként az életkor, az iskolai végzettség, a családi státusz és a házastárs gazdasági aktivitása, környezeti tényezőként pedig a kistérségi munkanélküliségi ráta, a kistérségben élő alacsony bérűek és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya szerepel (*Köllő J.–Nacsá B., 2006*). A tanulmányban ugyan nem a nyugdíjba vonulókra, hanem a nyugdíjas

³² A *Háztartási Költségvetési Adatfelvétel* mintája rotációs panel minta, ami azt jelenti, hogy a kijelölt címeken három egymást követő évben történik kérdezés. A költözéseket nem követik, ezért nem tekinthetjük teljes értékű panelfelvételnek.

állományra történnek a becslések, a munkaerőpiac kistérségi jellemzői alapján egyértelműen kimutatható, hogy a munkapiac taszító hatása az egyéni jellemzők kontrolállása után is szerepet játszik a korai nyugdíjazásban. Ebben pedig jelentősek a térbeli különbségek.

6. KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS HIPOTÉZISEK

A dolgozatban vizsgált kérdéseket három csoportba osztjuk. Először arra keresünk választ, mi jellemezte a nyugdíjkorhatárhoz közeledő korosztályok munkaerőpiaci aktivitását, a munkaerőpiacról történő kilépésüket az 1990-es évek elejétől a 2000-es évek közepéig tartó időszakban. Ezen másfél évtized alatt mind a munkaerőpiacon, mind a nyugdíjrendszerben komoly változások történtek. Vajon hogyan érintették a változások a különböző születési kohorszokat? Mennyiben különbözik azoknak a nyugdíjbavonulási mintázata, akik a magas munkanélküliséggel, a munkaerőpiac erőteljes beszűkülésével jellemezhető 1990-es évek első felében léptek 50-es éveikbe azokétól, akik csak az 1990-es évek második felében, vagy éppen már a 2000-es években léptek ugyanebbe az életkorba. Hogyan befolyásolják a nyugdíjbavonulást a nyugdíjrendszerben történt változások: a különböző nyugdíjtípusok bevezetése, majd megszüntetése, a nyugdíjkorhatár emelése.

Kérdéseink második csoportja azt kutatja, hogyan követte az idősebb korosztályok foglalkoztatottsága a munkaerőpiac általános mozgását, illetve miben tért el attól. Ezeket a kérdéseket három dimenzió mentén vizsgáljuk: az ágazati átstrukturálódás, a fizikai és a szellemi munka arányainak megváltozása, valamint a munkaerőpiac iskolai végzettség szerinti átrétegződése. Arra keresünk választ, mennyiben magyarázza az idősebbek munkaerőpiaci kiszorulásának intenzitását, hogy olyan ágazatokban dolgoztak, amelyekben nagyobb mértékű volt a munkaerőpiac összeszűkülése; hogy kedvezőtlenebb volt az iskolai végzettség szerinti struktúrájuk, és hogy körükben magasabb volt a fizikai munkát végzők aránya. Ezeket a kérdéseket a kohorszok életpályájának követésével válaszoljuk meg.

Kérdéseink harmadik blokkja az egyéni erőforrások, a családi környezet vizsgálatára irányul. Ennek során a korábbinál szűkebb – a 2001–2004 közötti – időszakra korlátozzuk kutatásunkat. Erre az időszakra ugyanis olyan panel adatok állnak rendelkezésre, amelyek segítségével az egyének életét két időpontban tudjuk megfigyelni, illetve számos információval rendelkezünk a két pont közötti időszakról. Retrospektív adatok segítségével pedig némi kitekintésünk lehet az egyéni életpálya egészére is. Az egyéni és családi jellemzők, erőforrások vizsgálata annak kimutatására törekszik, hogy hogyan határozzák meg ezek a tényezők a korhatár előtti nyugdíjbavonulást.

Az első kérdéscsoportban a különböző születési kohorszok közötti különbségeket nézzük életpályájuk azonos szakaszában, azaz a 40. életév és a nyugdíjkorhatár között. A másodikban azt vizsgáljuk, hogy a kohorszok munkaerőpiaci helyzete hogyan viszonyul az őket egy adott időpontban körülvevő munkaerőpiachoz; mennyiben másként alakult a munkaerőpiacról történő kilépésük, mint a tőlük fiatalabb kohorszoké. A harmadikban pedig azt vizsgáljuk, hogy egy adott kohorszon belül melyek azok az egyéni tulajdonságok, családi jellemzők amelyek a munkaerőpiacról történő kilépést valószínűsítik.

Az első két kérdéscsoportban a makro elméletekhez, a harmadikban pedig a mikro elméletekhez kapcsolódunk.

6.1. A munkaerőpiaci kilépés és a nyugdíjazás időzítése a különböző kohorszok életútján

6.1.1. A nyugdíjba lépés ideje az életúton

Az idősebb korosztályok foglalkoztatottsági mutatói az 1990-es évek első felében erőteljesen visszaestek, és csak az 1998 utáni időszakban kezdtek emelkedni. Az emelkedés eltérő mértékben érintette az 50 éven felüliek különböző korcsoportjait és nemek szerint eltérő dinamikát mutatott. Mivel az 50 éven felülieknél a foglalkoztatottság és a nyugdíjas lét szinte komplementer módon működik, feltételezhetjük, hogy azok a kohorszok, amelyeket már érintett a korhatár emelés – azaz, akikre magasabb nyugdíjkorhatár vonatkozott –, az életpálya későbbi pontján léptek nyugdíjba, mint a tőlük idősebbek. A férfiak körében az 1938-ban, a nőkben pedig az 1942-ben születettek voltak az első születési kohorszok, amelyeket az 1998-tól életbe lépő korhatár emelés már érintett.

H1: A nyugdíjbalépés átlagos életkora az 1938-ban vagy később született férfiak, és az 1942-ben vagy később született nők kohorszaiban magasabb, mint a tőlük idősebbek körében.

A dolgozatban bemutatott nemzetközi példák és a hazai trendeket leíró statisztikák azt jelzik, hogy az időskori nyugdíjkorhatár és a tényleges nyugdíjbavonulási életkor átlaga nem esik egybe. Ennek alapvetően az az oka, hogy a nyugdíjrendszerek az

időskori nyugellátáson kívül más nyugdíjformákat is tartalmaznak, amelyek lehetővé teszik az időskori nyugdíjkorhatár elérése előtti nyugdíjbavonulást. Magyarországon ilyen a rokkantsági nyugdíj, ilyenek az 1990-es évek első kétharmadának foglalkoztatáspolitikai nyugellátásai, és ide tartozik az 1998-ban bevezetett előrehozott nyugdíj is. Ez utóbbit a korhatár emelés okozta feszültségek tompítására vezették be, ami az öregségi nyugdíjhoz hasonló feltételekkel teszi lehetővé a nyugdíjbavonulást. Ennek széles körű igénybevétele, valamint a rokkantsági nyugdíjrendszerbe beáramlók nagy száma alapozza meg következő két hipotézisünket.

A korhatár emelésben érintett kohorszokban (H1a), és az 1998 utáni időszakban (H1b) a hivatalos korhatár és a tényleges nyugdíjbavonulás életkori átlaga közötti távolság növekedett.

Az előbbi hipotézist (H1a) támasztja alá az is, hogy a nyugdíjkorhatár emelésében érintett kohorszokban nem kevesen voltak, akik már az 1990-es évek elején/közepén kikerültek a munka világából: rokkantsági nyugdíjasok lettek vagy valamelyik foglalkoztatáspolitikai nyugellátást vették igénybe. Ők a munkaerőpiac drasztikus beszűkülésének időszakában 50-es éveikben jártak. Életkori sajátosságaikból adódó hátrányukat a munkaerőpiac általános állapotából adódó körülmények felerősítették. Másként megfogalmazva sokan voltak olyanok, akiket születési időpontjukból fakadóan érinthetett volna a korhatár emelés, de ennek következményeit azért nem viselték, mert már 1998 előtt korai nyugdíjassá váltak.

A H1 és a H1a hipotézis tesztelésekor az 1932–1961 között született férfiak, és az 1936–1961 között született nők körében vizsgáljuk a foglalkoztatotti ráta és a nyugdíjasok arányának változásait az életpálya különböző pontjain. A nyugdíjbavonulás átlagos életkorát azonban ennél szűkebb csoportra tudtuk kiszámítani: azokra akikre vonatkozóan megfelelő hosszúságú idősorok által rendelkezésre. (férfiak: 1932–1945 közötti születettek; nők: 1936–1945 közötti születettek)

6.1.2. Standardizálódó vagy diverzifikálódó nyugdíjbalépési utak

Dolgozatunkban arra is választ keresünk, hogy az időzítést tekintve mennyire standardizáltak a nyugdíjbavonulási utak.

H2: Hipotézisünk szerint az 1990-es évek első kétharmadában a nyugdíjbavonulás időzítése szempontjából sokkal változatosabb nyugdíjbavonulási utakat figyelhetünk meg, mint a későbbi időszakban.

Ezt azzal magyarázzuk, hogy az 1990-es évek első kétharmadában erőteljesen összeszűkült a munkaerőpiac, kiterjedtté vált a munkanélküliség, ami növelte a „kényszerű”, munkaerőpiaci nyomáson alapuló nyugdíjazási esetek arányát. Az érintettek többféle nyugdíjat vehettek igénybe, mint 1998 után, és a nyugdíjra való jogosultság életkori intervalluma is jellemzően hosszabb volt, mint a nyugdíjtörvény módosítása után. Feltételezésünk szerint ezért erőteljesebben szóródott a nyugdíjazás időpontja, mint 1998-at követően.

6.1.3. Átmeneti státuszok a foglalkoztatotti és a nyugdíjas státusz között

A nyugdíjbavonulás európai gyakorlatával foglalkozó tanulmányok arra utalnak, hogy a nyugdíjbavonulás számos esetben nem egyetlen esemény, hanem folyamat, amelynek során az egyén előbb néhány évig részmunkaidőben dolgozik, majd a formális munka világát végleg elhagyva nyugdíjba vonul. Magyarországon a részmunkaidős foglalkoztatás nem csupán az idősek, hanem a fiatalabb korosztályok körében is alacsony. A munkaerőpiacról történő végleges kivonulás alternatívájaként sokkal jellemzőbb, hogy a nyugdíjrendszerbe belépő korábbi munkahelyén, vagy máshol de teljes munkaidőben dolgozik.

H3: Hipotézisünk szerint a korhatár alatti nyugdíj melletti foglalkoztatás jellemzőbb 1998 után, mint az 1990-es évek első kétharmadában.

Emellett több tényező is szól: az egyik az, hogy az 1990-es évek első kétharmadában a korai nyugdíjak közül kettő kifejezetten azoknak szólt, akik munkanélküliek voltak. Ők nemcsak nehezebben találtak volna munkát nyugdíj mellett, hanem nem is lettek volna jogosultak az ellátásra, ha megjelennek a formális munka világában. Az 1998 utáni időszak legjellemzőbb korai nyugdíjazási formája az előrehozott nyugdíj, amely mellett viszont lehetett dolgozni, és mivel ezt az ellátást széles körben vették igénybe az érintett korosztályok, feltételezhetjük, hogy a nyugdíjasok összetétele kedvezőbb volt abból a szempontból, hogy találtak-e lehetőséget a nyugdíj melletti munkavállalásra.

6.2. A munkaerőpiaci kilépés strukturális okai

A munkaerőpiac taszító hatásaival foglalkozó elméletek egy csoportja amellett érvel, hogy az idősebbek korhatár előtti nyugdíjazását azzal magyarázhatjuk, hogy ők a munkaerőpiac olyan ágazataiban helyezkednek el, ahol gyakori a munkahelyek megszűnése vagy legalábbis nem bővülnek olyan ütemben, mint más ágazatokban (ágazatfüggőség elmélete). Más elméletek amellett foglalnak állást, hogy a korai nyugdíjazást nem az ágazati struktúra különbözősége határozza meg, hiszen a munkáltatók általában szabadulni szeretnének az idősebb munkaerőtől, mert nekik magasabb a bérköltségük; mert úgy vélik, hogy a beléjük fektetett energiák nem térülnek meg. A korai nyugdíjazás olyan levezető csatorna a munkáltató számára, amelyen keresztül szabályozni tudja a munkaerő létszámát. Ezekből pedig az következik, hogy az idősebbek fokozott kilépési intenzitása független az ágazati struktúrától. Itt tehát egy hipotézist és egy ellenhipotézist is megfogalmazunk.

H4_1: Hipotézisünk szerint az idősebb korosztályok munkaerőpiaci létszámának alakulását alapvetően meghatározza az, hogy olyan ágazatokban felülreprezentáltak, amelyek összeszűkültek vagy nem bővültek olyan mértékben, mint más ágazatok.

H4_2: A foglalkoztatottak ágazatok szerinti megoszlásának az általunk vizsgált kohorszokban nincsen meghatározó szerepe abban, hogy miért vonultak ki olyan nagy számban a munkaerőpiacról.

A témára vonatkozó eddigi kutatási eredmény (*Lelkes O. – Scharle Á., 2004*) inkább a második (H4_2) hipotézis igazolását valószínűsíti, noha a korábbi fejezetben már

hivatkozott kutatás tematikája szűkebb, módszerei pedig eltérnek a dolgozatunkban alkalmazottól.

A strukturális okok vonatkozásában a második kérdésünk arra irányul, mennyiben magyarázhatjuk a munkaerőpiaci kilépéseket azzal, hogy az idősebb foglalkoztatottak struktúrája eltér a fiatalokétól a tekintetben, hogy fizikai vagy szellemi munkát végeznek.

H5: Hipotézisünk szerint az idősebb foglalkoztatottak számának intenzív csökkenésében erőteljesebb hatása volt annak, hogy a nyugdíjkorhatár felé közeledők – a fizikai és a szellemi foglalkozásúak is – nagyobb arányban léptek ki a munkaerőpiacról, mint a tőlük fiatalabbak, mintsem annak, hogy a fizikai és szellemi munkát végzők aránya a különböző életkori csoportokban eltérő. Ugyanakkor azt is feltételezzük, hogy a vizsgált kohorszokban a fizikai munkakörökből erőteljesebb volt a kiáramlás, mint a szellemiekből (H5a), a fizikai munkát végzők száma pedig intenzívebben csökkent, mint a teljes munkaerőpiacon (H5b).

Utóbbiakat (H5a, H5b) azzal magyarázzuk, hogy a fizikai munkavégzésből adódó hátrányok az életkor előrehaladtával felerősödnek. A hosszú évtizedeken át végzett fizikai munka természetes következménye az egészségi állapot megromlása, ez pedig csökkenti a munkavállaló iránti keresletet, és magát az érintettet is a munkaerőpiac mielőbbi elhagyására készíti és kényszeríti.

Egy ide vonatkozó kutatás kimutatja, hogy a fizikai munkát végzők egészségi állapota az életkor előrehaladtával erőteljesebben romlik, mint a szellemi foglalkozást végzőké, továbbá a fizikai és a szellemi munkát végzők egészségi állapota közötti különbség az 55-64 éves korosztályban a legnagyobb. (Kovács K., 2006)

A vizsgált időszak munkaerőpiaci folyamatainak egyik jellemző vonása, hogy az 1990-es évek eleje óta mind a férfiak, mind a nők körében átalakult a foglalkoztatottak iskolai végzettség szerinti összetétele. 1992 és 2004 között a felére csökkent legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkező foglalkoztatottak aránya. A férfiak körében a szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezők és az érettségizettek, a nők körében a diplomások aránya emelkedett erőteljesebben. Hogyan befolyásolták ezek a strukturális folyamatok az idősebb korosztályok munkaerőpiaci részvételét?

H6. Mivel az idősebb generációkban – a foglalkoztatottak körében is – jóval magasabb a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők aránya, azt feltételezzük, hogy az iskolai végzettség szerinti kedvezőtlenebb struktúra szerepet játszik a korai nyugdíjbavonulás kiterjedtségében.

6.3. A korai nyugdíjbavonulás összefüggései az egyéni és családi jellemzőkkel

A korai nyugdíjbavonulás egyéni és családi jellemzőkkel való összefüggését a 2001–2004 közötti periódusra vonatkozóan vizsgáljuk. E tekintetben külön vizsgáljuk a rokkantsági nyugdíjbavonulás és az egyéb korai nyugdíjazási esetek magyarázó tényezőit.

H7: A rokkantsági nyugdíjazás esetében azt a hipotézist fogalmazzuk meg, hogy abban az egyének egészségi állapota, és munkaerőpiaci pozíciója egyaránt szerepet játszik. A témára vonatkozó eddigi kutatások (*Schils, T. 2004; Blekesaune, M. – Solem, P.E., 2005*) eredményei alapján azt várjuk, hogy az egészségi állapot hatásának standardizálása után azok kerülnek ki nagyobb eséllyel a munka világából, és válnak rokkantsági nyugdíjassá, akik (H7a) fizikai munkát végeznek, (H7b) akik már voltak életük során munkanélküliek, (H7c) akik munkájuk elvesztésétől tartanak. A munkahely tulajdoni jellegét tekintve pedig az az előzetes várakozásunk, hogy (H7d) a magánszektorban nagyobb a rokkantsági nyugdíjassá válás esélye.³³

A közgazdasági elméletek nagy hangsúlyt fektetnek a jövedelmi helyzet és a nyugdíjbavonulás időzítése közötti kapcsolat vizsgálatára. Az elméletek egy csoportja azzal a feltételezéssel él, hogy minél nagyobb a helyettesítési ráta, azaz minnél kisebb az egyén keresete és a várható nyugdíja közötti különbség, annál nagyobb a valószínűsége a nyugdíjazás bekövetkezésének, még akkor is, ha az egyén a reál vonatkozó korhatárt nem érte el.

H8: Az elméletből levezetve az a hipotézisünk, hogy az alacsonyabb jövedelműek nagyobb eséllyel válnak rokkantsági nyugdíjassá, hiszen – a nyugdíjrendszerbe épített

³³ Az egyéni erőforrások közül az egyik legfontosabb az iskolai végzettség. Az iskolai végzettség meghatározza a munkaerőpiaci pozíciót, a jövedelmet stb., ugyanakkor az iskolai végzettség hatását a mikro modellekben nem vizsgáljuk. Modelljeinkben a közvetlen hatások mérésére törekszünk.

szolidaritási elemmel összefüggésben – nyugdíjazáskor kisebb a jövedelem veszteségük.

A rokkantosítás és a lakóhelyi jellemzők közötti kapcsolat feltételezése több ok miatt is indokolt lehet. Az egyik ok az, hogy a lakóhelyek elhelyezkedésük és jellegük alapján különböző munkalehetőségeket nyújtanak az ott élőknek. Ez a különbség a munkahelyek számában és jellegében is megmutatkozik. Ennek alapján azt feltételezhetjük, hogy a munkaerőpiaci okokra visszavezethető rokkantosítás területi különbségeket mutat. A másik ok lehet, hogy a munkahelyek ágazati struktúrája településtípusonként és regionálisan eltér. Az ágazati struktúrához különböző jellegű munkák kapcsolódnak, és ahogyan láttuk, az elvégzett munka jellege szerint különböző a rokkantosítás kockázata. Végül az is indokolhatja a területi különbségeket, hogy a rokkantsági nyugdíj mellett végezhető munka – pl. az önellátásra berendezkedő növénytermesztés – területenként különböző lehetőségeket jelenthet.

H9: Ennek alapján azt a hipotézist fogalmaztuk meg, hogy a hagyományosan elmaradottabb régiókban és a falvakban nagyobb a rokkantosítás kockázata, mint a fejlettebb régiókban és a városokban.

A nyugdíjazás időzítésével és körülményeivel foglalkozó szakirodalom nagy figyelmet szentel annak vizsgálatára, hogy az egyének környezete, a háztartásban élők erőforrásai és attitűdjei hogyan befolyásolják a nyugdíjbavonulást. *(Talaga, J.A. – Behr, T.A., 1995; Ruhm, C.J., 1996; Henretta, J.C. – O’Rand, A.M. – Chan, C.G., 1993; Peracchi, F. – Welch, F., 1994; Yabiku, S. T., 2000; Dahl, S. Å. – Nilsen, Q. A. – Vaage K. 2002)* Kétségtelen, hogy a rokkantsági nyugdíjassá válás tényére is hatással lehet az, hogy kik élnek a háztartásban, a háztartásban élők jövedelme tudja-e kompenzálni a rokkantosítással járó jövedelemkiesést, kell-e gondoskodni gyermekről vagy beteg szülőről, családtagról stb. Az viszont eléggé nyilvánvaló, hogy a háztartási környezet mikéntje önmagában nem vezet rokkantosításhoz, csak a gyenge munkaerőpiaci pozícióval és/vagy az egészségi állapot megromlásával együtt képes a munkaerőpiaci kilépés ezen formájára hatást gyakorolni. Ebből kiindulva a háztartási környezet hatását csak olyan ismérvekkel együtt vizsgáljuk, amelyek eddigi eredményeink alapján fontos magyarázó faktorai a rokkantosításnak.

A korai nyugdíjazás egyéb formáinál (pl. az előrehozott időskori nyugdíjazásnál) a háztartásnak mint közvetlen környezetnek nagyobb szerepe lehet.

Úgy gondoljuk, hogy az azonos egyéni ismérvekkel rendelkező egyének közül azok fognak nagyobb eséllyel rokkantsági nyugdíjassá válni, akiknek a háztartásában vannak keresők (H10a), nincsenek gyermekek, akikről gondoskodni kell (H10b), és akiknek a háztartási jövedelmi helyzete kedvezőbb (H10c).

A rokkantsági nyugdíj mellett az általunk vizsgált periódusban (2001–2004 között) az előrehozott nyugdíjazás jelenti a korai nyugdíjbavonulás másik jellemző csatornáját. Ezzel a formával oly sokan élnek, hogy a nyugdíjazást magyarázó szociológiai ismérvek vizsgálata nem lenne célravezető. Mivel az előrehozott nyugdíjbavonulásban nagy szerepe van az egyéni döntésnek, inkább arra próbáltunk választ találni, mivel magyarázható, hogy olyan sokan szeretnének nyugdíjba vonulni. Objektív és a kérdezettek által megjelölt okokat is vizsgáltunk. Ezekkel kapcsolatban három hipotézist fogalmaztunk meg:

H11: A nők körében gyakoribb a korai nyugdíjbavonulás iránti szándék, hiszen az általunk vizsgált időszakban még tart az az átmeneti korszak, amikor a különböző születési kohorszok más-más időpontban mehetnek időskori nyugdíjba, így sokan érzik úgy, hogy a korábban születettekhez képest rosszul járnak. A férfiaknál a nyugdíjkorhatár emelés kevésbé volt radikális, ezért azt feltételezzük, hogy körükben mérsékeltebb a korai nyugdíjbavonulás iránti vágy.

H12: A férfiak körében inkább a munkaerőpiac taszító tényezői dominálnak, illetve a nyugdíj melletti munkavállalási tervek, a nők körében pedig inkább a nyugdíjislét vonzó oldalai állnak amögött, hogy miért szeretnének még az öregségi korhatár előtt nyugdíjassá válni.

H13: A korai nyugdíjbavonulás szándékának pozitív hatása van a tényleges korai nyugdíjazásra.

7. A KUTATÁS FORRÁSAI, DILEMMÁI ÉS MÓDSZEREI

7.1. A kutatás adatforrásai

A kutatás során lakossági kérdezéson alapuló survey vizsgálatok és adminisztratív adatforrások kerültek felhasználásra. Bizonyos adatforrások teljes körűek, míg mások reprezentatív mintára épülnek. A makro elemzések során, és a dolgozat korábbi fejezeteiben bemutatott hazai trendek ismertetésekor a KSH *Cenzusainak*, *Mikrocenzusainak* és a *Munkaerő-felmérésnek* adataira támaszkodtunk. Az adminisztratív adatforrások közül az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság *NYUGDMEG* állományából készültek új számítások. A mikro szintű elemzés alapvetően a Népeségtudományi Kutatóintézet *Életünk Fordulópontjai* c. adatfelvételére épült, de felhasználtuk a TÁRKI 1995-ös *Reform kutatását* is, amely részletesen foglalkozott az idősödő korosztályok nyugdíjbavonulási terveivel, és a tényleges nyugdíjazás időzítésével.

Cenzusok és Mikrocenzusok, KSH: A Cenzusokat és a Mikrocenzusokat a KSH 10 évenként hajtja végre. A Cenzusok teljes körűek, a két Cenzus között lebonyolított Mikrocenzusok pedig nagy mintás (2%-os) reprezentatív adatfelvételek. Ezek a lakossági felvételek hosszú évtizedek óta számos szempontból hasonló módon kerültek végrehajtásra, alkalmasak tehát arra, hogy a minket érdeklő munkaerőpiaci folyamatokat hosszabb távon megjelenítsék. A Cenzus teljeskörűsége és a Mikrocenzus nagy mintája lehetőséget teremt arra, hogy részletes elemzésekre használhassuk. Ugyanakkor csak korlátozottan használhatók olyan történeti időszakban, amelyben évről évre komoly változások zajlanak, mivel csak 5 évenként állnak rendelkezésre. Ráadásul ezeknek a lakossági felvételeknek a tematikája viszonylag szűk körű. A témánk szempontjából fontos kérdések tekintetében csak az aktivitási státusz és a munkaerőpiaci pozíció néhány alapjellemzőjének leírására alkalmasak. Az aktivitási státusz definiálása hasonló a Munkaerő-felmérésben alkalmazotthoz, amely az ILO ajánlását követi. Nyugdíjasnak az számít, aki nyugdíjat kap, de a Munkaerő-felméréshez hasonlóan, foglalkoztatottnak tekintik azt, aki a

nyugdíj mellett dolgozik. A kettős aktivitási státusz ugyanakkor a legtöbb Cenzusból, Mikrocenzusból előállítható. Az aktivitásra vonatkozó adatok mindig az aktuális helyzetre vonatkoznak, ezért az nem tudható meg belőlük, hogy az egyének mikor, milyen körülmények között lépnek ki a munkaerőpiacról.

Mindezek miatt a Cenzusokat és a Mikrocenzusokat alapvetően a hosszú távú tendenciák ismertetésére használtuk.

Munkaerő-felmérés, KSH: A Munkaerő-felmérést a KSH 1992-ben vezette be és azóta folyamatosan – az éves mintát négy részre osztva – negyedévenként hajtja végre. Az adatfelvételek nagyjából egységes módszertana és tematikája lehetőséget teremt arra, hogy a munkaerőpiac főbb folyamatait 1992 óta nyomon követhessük. Az adatfelvétel a magánháztartásokban élő személyekre terjed ki. A munkaerőpiaci aktivitásra vonatkozó kérdéseket a 15–74 évesektől kérdezik. A minta nagysága az évek során változott: 1992-ben 55 ezer, 1993–1997 között 47–50 ezer közötti, 1998 és 2002 között 66 ezer, 2003-tól pedig 63 ezer 15 és 74 év közötti személy sikeres lekérdezése történt meg. Tematikáját tekintve az adatfelvétel alapvetően a gazdaságilag aktív és nem aktív, a gazdaságilag aktívakon belül pedig a foglalkoztatottak és a munkanélküliek lehatárolására, főbb demográfiai és társadalmi jellemzőinek bemutatására koncentrál. A foglalkoztatott, a munkanélküli és a gazdaságilag inaktív népesség definiálása az ILO ajánlása szerint történik. Ennek értelmében a Munkaerő-felmérés azokat tekinti foglalkoztatottnak, akik a vonatkozási héten legalább egyórányi, jövedelmet biztosító munkát végeztek, vagy rendszeres munkájuktól csak átmenetileg voltak távol. Munkanélküliek azok a személyek, akik a vonatkozási héten nem dolgoztak, és nem is volt olyan munkájuk, amelytől csak átmenetileg voltak távol; a kikérdezést megelőző négy héten át aktívan kerestek munkát; és ha munkát találnának, akkor két héten belül munkába is tudnának állni.

A foglalkoztatottakról az alábbi területekre vonatkozóan tartalmaz információkat az adatfelvétel:³⁴ a munkakörre jellemző tevékenység; a foglalkozási viszony (alkalmazott, vállalkozó stb.); a munkaszerződés jellege; a hetente ledolgozott munkaidő (teljes állású, részmunkaidős); a vállalat/munkáltató főtevékenysége; az ágazat, amelyben tevékenykedik.

³⁴ Csak a legfontosabbakat soroljuk fel.

Számításainkban a Munkaerő-felmérés 1992 és 2004 közötti első negyedévi adatait használjuk, de időnként meghosszabítottuk az idősorunkat a 2007-es évvel is. Ez az adatfelvétel az idősebb korosztályok munkaerőpiaci kilépésének, nyugdíjba vonulásának folyamatait bemutató elemzések fő forrása.

ONYF³⁵ – NYUGDMEG adatbázis: Az ONYF adatállománya 1996-tól áll rendelkezésre. Ettől kezdve minden olyan eset regisztrálva van az adatállományban, amelynek folyósítása az adott évben kezdődött meg. Csak a belépés tényéről vannak információink, mivel a megszűnéseket az adatállományban nem vezetik. Az adatállomány teljes körű, azaz minden a nyugdíjrendszerbe történő belépés rögzítésre került. Az egyes belépésekről az alábbi információk állnak rendelkezésre: a nyugdíj típusa; a nyugdíjban részesülő neve, születési éve, az a kereset, amelyet figyelembe vettek a nyugdíjszámításkor és a régió, amelyben megkezdték a nyugdíj folyósítását.

Életünk fordulópontjai adatfelvétel, NKI³⁶: Az adatfelvétel demográfiai panel vizsgálat, amelynek során a mintába került személyeket követik. Az adatfelvétel első hullámára 2001-ben került sor. Ekkor több, mint 16 ezer 18 és 75 év közötti személyt kérdeztek meg, akik a magánháztartásokban élőket reprezentálták. A második hullámban, 2004 végén – a halálozások, nem válaszolások és egyéb lemorzsolódások következtében – több, mint 13 ezer személy kérdezése történt meg. A vizsgálat 45 éven felüli almintáját kifejezetten a nyugdíjazással kapcsolatban, a nyugdíjbavonulási terveikről kérdezték. Az adatfelvétel bőséges információt tartalmaz a nyugdíjazás mikéntjéről és a nyugdíjazás utáni életkörülményekről is. Az adatfelvételt panel jellege és az információk gazdagsága miatt kiválóan lehet használni arra, hogy a nyugdíjbavonulást mikro szinten is elemezni tudjuk. A nyugdíjazással összefüggésbe hozható tényezők számos olyan területet érintenek, amelyek a szakirodalom szerint fontos szerepet játszanak a korai nyugdíjazásban. Ilyen például az egészségi állapot, a jövedelmi helyzet, a munkaerőpiaci előélet, a nyugdíjazás előtti munkával való elégedettség, az állás elvesztésétől való félelem, a családi körülmények, a család anyagi helyzete, a társ aktivitási státusza, a nyugdíjazás utáni évekre vonatkozó tervek.

³⁵ Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság

³⁶ Népeségtudományi Kutatóintézet

Reform kutatás, TÁRKI: Az 1995-ös TÁRKI kutatás célja a magyarországi felnőtt népesség szociális juttatásainak és a megszorító gazdasági intézkedésekről alkotott véleményének megismerése volt. Az alapminta 10 ezer fős reprezentatív lakásminta, amely így a magánháztartásban élőket reprezentálja. Ebből kerültek kiválasztásra azok a személyek, akik legfeljebb 10 évvel voltak fiatalabbak az aktuális nyugdíjkorhatárnál, azaz a 49–59 év közötti férfiak és a 44–54 év közötti nők. Tőlük kérdezték le az ún. Felkészülés kérdőívet, ami 1500 főnél volt sikeres. Amennyiben a kérdezett már nyugdíjas volt, arról kérdezték, mikor és milyen körülmények között történt a nyugdíjazás. Ha a kérdezett még nem volt nyugdíjban, akkor a nyugdíjazásra vonatkozó tervek álltak a kérdezés fókuszában.

7. 2. Életkor versus születési év

A társadalomtudományban a demográfiai ismérvek egyik legfontosabbja az életkor. A korcsoportos vizsgálatok megkerülhetetlen részeit képezik a társadalmi rétegződés, az életmód, a szegénység és számos egyéb terület kutatásának. Ezekben a megközelítésekben a történeti idő különböző pontjain vizsgálják meg az azonos korcsoportba tartozó egyének jellemzőit.

Más területeken viszont a születési évek szerint csoportosítják az egyéneket, ami mögött az az előfeltevés áll, hogy az egyének élettörténete szempontjából meghatározó jelentősége van annak, hogy mely történeti évben léptek be egy életkori szakaszba. A demográfiában, a társadalmi mobilitás vizsgálatokban inkább ez utóbbi megközelítés terjedt el, hiszen a témával foglalkozó kutatók olyan kérdésekre keresik a választ, mint van-e különbség a különböző születési évjáratok között abban, hogy mikor kötnek házasságot, mikor vállalják az első gyermeket stb. Mindezeket figyelembe véve a mi témánk, azaz a nyugdíjazáshoz, a munkaerőpiacról való kivonulás időzítéséhez kapcsolódó kérdések kutatásában is az utóbbi megközelítés alkalmazása a releváns. Éppen ezért a dolgozatunk jelentős részében a születési kohorszok szerinti csoportosítást alkalmazzuk.

A kohorszok szerinti megközelítés előnye az is, hogy a történeti időben haladva lényegében ugyanannak a csoportnak az életét tudjuk követni. Az elhalálozásokat és az ennél jóval csekélyebb mértékű kivándorlást tekintve a kohorsz tagjai nem cserélődnek, csak társadalmi jellemzőik változnak.

Kutatásunk fókuszpontjában azok a születési kohorszok állnak, amelyek a vizsgálati időszak, 1992 és 2004 között elérték a 40. életévüket. Őket a reájuk vonatkozó nyugdíjkorhatárig vagy a megfigyelési időszak lezárásáig, 2004-ig követjük. Öt, kettő és egy születési évjáratot átölelő kohorszokkal foglalkozunk.³⁷ (25–26. ábra)

25. ábra
A születési kohorszok életkora 1992 és 2004 között (5 éves korcsoportok)

Születési év	Év												
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
1957-1961	31-35	32-36	33-37	34-38	35-39	36-40	37-41	38-42	39-43	40-44	41-45	42-46	43-47
1952-1956	36-40	37-41	38-42	39-43	40-44	41-45	42-46	43-47	44-48	45-49	46-50	47-51	48-52
1947-1951	41-45	42-46	43-47	44-48	45-49	46-50	47-51	48-52	49-53	50-54	51-55	52-56	53-57
1942-1946	46-50	47-51	48-52	49-53	50-54	51-55	52-56	53-57	54-58	55-59	56-60	57-61	58-62
1937-1941	51-55	52-56	53-57	54-58	55-59	56-60	57-61	58-62	59-63	60-64	61-65	62-66	63-67
1932-1936	56-60	57-61	58-62	59-63	60-64	61-65	62-66	63-67	64-68	65-69	66-70	67-71	68-72

Megjegyzés: Szürkével jelöltük azokat, akik az adott évben nem kerültek elemzésre, mert kívül estek a megfigyelési korhatárokon. A felső korhatárnál nem pontosak a jelölések, hiszen a nőkre és a férfiakra, illetve a különböző évjáratokra eltérő nyugdíjkorhatárok voltak érvényben.

³⁷ Az 5. számú Függelék minden születési évjáratra vonatkozóan tartalmazza, hogy a megfigyelés különböző éveiben hány éves az adott kohorsz, mi a reájuk vonatkozó nyugdíjkorhatár és hány évre vannak a különböző években a nyugdíjkorhatártól.

26. ábra
A születési kohorszok életkora 1992 és 2004 között (2 éves korcsoportok)

Születési év	Év												
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
1960-1961	31-32	32-33	33-34	34-35	35-36	36-37	37-38	38-39	39-40	40-41	41-42	42-43	43-44
1958-1959	33-34	34-35	35-36	36-37	37-38	38-39	39-40	40-41	41-42	42-43	43-44	44-45	45-46
1956-1957	35-36	36-37	37-38	38-39	39-40	40-41	41-42	42-43	43-44	44-45	45-46	46-47	47-48
1954-1955	37-38	38-39	39-40	40-41	41-42	42-43	43-44	44-45	45-46	46-47	47-48	48-49	49-50
1952-1953	39-40	40-41	41-42	42-43	43-44	44-45	45-46	46-47	47-48	48-49	49-50	50-51	51-52
1950-1951	41-42	42-43	43-44	44-45	45-46	46-47	47-48	48-49	49-50	50-51	51-52	52-53	53-54
1948-1949	43-44	44-45	45-46	46-47	47-48	48-49	49-50	50-51	51-52	52-53	53-54	54-55	55-56
1946-1947	45-46	46-47	47-48	48-49	49-50	50-51	51-52	52-53	53-54	54-55	55-56	56-57	57-58
1944-1945	47-48	48-49	49-50	50-51	51-52	52-53	53-54	54-55	55-56	56-57	57-58	58-59	59-60
1942-1943	49-50	50-51	51-52	52-53	53-54	54-55	55-56	56-57	57-58	58-59	59-60	60-61	61-62
1940-1941	51-52	52-53	53-54	54-55	55-56	56-57	57-58	58-59	59-60	60-61	61-62	62-63	63-64
1938-1939	53-54	54-55	55-56	56-57	57-58	58-59	59-60	60-61	61-62	62-63	63-64	64-65	65-66
1936-1937	55-56	56-57	57-58	58-59	59-60	60-61	61-62	62-63	63-64	64-65	65-66	66-67	67-68
1934-1935	57-58	58-59	59-60	60-61	61-62	62-63	63-64	64-65	65-66	66-67	67-68	68-69	69-70
1932-1933	59-60	60-61	61-62	62-63	63-64	64-65	65-66	66-67	67-68	68-69	69-70	70-71	71-72

Megjegyzés: Szürkével jelöltük azokat, akik az adott évben nem kerültek elemzésre, mert kívül estek a megfigyelési korhatárokon. A felső korhatárnál nem pontosak a jelölések, hiszen a nőkre és a férfiakra, illetve a különböző évjáratokra eltérő nyugdíjkorhatárok voltak érvényben.

Ahol csak lehetséges volt a részletesebb bontást alkalmazzuk, hiszen a munkaerőpiaci részvételt és a nyugdíjbavonulás időzítését tekintve egyaránt nagyok az egyes évjáratok közötti különbségek. Ha valaki az 1990-es évek első felében lépett az ötvenes éveibe, sokkal nagyobb munkanélküliségi és inaktivitási kockázatnak volt kitéve, mintha csak az 1990-es évek végén, vagy a 2000-es évek elején töltötte be az 50. életévet. Ugyanakkor az utóbbiakra már magasabb nyugdíjkorhatárok vonatkoztak, tehát a hivatalos nyugdíjkorhatár eléréséig tovább kellett dolgozniuk. Ráadásul a nyugdíjkorhatár lépcsőzetesen változott, azaz az általunk vizsgált születési kohorszokra nem feltétlenül azonos korhatárok vonatkoztak.

7. 3. Az elhalálozások miatti torzítás

A kohorszok létszáma az éves halálozások számával csökken, illetve a bevándorlások és kivándorlások egyenlegével változik. A létszámváltozásban a halálozási ráták messzemenően jelentősebb szerepet játszanak. Hatásuk annál nagyobb, minél idősebb korosztályokat figyelünk meg, és minél hosszabb ideig tart a megfigyelési időszak.

Az általunk vizsgált kohorszok az elhalálozás szempontjából még viszonylag fiatalok, és a megfigyelési időszak sem túl hosszú, így e tekintetben nem számolunk lényeges torzítással. A torzítást tovább csökkenti az a tény, hogy számos esetben a megfigyelési időszakot több szakaszra bontjuk, és a kohorszban történt változásokat az egyes szakaszok kiindulópontjához képest vizsgáljuk. Így valójában csökkentjük a megfigyelési időszak hosszát, pontosabban a teljes megfigyelési időszakot több periódusból állítjuk össze.

A halálozás okozta torzítások részben abból adódnak, hogy a különböző kohorszok halálozási mutatói eltérők: egyrészt azért, mert a különböző születési kohorszokat eltérő hatások érték, ami befolyásolja a halálozási mutatóikat. Másrészt pedig azért, mert az általunk kijelölt megfigyelési időszakban a kohorszok különböző életkorúak, pontosabban életútjuk különböző periódusában járnak. A halálozás a tekintetben is torzító tényező, hogy a minket érdeklő struktúrák – pl. iskolai végzettség, szellemi vagy fizikai munkavégzés – szerint a halálozás nem véletlenszerű. Az alacsonyabb társadalmi státuszú csoportok magasabb, míg a magasabb státuszúak alacsonyabb halálozási mutatókkal jellemezhetőek az általunk vizsgált életkori szakaszban.

Nézzük meg, hogy ezek a torzítások milyen szerepet játszanak kutatási eredményeink értékelésében. Elsőként azt állapíthatjuk meg, hogy a 40 éves és idősebb, de nyugdíjkorhatár alatti népesség vonatkozásában a nőknél nincs jelentős szerepe a halálozás okozta torzításoknak. Az országos adatokat tekintve nem található olyan öt éves születési kohorsz, ahol a megfigyelési időszak teljes hossza alatt 5%-nál nagyobb mértékben csökkent volna a népesség száma.

A férfiaknál más a helyzet, hiszen náluk már ebben az életkori szakaszban is magas halálozási mutatókkal kell számolnunk. Az 1947 és 1951 között született kohorszban 1992 és 2004 között 13%-al csökkent a népesség száma, az 1942 és 1946 között születettek esetében 17%-al. Az 1937 és 1941 között születetteknél az 1992 és

2001 közötti időszak alatt közel ugyanennyivel (6–7. számú Függelék). Mivel idősoros elemzésekben azt vizsgáljuk, hogy az adott kohorsznak hány százaléka foglalkoztatott, nyugdíjas stb., akkor jelentkezhet torzítás, ha az elhalálozások az általunk vizsgált strukturális tényezők szerint szisztematikusan eltérnek. Nézzük meg, milyen az eltérés mértéke a vizsgált kohorszokban. Mivel a nők elhalálozási mutatói jóval alacsonyabbak, a továbbiakban a kérdést csak a férfiak vonatkozásában vizsgáljuk. Erre a KSH halálozási statisztikáit használtuk fel, amelyek nem, születési év, gazdasági aktivitás és iskolai végzettség szerint közlik az adott évben elhunytak számát.³⁸

A halálozás okozta torzítás problémája azért merül fel a dolgozatunkban, mert például a foglalkoztatottak arányának egyik évről a másik évre történő csökkenésében az is szerepet játszik, hogy a foglalkoztatotti státusból nem csupán inaktív státuszba lehet kilépni, hanem elhalálozás is történhet. A torzítás lehetősége annál nagyobb, minél távolabb van egy kohorsz a nyugdíjkorhatártól, hiszen annál jellemzőbb, hogy az elhalálozottak foglalkoztatottak voltak. Például az 1937 és 1941 között született férfiak esetén 1992-ről 1998-ra a foglalkoztatottak száma 66 %-al esik vissza. Ebben az időszakban a kohorszból az 1992-es foglalkoztatotti létszámnak közel 5%-a halt meg foglalkoztatottként, tehát a 66 %-os csökkenésből 5% halálozás, a többi inaktívvá válás. Az 1942–1946 között született kohorszban ugyanebben az időben csak 30%-al csökkent a foglalkoztatottak száma, miközben a foglalkoztatottként regisztrált elhalálozottaké 4%.³⁹ Ez esetben tehát egy jóval kisebb mértékű összes csökkenést majdnem ugyanakkora halálozási mutató kíséri. Tehát a foglalkoztatottak számának csökkenésében erőteljesebb szerepet játszik a halálozás. Mindazonáltal a halálozások torzító hatása még ezeknél a leginkább érintett kohorszoknál sem olyan mértékű, hogy kutatási eredményeinket megkérdőjelezné.

7. 4. A nyugdíjbavonulás fogalma

Dolgozatunkban azoknak a vizsgálatára koncentrálnak, akik 40. életévük után, de még a reájuk vonatkozó hivatalos nyugdíjkorhatár előtt lépnek ki a munkaerőpiacról. Ez

³⁸ A halálozási statisztika alapját az ún. halálozási lap képezi. Ezt a haláleset után a hozzátartozó által megadott adatok alapján töltik ki. Az adatgyűjtés módszeréből következően az iskolai végzettség, az aktivitás szerinti adatok nem igazán megbízhatóak, de arra feltétlenül alkalmasak, hogy rámutassunk a társadalmi státusz különböző aspektusai és a halálozás közötti összefüggésre.

³⁹ A foglalkoztatottak számában bekövetkezett változást a Munkaerő-felmérés alapján számítottuk.

nyilvánvalóan szűkebb kör, mint azoké, akik úgy lépnek ki véglegesen a munkaerőpiacról, hogy nem a nyugdíjrendszerbe kerülnek. Másrészt a nyugdíjbavonulás sem jelenti feltétlenül a munkaerőpiacról való végleges kilépést, hiszen a nyugdíj mellett dolgozni is lehet. Továbbá (elméletileg) azért sem, mert a munkaerőpiacra vissza is lehet lépni, akár a nyugdíjas státusz fenntartásával, akár annak elvesztésével/feladásával (pl. rokkantsági nyugdíjasok esetében). Ez utóbbira azonban csupán az esetek töredékében kerül sor.

Mindenesetre célszerű különbséget tennünk a munkaerőpiaci kilépés és a nyugdíjbavonulás között.

Önmagában – részben az előbb elmondottakkal összefüggésben – a nyugdíjbavonulás fogalma nem problémamentes. Számos kutatás alkalmazza az önbesorolás definícióját, de ettől eltérő megközelítésekre is találunk példákat. Vannak kutatások, amelyek a munkaerőpiacról való tartós kilépést tekintik nyugdíjbavonulásnak (*Disney, R. – Meghir, C. – Whitehouse, E., 1994*). Az önbesorolások definícióknak több típusuk van. A legelterjedtebb az a megközelítés, amikor azokat tekintik nyugdíjasnak, akik magukat annak mondják. Ettől eltérő lehatárolást eredményez, ha azokat a nem foglalkoztatottak vesszük számba, akik azért nem keresnek munkát, mert nyugdíjasok (*Tanner, S., 1998*).

Egy másik lehetséges meghatározás szerint azokat tekintjük nyugdíjasnak, akik nyugdíjat kapnak, tehát az ellátórendszer felől közelítjük meg a kérdést. Ez esetben természetesen ismét beleütközhetünk abba a problémába, hogy a nyugdíjban részesülők egy része nem hagyta abba a munkát. A kutatások egy része így csak azokat a nyugdíjban részesülőket tekinti nyugdíjasnak, akiknek nincs munkából származó jövedelme, vagy – kevésbé szigorú kritérium szerint – a bevételeinek meghatározó része nem munkából, hanem nyugdíjból származik. Mások azokat zárják ki a vizsgálati körből, akik nyugdíj mellett dolgoznak, és a kereső munkával töltött idejük meghalad egy meghatározott szintet. Ez főként azokban az országokban fontos lehatárolási probléma, ahol a nyugdíj mellett sokan dolgoznak.

Dolgozatunkban a nyugdíjas vs. nem nyugdíjas, nyugdíj mellett dolgozik vs. nyugdíj mellett nem dolgozik kategóriákat szeretnénk elkülöníteni. ⁴⁰ Sajnos a

⁴⁰ A foglalkoztatotti státuszon belül elkülöníthetjük a teljes és a részmunkaidős státuszt. Ezeknek a kettéválasztása számos országban fontos, hiszen a nyugdíjbavonulás különböző útjai közül az egyik a részmunkaidős státuszon keresztül vezet. Magyarországon a 2000-es években a részmunkaidős foglalkoztatottak száma alig volt valamivel több mint 150 ezer, amelynek jelentős része nem az általunk

használt adatforrások nem teszik lehetővé, hogy minden esetben egységes definíciót alkalmazzunk, és arra sincsen módunk, hogy az önbesorolások, a munkaerőpiaci helyzet, illetve az ellátások felől közelítő definíciók által lehatárolt köröket összehasonlítsuk, hiszen ehhez arra lenne szükség, hogy egy adatfelvételen belül többféle megközelítés szerint is előállíthatók legyenek a kategóriák. Némi támpontot nyújt csak az alábbi táblázat (2. tábla) amely a *Munkaerő Felmérés* 2001 tavaszi hulláma alapján mutatja be, hogy az egyes definíciók között milyen lehatárolási eltérések figyelhetők meg.

2. tábla
A nyugdíjas különböző definíciói szerinti megoszlások

Ellátás Foglalkoztatottság (ILO definíció)	Önbesorolás							
	Dolgozik	Munka nélküli	Tanul	Nyugdíjas	Munkaképtelen	Ház-tartásbeli	Egyéb	Összesen
Időskori nyugdíjas								
Foglalkoztatott	84,0	0,2	-	15,7	0,1	-	-	100,0
Nem foglalkoztatott	0,5	0,3	-	98,1	0,9	0,2	0,1	100,0
Rokkantsági nyugdíjas								
Foglalkoztatott	80,8	0,9	-	15,2	2,9	-	0,2	100,0
Nem foglalkoztatott	0,6	0,6	0,1	62,4	35,3	0,7	0,3	100,0

Forrás: MEF, 2001 első negyedévi hullám, saját számítás.

Megjegyzés: A táblázat a 15–74 éves korosztály adatait tartalmazza. Az önbesorolások státusz megjelölésre a MEF-ben csak 1998-tól került sor. Az önbesorolások módszernél kettős aktivitás jelölésére nem volt lehetőség.

A táblázat tanúsága szerint az egyik legjelentősebb eltérés az önbesorolások módszer és a foglalkoztatottságot, valamint az ellátásokat együttesen figyelő megközelítés között, hogy az önbesorolások módszernél a nyugdíj mellett dolgozók döntő többsége ugyan dolgozónak tekintette magát, de nem elhanyagolható csoportjuk (15%) a nyugdíjas kategóriát választotta. Éppen ennek a problémának a kiküszöbölésére szokták az önbesorolások módszernél külön kategóriaként kezelni a nyugdíj mellett dolgozókat. A másik jelentősebb eltérés a rokkantsági nyugdíjat kapó, nem foglalkoztatott csoportnál jelenik meg. 2/3-uk nyugdíjasnak, míg 1/3-uk munkaképtelennek sorolta be magát. A "munkaképtelen" kategória a *Munkaerő*

vizsgált korosztályokból tevődik ki, így ennek nem lehet meghatározó szerepe a nyugdíjbavonulás folyamatában.

Felmérésben az uniós elvárásoknak megfelelően lett kialakítva, ám a hazai felvételek többségében a rokkantsági nyugdíjas szerepel helyette.

Annak érdekében, hogy a különböző adatforrásokból származó adatok minél inkább összevethetőek legyenek, a *Munkaerő Felmérés* esetében a foglalkoztatottság ILO szerinti definíciójából és az ellátásokból, az *Életünk Fordulópontjai* című adatfelvételben pedig az önbesorolásos kategóriákból állítottuk elő azokat a csoportokat, amelyekkel dolgoztunk. Az *Életünk fordulópontjai*-ban ugyanis a „nyugdíj mellett dolgozó” külön kategóriát képviselt, és a *Munkaerő Felvétel* „munkaképtelen” kategóriája helyett a „rokkantsági nyugdíjas” szerepelt választható, jellemző aktivitásként.

7.5. Elemzési módszerek

Kérdéseink első csoportjában azt vizsgáltuk, hogy a kiválasztott kohorszok aktivitása hogyan alakult a nyugdíjkorhatár előtti években. A kohorszokat az életpálya azonos pontjain, illetve a nyugdíjkorhatártól való azonos távolságban hasonlítottuk össze. A foglalkoztatottak és a különböző inaktív státuszban – közöttük a nyugdíjban – levők arányát vetettük össze. A 40. életév és a nyugdíjkorhatár közötti szakasz egészét egy kohorsznál sem tudtuk végigkövetni, ezért elemzésünk ezen szakaszában alapvetően az 50 év feletti szakaszra koncentráltunk. Az adataink alapján látni fogjuk, hogy ez a korlátozás nem érinti tartalmi mondanivalónkat, hiszen a kohorszok közötti különbségek jellemzően az 50. életév után jelennek meg.

A munkaerőpiaci kilépés strukturális okainak feltárásánál az ún. shift-share analízist alkalmaztuk. Ez a módszer lehetővé teszi, hogy egy kohorsz foglalkoztatottirátájában bekövetkezett változást elemeire bontsunk. Elkülönítsük a munkaerőpiac egészében zajló folyamatoknak a változásban játszott szerepét („globális hatás”), a strukturális hatástól, azaz attól, hogy a vizsgált kohorsz struktúrája bizonyos dimenziók mentén eltér a teljes munkaerőpiacétól. A harmadik tényező az intenzitási mutató, amely arra mutat rá, hogy a változásban milyen szerepet játszik – struktúrától függetlenül – az, hogy az adott kohorszban az átlagosnál intenzívebb változások történtek. Ezeket a tényezőket a következőképpen számoljuk ki:

1. Globális hatás (K1)

$$K1 = ((N^{t2} / N^{t1}) * A^{t1}) - A^{t2}$$

2. Strukturális hatás (K2)

$$K2 = \sum (N_i^{t2} / N_i^{t1}) - (N^{t1} + 1 / N^{t1})$$

3. Intenzitási hatás (K3)

$$K3 = \sum ((N_i^{t2} / N_i^{t1}) * A^{t1}) - A^{t2}$$

Ahol:

N = teljes foglalkoztatotti létszám

A = foglalkoztatottak létszáma egy adott kohorszban

t1 = kiinduló év

t2 = záró év

i = ágazat, munkajelleg vagy iskolai végzettség

Kérdéseink harmadik csoportja arra irányult, hogy egy adott kohorszban belül milyen tényezők határozzák meg a nyugdíjassá válást. Dolgozatunk ezen fejezetében részben egyszerű statisztikai eszközöket (megoszlások, keresztábrák), részben többváltozós magyarázó modelleket használunk. Mivel az eddigi kutatások (*Burkhauser, R. – Cahill, K. – Quinn, J. – Weathers, R., 1998; Miniaci, R., 1998; Oswald, C. 1999; Schils, T., 2001; Dahl, S.A. – Nilsen, Q.A. – Vaage, K., 2003*) azt igazolják, hogy a nyugdíjas státuszba lépést az is befolyásolja, hogy milyen egyéb inaktivitási formákba történik beáramlás, ezért olyan, a téma szakirodalmában gyakorta használt modelleket építettünk fel, amelynek függő változója több értéket is felvehet. Az oksági összefüggéseket multinominális regressziós modellek segítségével vizsgáltuk.

8. A KORAI NYUGDÍJBAVONULÁS TENDENCIÁI AZ 1990-ES ÉVEKTŐL - MAKRO SZINTŰ FOLYAMATOK

8.1. A munkaerőpiaci kilépés és a nyugdíjazás időzítése a különböző kohorszok életútján

A nyugdíjkorhatár felé közeledő korosztályok foglalkoztatottságának alakulását általában az jellemzi, hogy a korhatár felé közeledve a munkaerőpiaci részvétel fokozatosan csökken, majd a nyugdíjkorhatár környékén drasztikusan visszaesik. Ez nem azt jelenti, hogy a munkaerőpiacról kilépők alkalmasint nem térnek vissza a munka világába, ám a kilépők száma mindig lényegesen meghaladja a munkaerőpiacra visszalépőket. Így van ez az általunk vizsgált időszak és kohorszok esetében is⁴¹ (*F8. F9. számú Függelék*). A kérdés számunkra az, hogy a születési kohorszok különböznek-e abból a szempontból, hogy ez a visszaesés mikor kezdődik meg és milyen ütemben zajlik.

A foglalkoztatottsági ráta visszaesésében és a nyugdíjasok arányának növekedésében tapasztalható kohorszok szerinti különbségekre akkor tudunk rámutatni, ha az egyes kohorszokat életpályájuk ugyanazon pontján, jelen esetben ugyanabban az életkorban figyeljük meg. Figyelmünket alapvetően a nyugdíjasok arányának vizsgálatára fordítjuk, de a foglalkoztatottsági ráta megjelenítése is fontos lehet, hiszen a nyugdíjasok meghatározó többsége a korábban foglalkoztatottak köréből verbuválódik.

A nyugdíjbavonulás időzítésére vonatkozóan azt a hipotézist fogalmaztuk meg, hogy a nyugdíjbalépés átlagos életkora azoknál a kohorszoknál lesz magasabb, akik már érintettek a nyugdíjkorhatár emelésében **(H1.)**

Mivel nem állnak rendelkezésre egyéni szintű adatok a nyugdíjbavonulás időpontjára vonatkozóan, a kérdést csak a kohorszok életpályájának követésével tudjuk megválaszolni. Ez a vizsgálati módszer – a megfigyelési időszak korlátai miatt

⁴¹ A vizsgálati éveket ebben az alfejezetben kiterjesztettük az 1990-es évvel, amelyre vonatkozóan a népszámlálási adatokból, a Munkaerő-felmérés foglalkoztatotti fogalmához hasonlóval tudunk dolgozni. Szintén meghosszabbítottuk az idősorunkat a Munkaerő-felmérés 2007 éves adataival. A 2007-es évre csak olyan adatállomány állt rendelkezésünkre, amelyből nem tudtuk leválasztani a tavaszi adatfelvételi hullámot, ezért az adatok idősorban nem teljes mértékben összehasonlíthatók.

– nem ad lehetőséget arra, hogy a nyugdíjbavonulás időpontját minden kohorsz esetében egy átlagos életkorral jellemezzük. A nyugdíjasok arányát figyelemmel kísérve azonban jól leírható a születési kohorszok útja a reájuk vonatkozó nyugdíjkorhatárig. Ezek alapján látható, hogy a korhatár emelés mellett az 1990-es első két harmadának munkaerőpiaci jelenségei is fontos különbségeket eredményeztek a kohorszok munkaerőpiaci pályafutásában. (3. tábla)

A legidősebb férfi kohorsz, amelyet vizsgáltunk, az 1932–1933-ban születettek kohorsza volt. Ők 1990-ben 58-59 évesek voltak, így a rendszerváltást követő munkaerőpiaci válság őket már nem érintette. A nyugdíjkorhatár elérése előtti két évben csupán 37%-uk volt már nyugdíjban. Meghatározó többségük a reá vonatkozó nyugdíjkorhatár elérésével hagyta el a munka világát, és lépett be a nyugdíjrendszerbe. Hasonlót egyetlen másik születési kohorsznál sem figyelhetünk meg.

Az őket követő négy születési kohorsz tekinthető a rendszerváltást követő események legnagyobb veszteseinek. Az 1934–1935-ben születetteknek 72%-a 56-57 éves korában még dolgozott, 2 éven belül azonban 36%-ra zuhant vissza a foglalkoztatottsági ráta, azaz 58-59 éves korukban már csak alig több, mint egy harmaduk volt a munkaerőpiacon. A munkaerőpiacról kilépőket szinte teljes egészében a nyugdíjrendszer szívtá fel.

Az 1936–1937-ben született férfiakat fiatalabb korban érte a rendszerváltás. Ők 1990-ben az 50-es éveik közepén jártak. 54–55 éves korukban (1990-ben) még 80%-uk dolgozott, két év múlva, 56–57 éves korukban azonban már csak a kohorsz fele, 58–59 évesen pedig 31%-a volt aktív kereső. Meg kell jegyezni, hogy a munkaerőpiacról kikerülők nem kizárólag a nyugdíjrendszerbe léptek be. 56–57 és 58–59 éves korban közel 10%-ot tett ki azoknak az aránya, akik sem a foglalkoztatottak, sem a nyugdíjasok között nem jelentek meg.

Az 1938-ban és 1939-ben született férfiak kohorsza az első, akik már érintettek a nyugdíjkorhatár emelésében. Ebből következik, hogy körükben már 60–61 éves korban is találunk foglalkoztatottakat, akik még nem léptek be a nyugdíjrendszerbe. Arányuk azonban alacsony, mindössze 20%. A kohorsz életpályáján nem a nyugdíjkorhatár emelésnek volt a legnagyobb hatása, hanem a rendszerváltást követő munkaerőpiaci beszűkülésnek. 52–53 éves korukban még 83%-uk dolgozott, 54-55 éves korukra azonban 60%-ra zuhant az aktív keresők aránya. Ebben az életkorban hasonló mértékű csökkenést egyik kohorszban sem tapasztalhatunk. A munkaerőpiacról kikerülők, a nyugdíjrendszerbe belépők aránya

56–57, 58–59 és 60–61 éves korokban is tovább folytatódik. 56–57 éves korokban 41, 58–59 éves korokban 63 és 60–61 éves korokban 78%-ot tett ki a nyugdíjasok aránya.

Az 1940–1941-ben született kohorsz életútja nagyon hasonló az 1938–1939-ben születettekéhez, de náluk a korhatár emelés hatása erőteljesebb. Ez megmutatkozik abban is, hogy 58–59 éves korokban valamivel kevesebben vannak nyugdíjban, mint az 1938–1939-ben születettek csoportjában ugyanebben az életkorban, de leglátványosabban a 60–61 éves életkorra vonatkozó mutatókban érhető tetten. Míg az 1938–1939-ben születettek 78%-a, addig az 1940–1941-ben születetteknek 65%-a nyugdíjas 60–61 éves korában.

Az 1942 után született kohorszokról az mondható el, hogy a születési kohorszok közötti különbségek legjellemzőbbek 56–57 és 58–59 éves korban. Minél fiatalabb kohorszt vizsgálunk, annál alacsonyabb a nyugdíjasok aránya ezekben az életkorokban. Például az 1942–1943-ban születettek körében 39% azoknak az aránya, akik 56–57 éves korban már nyugdíjban voltak. Az 1950–1951-ben születetteknek viszont csak 29%-a volt nyugdíjas ugyanebben az életkorban. Egy másik példát kiemelve: az 1942–1943-ban született férfiak 46%-a 58–59 évesen már nyugdíjban volt. Az 1948–1949-ben születetteknél viszont csak 39% a megfelelő érték. Az 1942 után születettek köréből a 60–61 éves életkorra csak két kohorsz esetén van rátekintésünk. A két kohorsz értéke közötti különbség viszonylag kicsi, hiszen míg az 1942–1943-ban születetteknek 66, addig az 1946–1947-ben születetteknek 62%-a volt már nyugdíjban 60–61 éves korában. Ez a magas arány egyértelműen az előrehozott öregségi nyugdíj igénybevételének köszönhető. Úgy tűnik, hogy amíg a nyugdíjforma jogosultsági feltételeiben nem történik szigorítás, nem csökkenthető érdemben a nyugdíjasok aránya a 60–61 éves korosztályban.

A nők körében a legidősebb kohorsz, amelyet vizsgáltunk az 1936–1937-ben születettek voltak. Ők 1990-ben 54–55. életévükbe léptek. Ebben az életkorban csupán 19%-uk volt nyugdíjas. Ez alapján azt mondhatjuk, hogy a kohorszba tartozó nők meghatározó többsége a rájuk vonatkozó korhatár elérése előtt nem lépett be a nyugdíjrendszerbe. (4. tábla)

Az 1938–1939-es születési kohorsz már sokkal kedvezőtlenebb mutatókkal írható le, noha a rendszerváltás még őket is viszonylag fiatalon, 50-es éveik első felében érte. Az ide tartozó nőknek már 39%-a nyugdíjban volt 54–55 éves korukra.

A foglalkoztatottság visszaesésében és a nyugdíjasok arányának növekedésében a legdrámaibb folyamatok az 1940–1941, 1942–1943 és az 1944–

1945-ben született kohorszokban játszódtak le. Őket rendkívül súlyosan érintették a rendszerváltás követő munkaerőpiaci problémák. 52–53 éves korukban az 1940–1941-ben születettek körében a nyugdíjasok aránya elérte a 27%-ot, az 1942–1943-ban születetteknél a 35, az 1944–1945-ben születetteknél pedig a 37%-ot. 54-55 éves korukra a mutató értéke 49, 55 és 47% volt, pedig az 1942–1943-ban születettek már érintettek a korhatár emelésben. Az 1990-es évek első kétharmadának megrázkódtatásai következtében a kohorszba tartozó nőknek csupán ötöde nem volt még nyugdíjas 56–57 éves korára.

Az 1946-ban és később születettekre a következőket mondhatjuk: egyrészt stabilizálódni látszik azoknak az aránya, akik az 50-es éveik első felében kikerülnek a munkaerőpiacról és nyugdíjassá válnak. Másrészt viszont lényeges különbségek vannak a kohorszatok között, ha 50-es éveik második felére tekintünk. Minél fiatalabb kohorszatot vizsgálunk, annál alacsonyabb egy adott életkorban a nyugdíjasok aránya. Ez a csökkenés nyilvánvalóan a radikális korhatár emelésnek köszönhető. Ugyanakkor ez esetben is elmondható, hogy közvetlenül a nyugdíjkorhatár előtti években a fiatalabb kohorszokban nem csökkent a nyugdíjasok aránya. Az 1944–1945-ben született nők 71%-a volt nyugdíjas 58–59 éves korában. A tőlük fiatalabb, 1948–1949-ben születetteknél szinte ugyanekkora (70%) a mutató értéke. Ez a nők esetében is az előrehozás intézményének köszönhető.

3. tábla
Foglalkoztatottsági ráta és a nyugdíjasok aránya különböző életkorokban, 1932–1961 között született FÉRFIAK
(nyugdíjkorhatár alattiak)

(%)

Születési év	Életkor															
	Foglalkoztatottsági ráta								Nyugdíjasok aránya							
	40-41	45-46	50-51	52-53	54-55	56-57	58-59	60-61	40-41	45-46	50-51	52-53	54-55	56-57	58-59	60-61
1960-1961	80,2								5,3							
1958-1959	80,8	79,2							6,0	10,6						
1956-1957	77,6	77,4	71,7						6,3	11,8	16,9					
1954-1955	79,6	75,8		71,4					5,8	11,8		20,3				
1952-1953	79,7	74,9	74,1		68,1				4,8	12,7	16,5		23,5			
1950-1951	92,7	78,2	70,8	70,2		64,2			3,5	8,4	19,6	21,3		29,0		
1948-1949		74,7	70,6	71,0	63,2		54,0			9,3	20,3	21,4	30,0		39,0	
1946-1947		82,2	73,2	69,6	62,2	61,6		32,8		6,5	16,2	19,8	30,0	31,0		61,9
1944-1945			71,2	64,6	63,5	54,7	50,9				16,8	25,0	28,1	37,5	43,3	
1942-1943			69,1	68,5	60,0	52,7	49,4	32,1			17,9	21,1	30,1	38,9	45,7	65,6
1940-1941			87,3	69,3	58,2	49,1	33,6	31,1			9,9	19,2	29,1	40,8	59,5	65,0
1938-1939				82,8	59,6	47,8	31,3	20,3				14,9	27,1	41,0	63,3	77,7
1936-1937					79,6	50,2	30,8						18,7	39,7	60,0	
1934-1935						72,3	35,9							26,4	56,8	
1932-1933							61,7								37,2	

Forrás: MEF első negyedéves adatok; MEF 2007 éves adat; Cenzus 1990, saját számítás

Megjegyzés: A foglalkoztatott fogalmát az ILO definíció szerint képeztük. A dőlt betűvel szedett számok az 1990-es Cenzusból származnak, megjelölve csak azért vannak, mert nem teljesen azzal a metodikával álltak elő, mint a MEF adataiból számoltak. Szürkével pedig azokat jelöltük, amelyek a MEF 2007-es, éves adatállományából származtak. Ezek ugyan már nem az általunk vizsgált időszakra vonatkoznak, de hasznosnak találtuk, hiszen ahol csak kevés számú adat állt rendelkezésre, ott jobban kirajzolódott a trendek ennek az évnak a bevonásával.

4. tábla
Foglalkoztatottsági ráta és a nyugdíjasok aránya különböző életkorokban, 1936–1961 között született NŐK
(nyugdíjkorhatár alattiak)

(%)

Születési év	Életkor															
	Foglalkoztatottsági ráta								Nyugdíjasok aránya							
	40-41	45-46	50-51	52-53	54-55	56-57	58-59	60-61	40-41	45-46	50-51	52-53	54-55	56-57	58-59	60-61
1960-1961	78,1								4,8							
1958-1959	74,6	73,6							5,8	12,2						
1956-1957	79,5	74,8	69,5						6,0	10,3	17,9					
1954-1955	76,9	76,5		68,5					5,4	10,3		20,7				
1952-1953	79,1	73,8	70,5		65,7				4,0	11,9	17,7		23,6			
1950-1951	86,6	74,4	68,2	65,1		52,3			3,4	10,6	20,0	22,3		35,4		
1948-1949		72,3	68,1	64,6	60,8		24,4			10,2	19,8	24,2	30,1		70,3	
1946-1947		80,0	65,5	61,9	57,0	46,2		17,6		7,6	21,8	27,0	30,7	46,4		76,8
1944-1945			63,5	49,1	45,6	31,1	23,7				22,1	37,2	46,5	61,3	70,9	
1942-1943			67,3	50,2	34,4	19,1					19,0	35,0	55,2	72,2		
1940-1941			81,0	55,7	39,4						9,4	27,3	49,2			
1938-1939				74,4	44,5							14,9	38,4			
1936-1937					69,5								18,9			

Forrás: MEF első negyedéves adatok; MEF 2007 éves adat; Cenzus 1990, saját számítás

Megjegyzés: Ua. mint a 3. táblánál.

A kohorszok életútjának főbb jellemzői után térjünk vissza az első hipotézisünkre, arra a kérdésre, hogy vajon a korhatár emelésben már érintett születési kohorszokban magasabb-e az átlagos nyugdíjbavonulási kor **(H1)**. Ahogyan utaltunk rá, az idősorok hiányosságai miatt nem tudunk minden kohorszra egy átlagos életkort számítani, de ahol ez megtehető, az alapján azt mondhatjuk, hogy a korhatár emelésben érintett kohorszokban – az 1938-ban vagy később született férfiak, és az 1942-ben vagy később született nők körében – nem magasabb a nyugdíjbavonulás átlagos életkora, mint a korhatár emelésben még nem érintettek körében. Ennek érvényessége azonban csak az 1932 és 1945 között született férfiakra és az 1936 és 1945 között született nőkre terjed ki.

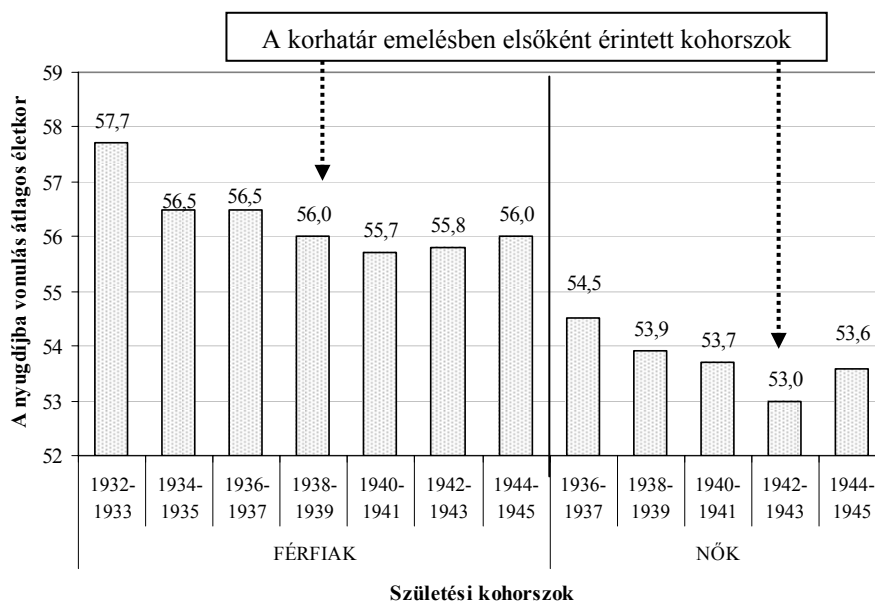
A férfiak körében az 1932–1933-ban született kohorszoktól a fiatalabbak felé haladva azt állapíthatjuk meg, hogy a nyugdíjbavonulási kor folyamatosan csökken, és ez a trend nem törik meg a nyugdíjkorhatár emelésben elsőként érintett kohorsz, az 1938–1939-ben születettek csoportjában. A csökkenő trend csak a négy évvel fiatalabb, 1942–1943-ban születettek kohorszánál áll meg. Az 1942–1943-ban születettek nyugdíjba vonulásának átlagos életkora 55,8 év. Az 1944–1945-ösök pedig átlagosan már 56 évesen mennek nyugdíjba. (27. ábra)

A nők körében is hasonló jelenséget figyelhetünk meg. Az 1936–1943 közötti kohorszokban a fiatalabb kohorszok felé haladva csökken a tényleges nyugdíjbavonulási kor átlagos értéke. A mélypont (53 év) éppen annál a kohorsznál figyelhető meg, amely elsőként érintettek a korhatár emelésben. A tőlük fiatalabb (1944–1945-ben született) kohorszban már magasabb a mutató értéke. (27. ábra)

Az 1946-ban és később született kohorszokra nem tudunk egy átlagos nyugdíjbavonulási időpontot számítani, hiszen ők vizsgálati periódusunk végéig nem érték el a reájuk vonatkozó nyugdíjkorhatárt. Ugyanakkor életpályájukat 2007-ig követtük, és ha összehasonlítjuk egy-egy meghatározott életkorban a nyugdíjasok arányát a tőlük idősebb kohorszokkal, akkor azt mondhatjuk, hogy az 1946 után született kohorszokban a nyugdíjba vonulás átlagos élettartama mind a férfiak, mind pedig a nők esetében várhatóan magasabb lesz. Azonban minél fiatalabb kohorszot vizsgálunk annál nagyobb esélye van annak, hogy életpályájukon olyan események következnek be, amelyeknek a nyugdíjba vonulás időzítésére vonatkozó hatásait jelenlegi adataink alapján még nem láthatjuk.

27. ábra

A nyugdíjbavonulás átlagos életkora születési kohorszok szerint
(1932–1945 között született férfiak, 1936–1945 között született nők)

Forrás: Életmód-Időmérleg Adatfelvétel, 1986–1987, MEF 1992–2004; Változó Életkörülmények Adatfelvétel, 2005; MEF 2006–2007;

Megjegyzés: A nyugdíjbavonulás átlagos életkorát azokra a születési kohorszokra számítottuk ki, amelyekre vonatkozóan viszonylag teljes idősorokáltak rendelkezésre. E tekintetben fontos szempont volt, hogy az esetleges adathiányok az életpálya korábbi szakaszára vonatkozzanak, ahol még nem jelentősek a kohorszok szerinti különbségek. A nyugdíjbavonulás időpontját súlyozott átlagként számítottuk ki. Az átlagos nyugdíjbavonulási kort minden évjáratra kiszámítottuk, a két éves kohorszokra számított mutató a két évjáratra jellemző életkor átlaga. Az egyes évjáratok idősorairól tájékoztat az *F10 és F11. számú Függelék*.

Az alkalmazott eljárás lényegében megfelel annak, ahogyan az EU-ban a strukturális indikátorok egyikét az 'Average exit age from the labour force' nevű indikátort előállítják, csak ott a foglalkoztatottak arányának éves változásaiból indulnak ki, mi pedig a nyugdíjasok arányának változásaiból. (http://europa.eu.int/estatref/info/sdds/en/strind/emploi_ea_sm.htm)

Az alábbiakban aszerint vizsgáljuk meg a foglalkoztatottság és a nyugdíjasok arányának alakulását, hogy az egyes kohorszok milyen távol vannak a nyugdíjkorhatártól.

Az erre vonatkozó hipotézisünk az volt, hogy a korhatár emelésben érintett kohorszoknál nagyobb lesz a tényleges nyugdíjbavonulási kor átlaga és a hivatalos korhatár közötti különbség, mint azok körében, akiket még nem érintett a korhatár emelése (**H1a**).

A nyugdíjkorhatár előtti 5 évet részletesen vizsgáljuk meg, és bemutatjuk azt is, hogy hogyan alakult a különböző kohorszok foglalkoztatottsága a nyugdíjkorhatár előtt éppen 10 évvel. Minden születési kohorszra a reá vonatkozó korhatárt vettük figyelembe. A nyugdíjkorhatár ütemes – a nők esetében nem egyenletes – növelése

miatt ebben az esetben kohorszaink nem kettő hanem egy születési évjáratot ölelnek magukban.⁴²

A férfiaknál az 1938-as születésű kohorsz az első évjárat, amelyet érintett a nyugdíjkorhatár emelése. Ők 60 év helyett csak 61 évesen mehettek nyugdíjba, az 1939-ben és később születettek pedig 62 évesen. Az adatokból az látszik, hogy a korhatár emelés nem tudta rögtön megemelni a foglalkoztatottság szintjét. Az 1941-ben született férfiak alkotják az első olyan korosztályt, amelynek foglalkoztatottsága a nyugdíjkorhatár előtt egy évvel már valamivel magasabb, mint a tőlük idősebb kohorszoké. Ennél jelentősebb pozitív irányú elmozdulás látható ennél a kohorsznál a nyugdíjkorhatárt megelőző 2-4 évben. A nyugdíjkorhatár előtti 5. évet tekintve elsőként az 1942-ben születettek foglalkoztatottsági mutatója múlja felül a náluk idősebbekét. (5. tábla)

Mivel a nők korhatár emelésének mértéke lényegesen erőteljesebb volt, mint a férfiaké, a korhatárt megelőző évek kohorszok szerinti foglalkoztatottsága változatosabb képet mutat. Az első korosztály, amelyet a korhatár emelése érint, az 1942-ben születettek voltak. Ők két évvel később érték el a rájuk vonatkozó nyugdíjkorhatárt, mint a tőlük egy évvel korábban születettek, ugyanakkor – az előrehozott nyugdíjjal élve – már 55 évesen kivonulhattak a munkaerőpiacról. Mivel a nyugdíjtörvény változásai őket éppen akkor érték, amikor a korábbi, 1998 előtt érvényes nyugdíjbavonulási évbe léptek, csak a nyugdíjbavonulást megelőző egy év során ágaztak el az érintettek útjai a kohorszon belül. Mindössze 20%-uk tudott legalább valamennyi idővel a korábban érvényes korhatár után is bent maradni a munka világában. Az 1943-ban és 1944-ben születettek foglalkoztatottsági mutatói még alacsonyabbra süllyednek, s az ő esetükben nem csupán a nyugdíjkorhatár előtti utolsó évben, hanem már korábban is rendkívül alacsony a foglalkoztatottság, és ezzel párhuzamosan magas a nyugdíjasok aránya. A munkaerőpiaci részvétel csak az 1945-ben és később született generációkban kezd emelkedni, majd 2007-ben ez a tendencia megtörni látszik. (6. tábla)

⁴² Az 5. számú Függelék ad tájékoztatást arról, hogy a különböző kohorszok melyik évben érik el a korhatárt, illetve melyik évben vannak attól 1,2,3,4,5 és 10 év távolságban. A 8–9. számú Függelékben pedig megtalálható, hogy a születési kohorszokban mekkora az inaktívak, ezen belül a rokkantsági nyugdíjasok, az egyéb korai nyugdíjasok aránya.

5. tábla
Foglalkoztatottsági ráta és a nyugdíjasok aránya a nyugdíjkorhatártól való távolság szerint, FÉRFIAK
1932–1952 között születettek

(%)

Születési év	A nyugdíjkorhatártól való távolság											
	A foglalkoztatottsági ráta						A nyugdíjasok aránya					
	10 évvel a korhatár előtt	5 évvel a korhatár előtt	4 évvel a korhatár előtt	3 évvel a korhatár előtt	2 évvel a korhatár előtt	1 évvel a korhatár előtt	10 évvel a korhatár előtt	5 évvel a korhatár előtt	4 évvel a korhatár előtt	3 évvel a korhatár előtt	2 évvel a korhatár előtt	1 évvel a korhatár előtt
1952	73,9						19,4					
1951	70,7						20,9					
1950	70,2	61,2					20,2	32,0				
1949	72,5		56,5				20,1		36,4			
1948	71,2			51,5			21,8			41,6		
1947	69,1	61,8			38,1		18,7	30,6			54,2	
1946	64,6	61,1	53,7			26,8	23,6	31,0	41,4			70,6
1945	69,3	55,1	54,1	51,7			18,9	34,6	41,3	43,7		
1944	63,3	49,0	51,7	47,9	42,9		25,1	42,2	43,2	45,3	51,0	
1943	66,1	54,5	56,9	47,7	39,8	27,1	21,9	39,0	39,1	46,8	57,2	71,0
1942	67,0	52,5	49,7	43,3	36,2	23,9	20,3	39,7	44,9	51,1	58,4	74,6
1941	70,8	43,7	39,6	42,0	41,2	24,1	19,4	49,0	51,3	51,8	52,7	73,1
1940	71,9	44,6	33,0	27,6	23,5	19,8	18,3	43,7	60,4	67,6	72,5	78,9
1939		45,0	35,1	23,9	25,0	18,3		41,3	57,5	69,7	72,5	80,6
1938		47,5	45,1	37,1	27,2	23,4		40,8	45,2	53,9	69,5	72,0
1937		66,9	52,3	43,2	33,9	30,3		27,3	37,1	45,7	54,7	65,9
1936			54,1	48,0	34,3	27,8			39,1	42,6	53,2	65,0
1935		74,0		57,3	37,0	31,8		24,5		36,2	54,3	63,5
1934			70,4		46,3	34,7			28,3		48,1	59,3
1933				63,4		38,4				35,3		56,3
1932					60,1						39,1	

Forrás: MEF első negyedéves adatok; MEF 2007 éves adat; Cenzus 1990, saját számítás

Megjegyzés: A foglalkoztatott fogalmát az ILO definíció szerint képeztük. A nyugdíjkorhatár minden kohorszra külön számítottuk ki.

6. tábla
Foglalkoztatottsági ráta és a nyugdíjasok aránya a nyugdíjkorhatártól való távolság szerint, NŐK
1936–1952 között születettek

(%)

Születési év	A nyugdíjkorhatártól való távolság											
	A foglalkoztatottsági ráta						A nyugdíjasok aránya					
	10 évvel a korhatár előtt	5 évvel a korhatár előtt	4 évvel a korhatár előtt	3 évvel a korhatár előtt	2 évvel a korhatár előtt	1 évvel a korhatár előtt	10 évvel a korhatár előtt	5 évvel a korhatár előtt	4 évvel a korhatár előtt	3 évvel a korhatár előtt	2 évvel a korhatár előtt	1 évvel a korhatár előtt
1952	66,3						21,8					
1951	67,4						20,1					
1950	68,3	46,5					21,2	41,6				
1949	65,0		27,2				24,2		67,4			
1948	68,3			21,8			19,7			73,0		
1947	64,7	52,0			17,6		24,8	38,3			76,8	
1946	62,9	48,2	35,8	31,0			24,1	42,9	57,5	65,0		
1945	65,9	50,7	38,6	34,0	28,3	26,4	21,1	41,0	53,7	61,0	64,9	67,0
1944	75,6	36,8	36,8	28,1	23,8	15,1	10,9	51,9	57,4	66,2	68,7	80,6
1943		44,2	33,1	27,6	21,2	19,3		38,4	54,6	61,9	70,3	75,4
1942		55,3	45,0	43,6	35,8	19,7		27,0	39,8	46,4	55,8	71,0
1941			66,2	59,1	49,4	42,4			20,1	22,1	33,2	45,1
1940		81,8		62,7	52,7	40,8		9,4		21,0	31,9	44,4
1939			76,7		50,8	44,5			13,1		27,7	38,4
1938				72,1		47,4				16,6		35,6
1937					71,5						17,3	
1936						67,4						20,5

Forrás: MEF első negyedéves adatok; MEF 2007 éves adat; Cenzus 1990, saját számítás

Megjegyzés: A foglalkoztatott fogalmát az ILO definíció szerint képeztük. A nyugdíjkorhatár minden kohorszra külön számítottuk ki.

A korábban is kiemelt kohorszok vonatkozásában számszerűsíteni tudtuk a nyugdíjba vonulás tényleges életkora és a nyugdíjkorhatár közötti távolságot. (28. ábra) Ezek a számítások szolgálnak H1a hipotézisünk tesztelésére.

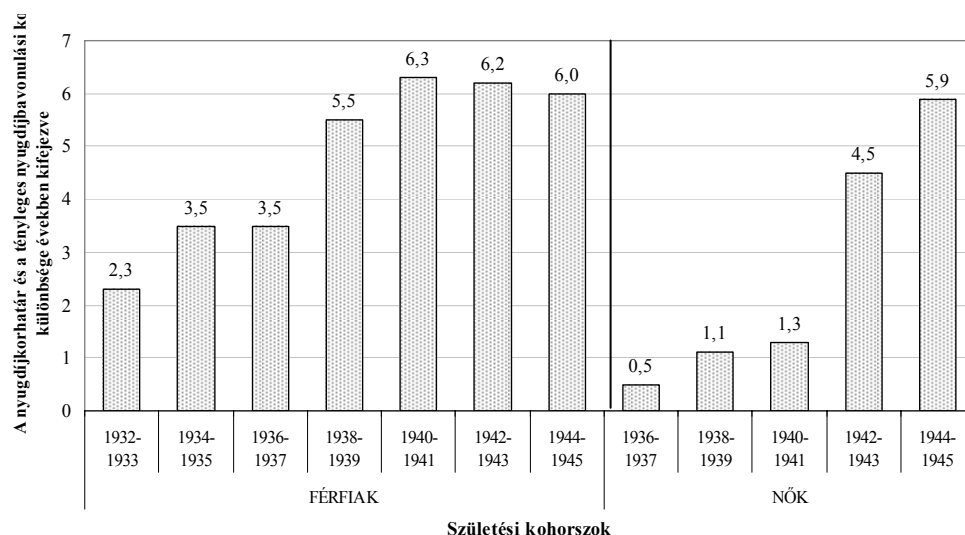
A legszembetűnőbb eredmény a férfiak és a nők közötti különbség. A nőknél folyamatosan és rendkívül dinamikusan emelkedik a tényleges nyugdíjba vonulási kor és a korhatár közötti különbség. Míg a korhatár emelésben nem érintett kohorszokban a két érték viszonylag közel volt egymáshoz, addig az 1942-ben és később született kohorszokban jelentősen növekedett a tényleges nyugdíjbavonulási kor és a nyugdíjkorhatár közötti távolság

A férfiak körében már a korhatár emelés előtt is jelentős volt a különbség. Az 1934–1935 és 1936–1937 között születettek például átlagosan 3,5 évvel a korhatár előtt lettek nyugdíjasok. A korhatár emelés után a mutató értéke erőteljesen megemelkedett, az 1940–1941-ben születetteknél érte el a csúcspontját, és csak lassan kezdett csökkenni.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a **H1a** hipotézisünk igazolást nyert, hiszen a – vizsgált körben – a nyugdíjkorhatár emelésben érintett kohorszokban nagyobb a távolság a reájuk vonatkozó öregségi nyugdíjkorhatár és a tényleges nyugdíjbavonulási kor között.

28. ábra

A nyugdíjba vonulás átlagos életkora és a nyugdíjkorhatár közötti távolság születési kohorszanként (1932–1945 között született férfiak, 1936–1945 között született nők)

Forrás: Életmód-Időmérleg Adatfelvétel, 1986–1987, MEF 1992–2004; Változó Életkörülmények Adatfelvétel, 2005; MEF 2006–2007;

A nyugdíjba vonulás időzítésével kapcsolatos harmadik hipotézisünk az volt, hogy 1998 után nagyobb a különbség a nyugdíjbavonulók átlagos életkora és az adott évben érvényes nyugdíjkorhatár között. **(H1b.)**

Ez a hipotézis nem a születési kohorszokra, hanem a történeti időre vonatkozik. A nyugdíjkorhatár emelés hatását egy másik perspektívából vizsgálja.

A hipotézis tesztelésekor az ONYF NYUGDMEG adatbázisát használtuk amely 1996 és 2005 közötti időszakban mutatja a nyugdíjrendszerbe lépők számát, életkorát és az ellátás típusát.

Mind a férfiak, mind pedig a nők esetében egyértelműen kimutatható, hogy az 1990-es évek végén, a 2000-es években a nyugdíjrendszerbe belépők átlagos életkora magasabb, mint 1996-ban vagy 1997-ben, és növekvő tendenciát mutat. A növekedés azonban nem 1998-ban, hanem egy évvel később 1999-ben indult el.

Ez több tényező együttes hatásának köszönhető: egyrészt annak, hogy ebben az évben csak előrehozott nyugdíjjal lehetett belépni a rendszerbe, amelynek alsó korhatára a korábbi nyugdíjkorhatárral egyezett meg. Másrészt ekkor szűnt meg az előnyugdíj, amelyet relatíve magasabb életkortól vettek igénybe az érintettek. Harmadrészt mindezek következtében megnövekedett a rokkantsági nyugdíjrendszerbe belépők relatív súlya, amely az átlagos nyugdíjbavonulási életkort lefelé mozdította el, hiszen a rokkantsági nyugdíjat az életpálya sokkal korábbi szakaszától veszik igénybe az érintettek.

A korhatár emelés tehát ténylegesen csak 1999-től érezteti a hatását. Ekkortól emelkedik ténylegesen az öregségi nyugdíjkorhatár, lassan követi azt az előrehozott nyugdíjkorhatár emelése is. Azonban nemcsak ezeknek köszönhető az, hogy az emberek később mennek nyugdíjba. Szerepet játszik az is, hogy a rokkantsági nyugdíjrendszerbe belépők átlagos életkora is emelkedik. Különösen a nőknél látványos ez.

A teljes körű adatokból tisztán látszik az a hatás is, amelyet a női korhatár lépcsőzetes emelése okozott. Az egymást követő kohorszokra különböző, nem egyenletesen növekvő korhatárok vonatkoztak. Bizonyos években öregségi és előrehozott nyugdíjjal is be lehetett lépni a nyugdíjrendszerbe, míg más években csak előrehozott nyugdíjjal. Azokban az években, amikor csak előrehozott nyugdíj korhatárt lehetett elérni, akkor a nyugdíjbavonulási életkor átlaga visszaesett, amikor öregségi és előrehozott nyugdíjat is, akkor az átlagos belépési életkor megemelkedett.

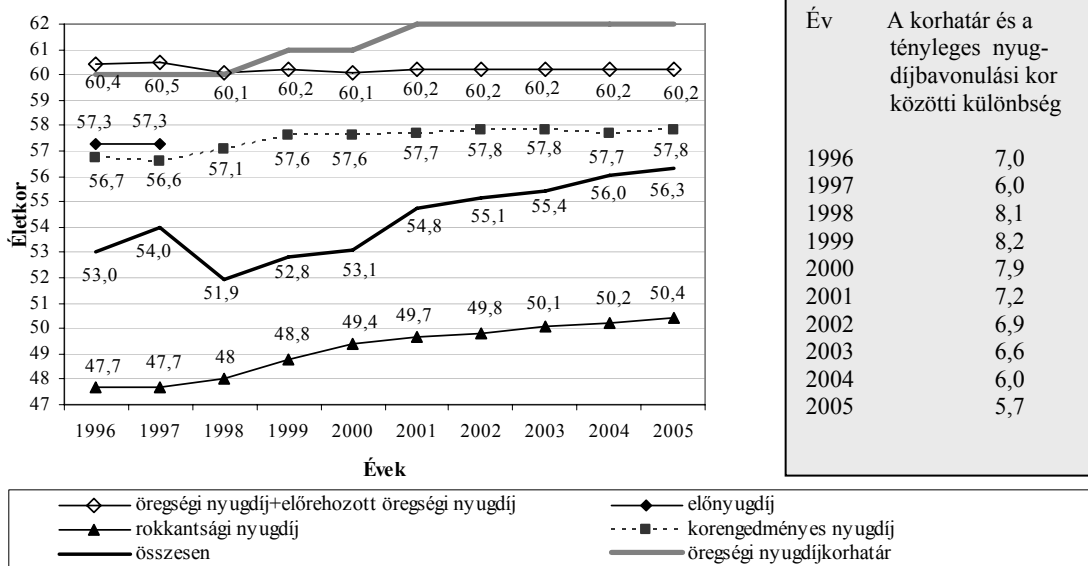
Az ONYF NYUGDMEG adatbázisa alapján számszerűsíteni tudjuk a nyugdíjkorhatár és a tényleges nyugdíjbavonulási kor közötti különbség alakulását is. A

férfiak esetében jól látható, hogy a korhatár és az adott évben nyugdíjbavonulók átlagos életkora 1998-ban és 1999-ben volt a legtávolabb egymástól. Ezután fokozatosan csökkent a távolság. Ez alátámasztja azt a korábbi eredményünket, hogy a korhatár emelés mérsékelten, időben széthúzódva fejti ki a hatását. A nőknél bonyolultabb a folyamat. A nők körében 2001-ben és 2003-ban mérhetjük a legnagyobb különbséget. Azért éppen ebben a két évben, mert 2001-ben és 2003-ban nincsen olyan születési kohorsz, akik éppen ekkor érik el az előrehozott nyugdíjkorhatárt, a tényleges öregségi nyugdíjba alig lépnek be. Ebben a két évben tehát erőteljesen megnövekszik a rokkantsági nyugdíjrendszerbe lépők relatív súlya, aminek következtében lefelé csúszik a korhatár.

Hipotézisünkre **(H1b.)** visszatérve azt mondhatjuk, hogy 1998 után valóban növekedett a nyugdíjrendszerbe belépők életkori átlaga és a nyugdíjkorhatár közötti különbség, de az 1998 utáni években elég jelentősek egy egyes évek közötti különbségek.

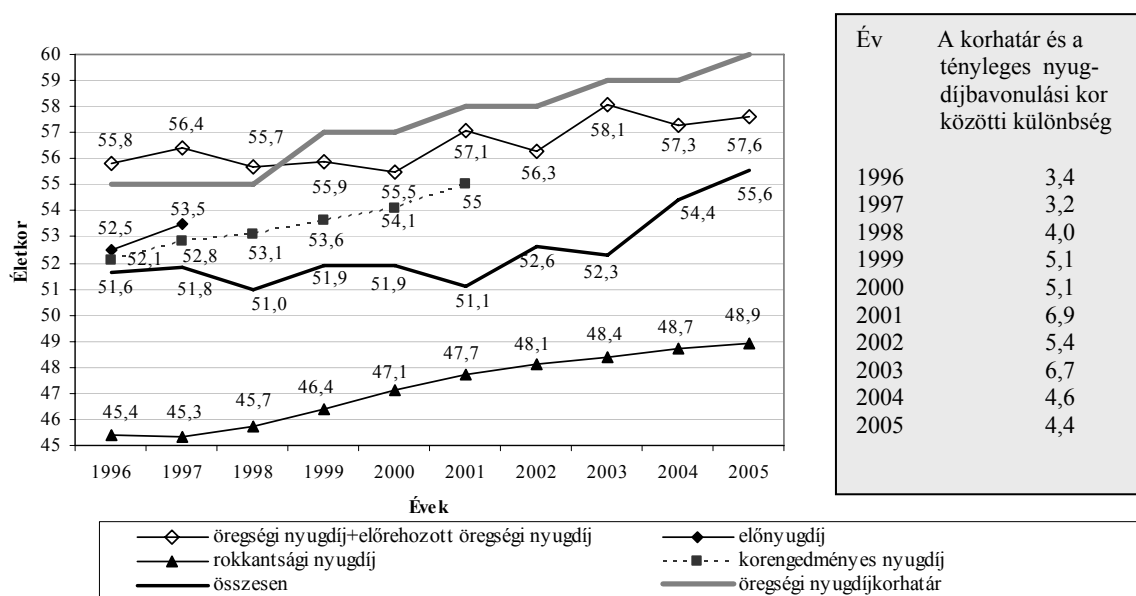
29. ábra

Az adott nyugdíjformába belépők átlagos életkora, FÉRFIAK, 1996-2005

Forrás: ONYF NYUGDMEG adatállomány. Saját számítás

30. ábra
Az adott nyugdíjformába belépők átlagos életkora, NŐK, 1996-2005

Forrás: ONYF NYUGDMEG adatállomány. Saját számítás

8.2. Standardizálódó vagy diverzifikálódó nyugdíjbalépési utak

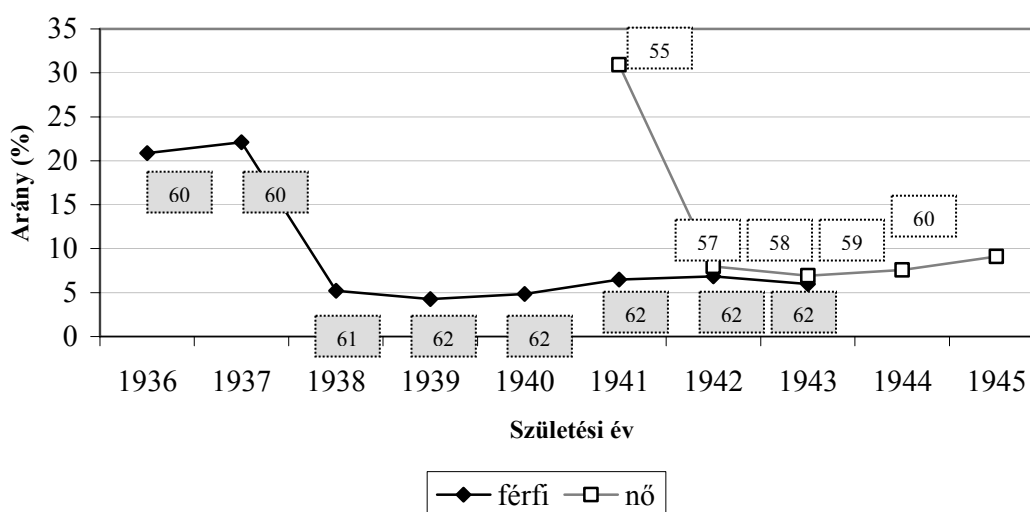
A nyugdíjba lépéssel kapcsolatos másik kérdésünk az, hogy az időzítést tekintve mennyire standardizáltak a nyugdíjbavonulási utak. Hipotézisünk szerint az 1990-es évek első kétharmadában a nyugdíjbavonulás időzítése szempontjából diverzifikálódottabb nyugdíjbavonulási utakat figyelhetünk meg, mint a későbbi időszakban. **(H2)**

A kérdést több oldalról is kutathatjuk. Először azt vizsgáljuk meg, hogy az érintetteknek hányad része lesz nyugdíjas abban az életkorban, amely a reá vonatkozó nyugdíjkorhatár. Ennek vizsgálatára az ONYF NYUGDMEG adatbázisát használtuk. Az adatbázis az 1996 és 2005 közötti időszakra vonatkozik, így az 1990-es évek első feléről nem kaphatunk képet, de a teljes körű adatok így is jól példázzák a nyugdíjkorhatár emelésének hatását.

Mind a férfiak, mind a nők esetében attól a kohorsztól kezdve esik vissza radikálisan azoknak az aránya, akik a korhatár elérésének évében lépnek ki a nyugdíjrendszerből, akiket elsőként érintett a korhatár emelése. Ezek az 1938-ban

született férfiak és az 1942-ben született nők. Míg az 1936-1937-ben született férfiaknak több, mint 20%-a az öregségi nyugdíjkorhatár elérésekor ment nyugdíjba, az 1938-1943 között születetteknek már csak 3–7%-a. A nőknél még élesebbek a kohorszok szerinti különbségek. Míg az 1941-ben születettek – az utolsó évfárat, amelynek a tagjaira még az 55 éves nyugdíjkorhatár volt érvényben – 31%-a lépett be a nyugdíjrendszerbe az öregségi korhatár elérésekor, addig a később születetteknek mindössze 7–9%-a (31. ábra).

31. ábra
Azoknak az aránya, akik a reájuk vonatkozó korhatár elérésének évében lépnek be az öregségi nyugdíjrendszerbe

Forrás: ONYF NYUGDMEG adatállomány; Demográfiai Évkönyvek, KSH. Saját számítás.

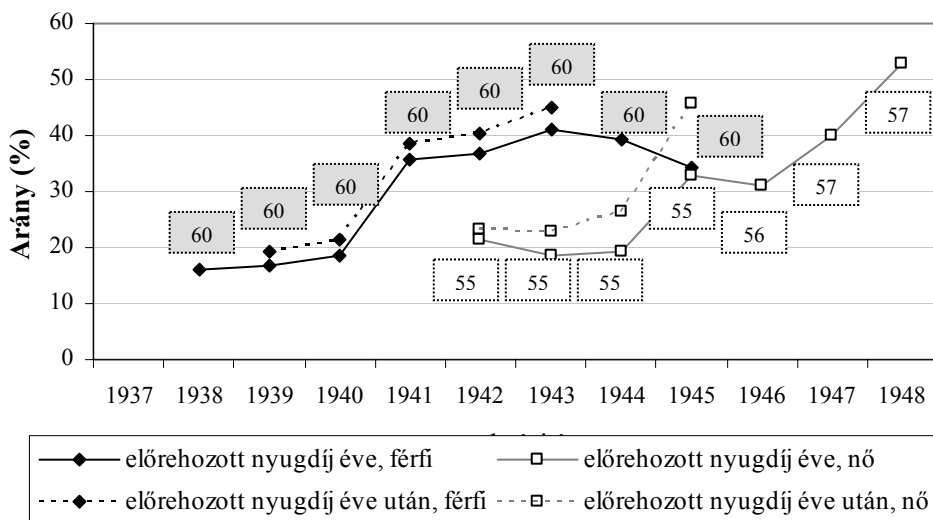
Megjegyzés: Az egyes értékek mellett szövegdobozban jelenítettük meg az adott kohorszra vonatkozó öregségi nyugdíjkorhatárt. Fehér szövegdobozban a nők, szürkében a férfiak korhatárai.

A nyugdíjkorhatár évében történt nyugdíjazások aránya fontos információt hordoz, de abból még nem következtethetünk a nyugdíjbavonulási utak diverzifikáltságára. Továbblepve megvizsgáltuk, hogy van-e a kohorszok életében másik olyan időpont is, amelyben viszonylag nagy beáramlás történik a nyugdíjrendszerbe. Eddigi adataink alapján azt láttuk, hogy 1998 után ilyen időpont lehet az előrehozott nyugdíjra való jogosultság megnyílásának időpontja.

Adataink azt mutatják, hogy hivatalos nyugdíjkorhatár elérésekor kilépők arányának drasztikus csökkenésével párhuzamos megemelkedett azoknak az aránya, akik a reájuk vonatkozó előrehozott öregségi nyugdíjkorhatár elérésekor, vagy később, de még az öregségi nyugdíjkorhatár elérése előtt mentek nyugdíjba: azaz a korhatár emelésben érintett kohorszok ugyan kis számban lépnek ki éppen az öregségi nyugdíj

korhatárkor, azoknak viszont nagyon magas az aránya, akik az előrehozás évében lesznek nyugdíjasok (32. ábra).

32. ábra
Azoknak az aránya, akiknek abban az évben kezdték meg az előrehozott nyugdíj folyósítását, amikortól arra jogosulttá váltak, vagy azután, de még a korhatár előtt

Forrás: ONYF NYUGMEG adatállomány; Demográfiai Évkönyvek, KSH. Saját számítás.

Megjegyzés: Az egyes értékek mellett szövegdobozban jelenítettük meg az adott kohorszra vonatkozó előrehozott öregségi nyugdíjkorhatárt. Fehér szövegdobozban a nők, szürkében a férfiak korhatárai. A nyugdíjrendszerbe lépők arányát a kohorsz létszámához viszonyítottuk, ahhoz a létszámhoz, amennyien abban az évben voltak, amikor először váltak jogosulttá az előrehozott nyugdíjra.

Ezt a tételt igazolja a 33. és 34. ábra is, amelyek azt mutatják, hogy az egyes kohorszokból hányan lépnek be a nyugdíjrendszerbe a korhatártól való távolság szerint.

Az idősebb kohorszoknál a férfiak és a nők esetében is több kiugró csúcsot látunk, mint a fiatalabbaknál. Például az 1939-es és 1940-es férfi esetében két jellemző kilépési életkort figyelhetünk meg. Az egyik a nyugdíjkorhatár előtti 5. év, a másik a korhatár előtti második év. Az 5. év azért csúcsosodik ki ilyen élesen, mert az érintett kohorszok ebben az évben vették igénybe először az előnyugdíjat. Előnyugdíjban azok részesülhettek, akik munkanélkülivé váltak és már kimerítették a munkanélküli segély folyósítási idejét. Pontosan kiszámolható, hogy az érintettek az 1990-es évek első felében veszítették el a munkájukat, először segélyt kaptak és mivel később sem tudtak visszakapcsolódni a munkaerőpiacra, az előnyugdíj rendszerén keresztül hagyták el végleg a munka világát. Ezek a kohorszok csak azért nem éltek olyan mértékben az előrehozott nyugdíjjal, mint a később születettek, mert már azelőtt nyugdíjasok voltak, hogy az előrehozott nyugdíjkorhatárt elérték volna. Az 1936-1937-ben és korábban

születettek esetében a megfigyelési idő rövidege miatt nem látjuk ilyen pontosan a nyugdíjbavonulási utakat, de mivel őket az előrehozás intézménye még nem érintette, náluk a második belépési csúcs nem a korhatár előtti 1-2 évben, hanem az öregségi nyugdíjkorhatár elérésének évében van.

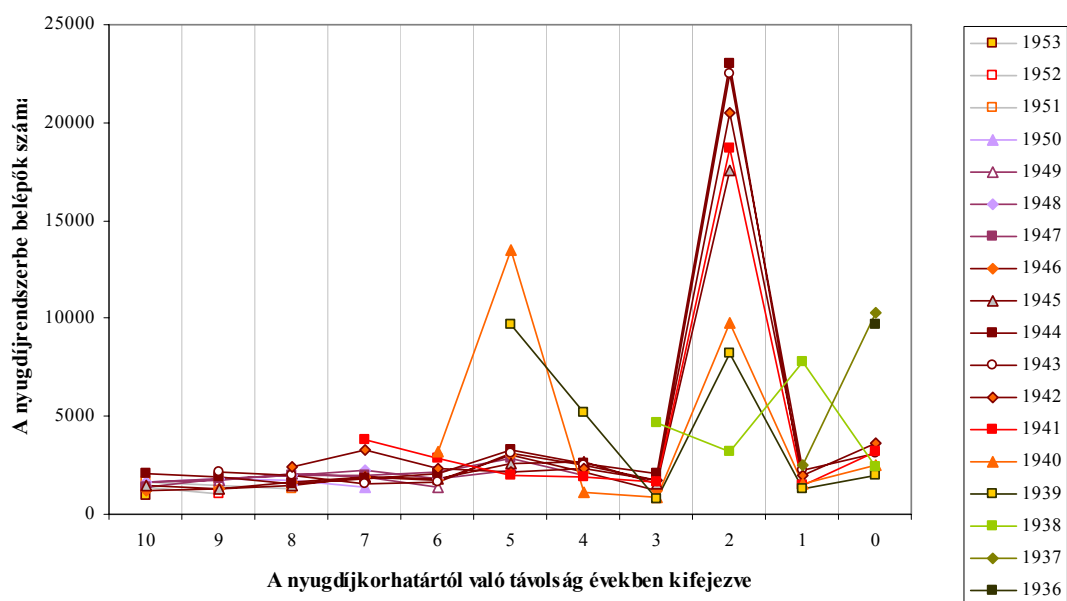
Az 1941-ben és később született kohorszoknál egyértelműen egyetlen belépési csúcs van, ez pedig az az év, amikor az adott kohorsz az előrehozott nyugdíjkorhatár évébe lép.

Hasonlóan összegezzhetjük a nyugdíjbalépés jellemzőit a nők esetében (34. ábra). Azok a kohorszok, amelyek elsőként voltak érintve a korhatár emelésben, jellemzően az öregségi nyugdíjkorhatár előtt léptek be a nyugdíjrendszerbe. Az 1945-ben született kohorsz az első amelynek tagjai az előnyugdíjt az idősebbeknél kisebb arányban vették igénybe. Esetükben, és a tőlük fiatalabb kohorszokban csak egy csúcsa van a nyugdíjbalépésnek, ez pedig az előrehozott nyugdíj éve. A férfiakkal összehasonlítva az előrehozott nyugdíjkorhatár éve a nőknél sokkal távolabb van az öregségi nyugdíjkorhatártól. Ez a törvényi szabályozásból következik.

Összefoglalva a **H2** hipotézisre adott válaszunkat, azt mondhatjuk, hogy ha a nyugdíjba vonulási utak – kohorszok szintjén értelmezett – standardizáltságát aszerint vizsgáljuk, hogy a nyugdíjba lépés időpontjában vannak-e jellemző életkorok, akkor azt mondhatjuk, hogy a férfiaknál az 1941-ben, a nőknél az 1945-ben és később születettek kohorszaiban jellemzően egy, míg a tőlük idősebbek körében kettő vagy annál több ilyen csúcs található.

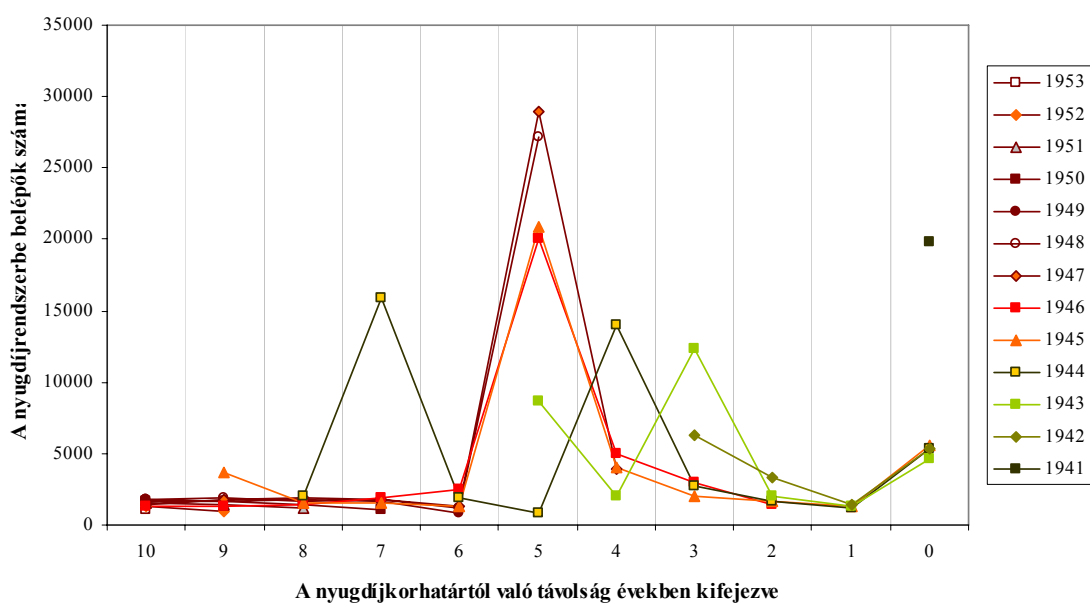
A nyugdíjba vonulási utakat alapvetően meghatározta az, hogy az adott kohorsz mennyire volt érintett az 1990-es évek első kétharmadában tapasztalt munkaerőpiaci nehézségekben. Az 50-es éveiben járó kohorszokból sokan léptek ki ekkor a munka világából. A kohorsz számára ez volt az első nyugdíjbavonulási hullám. A második hullám vagy az öregségi nyugdíjkorhatárhoz vagy pedig az előrehozott nyugdíjkorhatárhoz kapcsolódott, attól függően, hogy a korhatár emelésben még nem érintett, vagy már érintett csoportról van-e szó. A korai nyugdíjformák szűkítésével jellemzően csupán egy nyugdíjbavonulás csúcs rajzolható ki az érintett kohorszok életpályáján.

33. ábra
A nyugdíjrendszerbe belépők száma az 1936-1953 között született FÉRFIAK körében

Forrás: ONYF NYUGDMEG adatállomány; Saját számítás.

34. ábra
A nyugdíjrendszerbe belépők száma az 1941-1953 között született NŐK körében

Forrás: ONYF NYUGDMEG adatállomány; Saját számítás.

8.3. Átmeneti státuszok a foglalkoztatotti és a nyugdíjas státusz között

A nyugdíjbavonulással foglalkozó szakirodalom nagy terjedelemben foglalkozik azzal a kérdéssel, hogyan történik a munka világának elhagyása, a teljes idős nyugdíjasstátusz elérése. A teljes idős foglalkoztatotti és a nyugdíjas státusz közötti átmenet több országban fontos szakasza az életpályának (pl. Svédországban). Magyarországon nincsenek olyan nyugdíjformák, amelyek kifejezetten egy ilyen átmeneti szakasz felépülését tennék lehetővé. Az egyéni életutak között azonban előfordul, hogy a nyugdíjbavonulás nem jár együtt a munkaerőpiacról való kilépéssel.

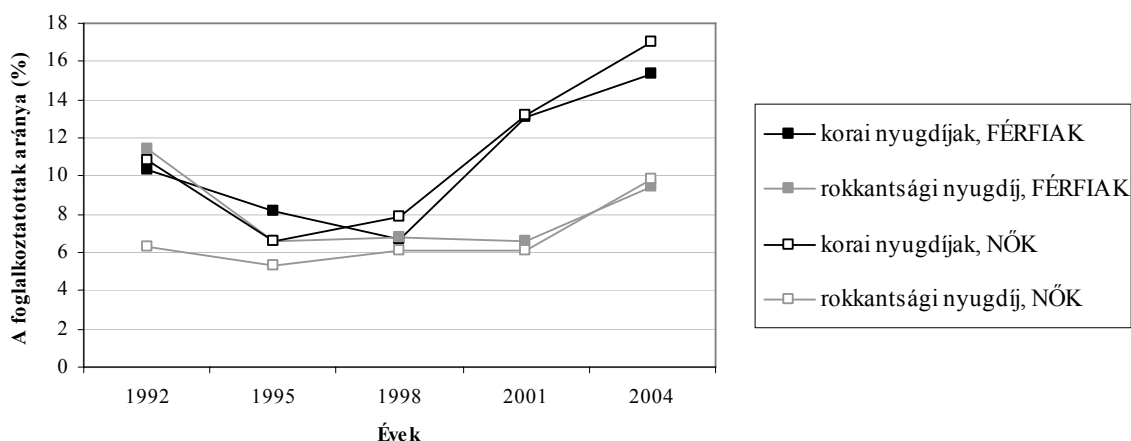
Ezzel kapcsolatban az volt a hipotézisünk, hogy a nyugdíj melletti foglalkoztatás 1998 után válik jellemzőbbé, az 1990-es évek első kétharmadához képest. **(H3)**

Hipotézisünket arra alapoztuk, hogy 1998 előtt gyakoribb volt a munkaerőpiaci nehézségekre visszavezethető nyugdíjbavonulások száma, így feltételezhetően kevesebben voltak azok is, akik a nyugellátás igénybevétele mellett a munkaerőpiacon tudtak maradni. Annak is fontos szerepe lehetett, hogy az 1990-es évek első kétharmadában a nyugdíjformák egy része kizárta a munkavállalást, míg 1998 után az előrehozott nyugdíj mellett lehetett dolgozni.

Az ide vonatkozó számítások igazolják a hipotézisünket. A nyugdíjkorhatár emelése utáni években ugyanis sokkal jellemzőbbé vált nyugdíj mellett foglalkoztatottak aránya. Az emelkedés alapvetően a rokkantsági nyugdíjon kívüli ellátási formákban részesülők munkaerőpiaci aktivitásával magyarázható *(35. ábra)*.

35. ábra

A nyugdíj mellett foglalkoztatottak aránya a 40 éves és idősebb, aktív korú nyugdíjasok körén belül

Forrás: MEF első negyedéves adatok; saját számítás.

Megjegyzés: Korai nyugdíjnak tekintettünk – a rokkantsági nyugdíj kivételével – minden olyan nyugdíjformát, amit az időskori nyugdíjkorhatár elérése előtt lehetett igénybe venni.

8. 4. A munkaerőpiaci kilépés strukturális okai

Az előző alfejezetben azt vizsgáltuk, hogy az egyes kohorszok tagjai jellemzően mely életkorban hagyják el a munkaerőpiacot, mennyiben különböznek e tekintetben a kohorszok egymástól. Ebben az alfejezetben annak feltárására teszünk kísérletet, milyen strukturális okai vannak annak, hogy az idősebb korosztályoknak jelentős része még a nyugdíjkorhatár elérése előtt kilép a munkaerőpiacról. Magyarázza-e az idősebb és a fiatalabb generációk közötti strukturális különbség a korai nyugdíjbavonulás széleskörű kiterjedését.

A strukturális okokat tekintve három tényező szerepét vizsgáltuk: a foglalkoztatottak ágazatok, a végzett munka jellege (fizikai vagy szellemi) és az iskolai végzettség szerinti összetételének hatásait.

A foglalkoztatottság alakulását három időpontban vizsgáljuk: 1992-ben, 1998-ban és 2004-ben. Ezzel a rendszerváltás utáni időszak foglalkoztatottságának két szakaszát különítjük el. Az elsőt a foglalkoztatottság szintjének folyamatos és erőteljes visszaesése, a másodikat annak enyhe bővülése, majd stagnálása jellemezte. A két szakasz a nyugdíjrendszer tekintetében is élesen elválík egymástól. Az 1998-ig tartó szakaszt az alacsony nyugdíjkorhatár, a foglalkoztatáspolitikai célú nyugdíjak

kiterjesztése, az 1998 utáni időszakot pedig a magasabb nyugdíjkorhatárok, és a korai nyugdíjak szigorítása, megszüntetése jellemezte.

8.4.1. Ágazati hatások az idősebb korosztályok foglalkoztatottságában

Az 1992 és 2004 közötti időszak munkaerőpiaci folyamatainak kétségkívül legjelentősebb tényezője a munkaerőpiac erőteljes beszűkülése volt. 1998-ban 330 ezerrel, 2004-ben 125 ezerrel volt kevesebb az aktív kereső, mint 1992-ben. Emellett számos strukturális folyamat is zajlott, amely közül a munkaerőpiac ágazati átsztrukturálódása az egyik legfontosabb. Hozzá kell tenni, hogy a két folyamat nem független egymástól. Az átstrukturálódásban fontos szerepet játszott a munkaerőpiac beszűkülése: a leépülő ágazatokból sokan a munka világán kívülre kerültek. Az ágazatok közötti munkaerő áramlásnak kisebb jelentősége volt. (KSH, 2002)

1992-ről 2004-re négy ágazatban csökkent a foglalkoztatottak száma, a legjelentősebb létszámleépülést a mezőgazdaságban és a feldolgozóiparban regisztrálhatjuk. Míg az előbbiben 255 ezerrel, az utóbbiban 160 ezerrel lettek kevesebben. Mind a mezőgazdaságban, mind a feldolgozóiparban 1992 és 1998 között történt az ágazatból való kiáramlás döntő része. Jelentősen csökkent még az energiaiparban és a szállítással, raktározással foglalkozó ágazatokban a munkahelyek száma. Míg az előbbiben 83 ezerrel, az utóbbiban 50 ezerrel volt kevesebb munkahely 2004-ben, mint 1992-ben (7. tábla).

A jelentősebben bővülő ágazatok közé tartozott az építőipar, a szálláshely szolgáltatás, az ingatlanügyek és a közigazgatás. Ezek közül számszerűségét tekintve az építőipar és az ingatlan ágazat bővült leginkább. Az előbbiben 92 ezerrel, az utóbbiban 132 ezerrel dolgoztak többen 2004-ben, mint 1992-ben (7. tábla). Mindkét ágazatban az 1998–2004 közötti időszakban volt dinamikusabb a bővülés.⁴³

⁴³ Az elemzésben az ágazatok közötti munkaerő áramlást nem tudjuk figyelembe venni, mert erre vonatkozóan nincsenek életkor szerinti adatközlések.

7. tábla
Foglalkoztatottak száma ágazatonként 1992 és 2004 között

Év	Mezőgazdaság	Energiaipar	Feldolgozóipar	Építőipar	Kereskedelem, javítás	Szálláshely szolgáltatás	Szállítás, raktározás	Pénzügyi tevékenység	Ingatlanügylek	Közigazgatás	Oktatás	Egészségügy, szociális ellátás	Egyéb szolgáltatás	Összesen
1992	460,1	160,7	1053,5	216,8	480,4	115,6	346,4	68,7	140,3	236,7	311,8	236,3	198,4	4025,7
1993	349,4	147,3	937,8	207,1	469,5	110,4	336,3	72,6	137,6	242,5	342,8	241,6	175,4	3770,3
1994	327,6	147,5	888,8	201	467,4	110,6	314,5	72,9	125,6	261,2	338,6	239,0	197,8	3692,5
1995	295,1	130,6	850,2	217,3	459,9	116,6	319,6	82,2	130,6	262,1	335,4	231,4	191,8	3622,8
1996	302,4	121,6	850,8	217,7	486,9	114,1	321,2	83,3	128,2	263,6	319,6	225,6	170,1	3605,1
1997	287,8	124,6	864,1	219,2	496,8	120,9	310,0	83,3	146,3	257,8	296,9	232,1	170,5	3610,3
1998	274,7	123,1	914,2	230,0	476,1	121,9	304,3	82,0	164,4	273,6	310,0	242,6	178,7	3695,6
1999	275,7	115,0	933,1	252,2	517,9	133,2	308,7	80,9	182,5	284,1	310,5	241,8	173,7	3809,3
2000	255,5	100,2	936,7	267,1	543,2	134,3	313,3	84,3	204,6	282,1	322,8	245,2	166,9	3856,2
2001	243,4	93,4	961,0	271,5	550,1	143,1	312,5	78,9	219,1	276,4	314,5	238,7	165,7	3868,3
2002	240,9	89,0	959,9	271,0	552,1	137,3	309,7	75,3	232,8	282,1	318,0	240,7	161,8	3870,6
2003	215,2	81,0	925,5	299,4	553,1	139,4	303,2	72,8	265,9	295,4	329,0	267,2	174,8	3921,9
2004	204,9	77,9	893,9	308,7	545,7	148,8	296,1	80,1	272,5	298,8	333,0	269,4	170,6	3900,4

A foglalkoztatottak számának változása

1992-1998	-185,4	-37,6	-139,3	13,2	-4,3	6,3	-42,1	13,3	24,1	36,9	-1,8	6,3	-19,7	-330,1
1998-2004	-69,8	-45,2	-20,3	78,7	69,6	26,9	-8,2	-1,9	108,1	25,2	23,0	26,8	-8,1	204,8
1992-2004	-255,2	-82,8	-159,6	91,9	65,3	33,2	-50,3	11,4	132,2	62,1	21,2	33,1	-27,8	-125,3

A foglalkoztatottak számának változása az 1992-es százalékában

1998	59,7	76,6	86,8	106,1	99,1	105,4	87,8	119,4	117,2	115,6	99,4	102,7	90,1	91,8
2004	44,5	48,5	84,9	142,4	113,6	128,7	85,5	116,6	194,2	126,2	106,8	114,0	86,0	96,9

A foglalkoztatottak számának változása az 1998-as százalékában

2004	74,6	63,3	97,8	134,2	114,6	122,1	97,3	97,7	165,8	109,2	107,4	111,0	95,5	105,5
------	------	------	------	-------	-------	-------	------	------	-------	-------	-------	-------	------	-------

Forrás: KSH, 2006. Saját számítások.

Vizsgáljuk meg ezután, hogyan érintették ezek a folyamatok a nyugdíjkorhatár felé közeledő korosztályokat. Az 1992–1998 és az 1998–2004 közötti időszakban is két-két kohorszt vizsgáltunk. A nemek eltérő nyugdíjkorhatára miatt a férfiak és a nők születési kohorszai csak részben fednek át egymással.

Az 'ágazati átstrukturálódás elmélete' (Jacobs, K. – Kohli, M. – Rein, M. 1991) szerint a munkaerőpiaci kilépés, a munka világából való kiszakadás kockázata ágazonként eltérő: elsősorban a hanyatló, a nehéz fizikai munkát igénylő ágazatokban jellemző a kilépés erős intenzitása. A korai nyugdíjba vonulás meghatározó oka, hogy az idősebbek olyan ágazatokban vannak felülreprezentálva, ahol az ágazat egészét tekintve erőteljes a foglalkoztatottak számának csökkenése. Más elméletek viszont amellet érvelnek, hogy a korai nyugdíjba vonulás kiterjedése, az idősebb korosztályok intenzív munkaerőpiaci kilépése nem az ágazati struktúrától függ. Ezen teóriák szerint a munkáltatók azért szeretnének szabadulni az idősebb munkavállalóktól, mert nekik magasabbak a béreik, mert nem olyan rugalmasak, mint a fiatalabbak, mert úgy vélik, hogy a képzésük/átképzésük már nem térül meg stb.

Az elméletek két irányára építkezve két hipotézist fogalmaztunk meg:

H4_1: Első hipotézisünk szerint az idősebb korosztályok munkaerőpiaci létszámának alakulását alapvetően meghatározza az, hogy olyan ágazatokban felülreprezentáltak, amelyek összeszűkültek vagy nem bővültek olyan mértékben, mint más ágazatok.

H4_2: A foglalkoztatottak ágazatok szerinti megoszlásának az általunk vizsgált kohorszokban nincsen meghatározó szerepe abban, hogy miért vonultak ki olyan nagy számban a munkaerőpiacról.

A hipotézisek tesztelésére a módszertani fejezetben (7. fejezet) leírt shift-share analízist alkalmazzuk: a születési kohorszok foglalkoztatottjainak számában bekövetkezett változást három tényezőre bontottuk. Az első azt fejezi ki, hogy hogyan alakult volna a foglalkoztatottak száma, ha a változás megegyezne a munkaerőpiac egészére jellemzővel ('globális hatás'). A második azt a hatást fejezi ki, amely az adott kohorsz foglalkoztatottjainak eltérő ágazati struktúrájából adódik ('ágazati struktúra hatás'). Végül a harmadik arra utal, hogy mennyiben különbözik az adott kohorsz csökkenési/növekedési intenzitása a munkaerőpiac egészétől ('intenzitási mutató').

1992 és 1998 között a vizsgált férfi kohorszok vonatkozásában mindhárom hatás ugyanabba az irányba, a foglalkoztatottak számának csökkenése irányába mutat. A legjelentősebb hatást az intenzitási mutató jelzi. Az 1937–1941 és az 1942–1946 között született kohorszok foglalkoztatottságában bekövetkezett változásban annak van a legnagyobb jelentősége, hogy ők a teljes népességhez képest intenzívebben léptek ki a munka világából, függetlenül attól, hogy a születési kohorszok foglalkoztatottjainak ágazati megoszlása eltérő volt a munkaerőpiac egészére jellemzőtől (8. tábla). Ez nem jelenti azt, hogy a munkaerőpiac összeszűkülése nem különbözik ágazatonként, de azt igen, hogy az idősebb korosztályok intenzív kilépését nem magyarázza a munkaerőpiac egészétől eltérő ágazati struktúra.

1992 és 1998 között a nők körében az 1942–1946 és az 1947–1951 között született kohorszok munkaerőpiaci részvételének változását, és az azt meghatározó tényezőket vizsgáltuk. Ezekben a kohorszokban erőteljes volt a foglalkoztatottak számának csökkenése. Ezt alapvetően a globális hatás és a kohorszok erős kilépési intenzitása magyarázza. A kohorszok és a 15-74 éves népesség foglalkoztatottjainak eltérő ágazati struktúrája elhanyagolható szerepet játszik abban, hogy hogyan alakult a foglalkoztatottak száma az egyes kohorszokban. Az 1942–1946 között született kohorszban a három mutató közül a kilépési intenzitást jelzőnek volt a legnagyobb értéke, az 1947–1951 között születetteknél a globális mutatóé. (8. tábla)

Összefoglalva: a vizsgált kohorszokban a foglalkoztatottak számának 1992–1998 között tapasztalt erőteljes csökkenését nem magyarázhatjuk az ágazati struktúra eltéréseivel. Ezen kohorszok vonatkozásában így a **H4_2** hipotézis igazolódott.

1998 és 2004 között a 15-74 éves korosztály egészét tekintve növekedett a foglalkoztatottak száma. Az általunk vizsgált kohorszokban viszont tovább folytatódott a munkaerőpiacon lévők számának csökkenése. Ebben a csökkenésben továbbra sem a strukturális okok játszották a főszerepet, hanem az, hogy az idősebb korosztályok intenzíven léptek ki a munkaerőpiacról (9. tábla).

Kutatási eredményünk megerősíti Lelkes és Scharle korábbi megállapítását, miszerint az idősebb korosztályok munkaerőpiaci kilépésében nem játszott döntő szerepet az, hogy az idősebbek azokban az ágazatokban voltak felülreprezentálva, ahol intenzívebb volt a munkaerőpiac összeszűkülése. (Lelkes O. – Scharle Á., 2004) Míg az idézett szerzők ezt viszonylag aggregált szinten vizsgálták (mezőgazdaság, ipar és szolgáltatás), addig ebben a dolgozatban egy nagyon részletes ágazati bontást alkalmazva jutottunk el hasonló eredményre.

8. tábla
A foglalkoztatottság mutatói néhány kiemelt kohorszban ágazatok szerint, 1992,1998

	Férfiak				Nők			
	1942- 1946	1937- 1941	Összesen (15-74 évesek)		1947- 1951	1942- 1946	Összesen (15-74 évesek)	
Munkaerőpiacon jelenlévők, 1992 (fő)	249,8	191,6	2160,7		304,5	253,9	1867,2	
Munkaerőpiacon jelenlévők, 1998 (fő)	176,0	65,7	1977,5		250,8	127,1	1639,0	
A foglalkoztatottak számának változása, 1992-1998 (fő)	-73,8	-125,9	-183,2		-53,7	-126,0	-228,2	
A foglalkoztatottak számának változása az 1992-eshez képest (%)	70,5	34,3	91,5		82,4	50,1	87,8	
Az adott kohorszba tartozók aránya az összes foglalkoztatotton belül, 1992 (%)	11,6	8,9	100,0		16,3	13,6	100,0	
Az adott kohorszba tartozók aránya az összes foglalkoztatotton belül, 1998 (%)	8,9	3,3	100,0		15,3	7,8	100,0	
Ágazati struktúra (%)	1992		1992	1998	1992		1992	1998
Mezőgazdaság	14,6	18,5	15,1	10,4	7,5	8,0	7,6	3,9
Energiaipar	6,8	6,1	5,9	5,0	2,4	2,0	2,0	1,7
Feldolgozóipar	31,2	31,1	28,1	27,2	26,6	29,4	25,6	22,8
Építőipar	9,0	6,6	8,1	9,9	2,4	2,0	1,7	1,2
Kereskedelem, javítás	7,8	7,0	9,2	11,0	13,0	14,2	14,8	15,4
Szálláshely szolgáltatás	1,4	1,2	2,1	2,8	3,2	3,3	3,6	3,7
Szállítás, raktározás	9,2	10,8	11,3	10,6	6,4	3,8	5,6	5,2
Pénzügyi tevékenység	0,6	0,4	0,7	1,4	2,5	2,2	2,7	3,4
Ingatlanügylek	3,1	3,3	3,1	4,6	4,2	3,0	3,7	4,4
Közigazgatás	5,5	4,7	5,9	6,4	6,5	5,7	5,4	7,6
Oktatás	4,4	4,3	3,6	3,7	12,8	12,2	12,8	14,4
Egészségügy, szociális ellátás	2,3	3,2	2,7	2,8	8,4	9,3	9,6	10,9
Egyéb szolgáltatás	4,2	2,8	4,2	4,3	4,1	4,8	4,9	5,4
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Számított mutatók:								
A foglalkoztatottak 1992–1998 közötti csökkenését/növekedését 1-nek véve	-1,000	-1,000	-		-1,000	-1,000	-	
1. komponens (globális hatás – a munkaerőpiac egészének változásából következő hatás)	-0,275	-0,124	-		-0,680	-0,237	-	
2. komponens (strukturális hatás – az eltérő ágazatszerkezetből adódó hatás)	-0,013	-0,036	-		-0,012	-0,015	-	
3. komponens (intenzitási hatás – az vizsgált kohorsz eltérő intenzitással lép ki)	-0,712	-0,840	-		-0,308	-0,748	-	

Forrás: MEF, 1992, 1998 első negyedévi adatok. Saját számítás

9. tábla
A foglalkoztatottság mutatói néhány kiemelt kohorszban ágazatok szerint, 1998, 2004

	Férfiak				Nők			
	1947- 1951	1942- 1946	Összesen (15-74 évesek)		1952- 1956	1947- 1951	Összesen (15-74 évesek)	
Munkaerőpiacon jelenlévők, 1998 (fő)	272,3	176,0	1977,5		323,2	250,8	1639,0	
Munkaerőpiacon jelenlévők, 2004 (fő)	194,0	86,3	2103,6		289,3	191,5	1787,9	
A foglalkoztatottak számának változása, 1998-2004 (fő)	-78,3	-89,7	126,1		-33,9	-59,3	148,9	
A foglalkoztatottak számának változása az 1998-ashoz képest (%)	71,2	49,0	106,4		89,5	76,4	109,1	
Az adott kohorszba tartozók aránya az összes foglalkoztatotton belül, 1992 (%)	13,8	8,9	100,0		19,7	15,3	100,0	
Az adott kohorszba tartozók aránya az összes foglalkoztatotton belül, 1998 (%)	9,2	4,1	100,0		16,2	10,7	100,0	
Ágazati struktúra (%)	1998		1998	2004	1998		1998	2004
Mezőgazdaság	12,1	12,6	10,4	7,5	4,4	5,1	3,9	2,6
Energiaipar	5,7	6,0	5,0	2,7	2,3	2,0	1,7	1,1
Feldolgozóipar	26,5	27,4	27,2	25,8	24,7	20,9	22,8	20,4
Építőipar	10,4	9,8	9,9	12,8	1,3	1,3	1,2	1,5
Kereskedelem, javítás	9,2	8,5	11,0	12,6	12,2	13,1	15,4	15,2
Szálláshely szolgáltatás	1,9	1,5	2,8	2,9	2,8	2,7	3,7	4,7
Szállítás, raktározás	11,1	9,0	10,6	10,5	5,7	6,8	5,2	4,9
Pénzügyi tevékenység	1,3	1,2	1,4	1,2	3,7	3,3	3,4	3,0
Ingatlanügylek	3,6	5,1	4,6	6,9	3,4	5,1	4,4	6,8
Közigazgatás	5,9	4,6	6,4	7,3	8,4	8,7	7,6	8,3
Oktatás	4,8	5,7	3,7	3,4	15,7	13,6	14,4	15,0
Egészségügy, szociális ellátás	2,8	4,1	2,8	2,9	10,3	11,5	10,9	11,7
Egyéb szolgáltatás	4,6	4,3	4,3	3,5	5,1	5,7	5,4	5,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
Számított mutatók:								
A foglalkoztatottak csökkenését/növekedését 1-nek véve	-1,000	-1,000	-		-1,000	-1,000	-	
1. komponens (globális határ – a munkaerőpiac egészének változásából következő hatás)	0,225	0,127	-		0,536	0,387	-	
2. komponens (strukturális hatás – az eltérő ágazatszerkezetből adódó hatás)	-0,058	-0,033	-		-0,081	-0,004	-	
3. komponens (intenzitási hatás – az vizsgált kohorsz eltérő intenzitással lép ki)	-1,167	-1,094	-		-1,071	-1,340	-	

Forrás: MEF, 1998, 2004 első negyedévi adatok. Saját számítás

8.4.2. A végzett munka jellege: fizikai vagy szellemi munka

A rendszerváltás óta eltelt időszakban a munkaerőpiac a tekintetben is változott, hogy mennyien végeznek fizikai munkát, és mennyien szellemi tevékenységet. Ezek a változások azonban nem túl jelentősek: a férfiaknál 4, a nőknél pedig 8% ponttal csökkent a fizikai munkát végzők aránya. (10. tábla)

10. tábla
A fizikai és a szellemi munkát végzők aránya, 1992-2004

Év	Férfi			Nő		
	fizikai munkát végez	szellemi munkát végez	összesen	fizikai munkát végez	szellemi munkát végez	összesen
1992	73,0	27,0	100,0	52,9	47,1	100,0
1995	72,9	27,1	100,0	47,6	52,4	100,0
1998	72,2	27,8	100,0	47,5	52,5	100,0
2001	71,0	29,0	100,0	45,7	54,3	100,0
2004	68,8	31,2	100,0	44,5	55,5	100,0

Forrás: MEF első negyedéves adatállományai. Saját számítás.

A fizikai és szellemi munkavégzés arányának megváltozása eltérő mértékben érintette a különböző korosztályokat. Az általunk kiemelt kohorszokban sokkal jelentősebb átstrukturálódás zajlott, mint a munkaerőpiac egészén (11–12. tábla). Például az 1937–1941 között született férfiak körében, 1992-ről 1998-ra a fizikai munkát végzők száma az 1992-es érték 29%-ára esett vissza. A szellemi foglalkozásúak száma viszont „csupán” 49%-ra csökkent. A fizikai és a szellemi munkát végzők számában bekövetkezett változás közötti különbség tehát sokkal jelentősebb, mint azt a munkaerőpiac egészén tapasztalhattuk. Lényegében ugyanez mondható el a többi vizsgált születési kohorsz esetében is. Minél idősebb kohorszot vizsgáltunk, annál jellemzőbb volt, hogy a munkaerőpiacról kikerülők között nagyobb arányban találunk korábban fizikai munkát végzőket, azaz minél idősebb kohorszot néztünk, annál inkább elmondható volt, hogy a munkaerőpiaci kilépések átstrukturálják a fizikai-szellemi foglalkozások arányát is.

Ez alapján igazolhatók a **H5a** és a **H5b** hipotézisek. 1992 és 1998, valamint 1998 és 2004 között is erőteljesebb a kiáramlás a fizikai munkakörökből, mint a szellemiekből, és az idősebb korosztályokban a fizikai munkát végzők száma jelentősebben csökken, mint a szellemi foglalkozást végzőké.

Mindezekből azonban nem következik, hogy az idősebb korosztályok intenzív munkaerőpiaci kilépésében a fizikai és a szellemi munkát végzők összetételéből adódó hatás nem játszana szerepet a nyugdíjkorhatár előtti munkaerőpiaci kilépésben. Az alábbiakban a shift-share analízis módszerével próbáljuk meg a hatásokat különválasztani.

Erre vonatkozó hipotézisünk (**H5**) az volt, hogy az idősebb foglalkoztatottak számának intenzív csökkenésében erőteljesebb hatása volt annak, hogy a nyugdíjkorhatár felé közeledők – a fizikai és a szellemi foglalkozásúak is – nagyobb arányban léptek ki a munkaerőpiacról, mint a tőlük fiatalabbak, mintsem annak, hogy a fizikai és szellemi munkát végzők aránya a különböző életkori csoportokban eltérő.

Számításaink alapján ez a hipotézis igazolást nyert, hiszen a férfiak és a nők általunk vizsgált születési kohorszaiban a foglalkoztatottak számának csökkenésében a legerőteljesebb szerepe az intenzitási hatásnak volt: a fizikai és a szellemi munkakörökben is az idősebbek léptek ki nagyobb arányban a munkaerőpiacról, és a kilépés intenzitása a fizikai munkások körében volt jelentősebb.

A fiatalabb női kohorszokban a globális hatás is meghatározó szerepet játszott. A strukturális hatásnak jelentéktelen szerepe volt, azaz az idősebb foglalkoztatottak számának csökkenésében nem volt meghatározó, hogy körükben több lenne a fizikai munkát végzők aránya, akik mindig nagyobb arányban kerülnek ki a munkaerőpiacról, mint a szellemi munkát végzők (*11-12. tábla*).

11. tábla
A foglalkoztatottság mutatói néhány kiemelt kohorszban a végzett munka jellege szerint, 1992, 1998

	Férfiak			Nők		
	1942- 1946	1937- 1941	Összesen (15-74 évesek)	1947- 1951	1942- 1946	Összesen (15-74 évesek)
Munkaerőpiacon jelenlévők, 1992	249,8	191,6	2160,7	304,5	253,9	1867,2
Munkaerőpiacon jelenlévők, 1998	176,0	65,7	1977,5	250,8	127,1	1639,0
A foglalkoztatottak számának változása, 1992-1998	-73,8	-125,9	-183,2	-53,7	-126,0	-228,2
A foglalkoztatottak számának változása az 1992-eshez képest (%)	70,5	34,3	91,5	82,4	50,1	87,8
A foglalkoztatottak struktúrája a munka jellege szerint, 1992 (%)						
Fizikai	66,6	71,4	73,0	48,3	52,6	52,9
Szellemi	33,4	28,6	27,0	51,7	47,4	47,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
A foglalkoztatottak struktúrája a munka jellege szerint, 1998 (%)						
Fizikai	64,6	59,9	72,2	45,8	42,9	47,5
Szellemi	35,4	40,1	27,8	54,2	57,1	52,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
A foglalkoztatottak számának változása az 1992-es arányában (%)						
Fizikai	68,4	28,9	90,6	78,0	40,8	79,0
Szellemi	74,6	48,9	94,4	86,5	60,4	98,0
Összesen	70,5	34,3	91,5	82,4	50,1	87,8
Számított mutatók:						
A foglalkoztatottak csökkenését/növekedését 1-nek véve	-1,000	-1,000	-	-1,000	-1,000	-
1. komponens (globális hatás – a munkaerőpiac egészének változásából következő hatás)	-0,284	-0,128	-	-0,684	-0,168	-
2. komponens (strukturális hatás – az eltérő foglalkozási szerkezetből adódó hatás)	0,008	0,001	-	0,049	0,001	-
3. komponens (intenzitási hatás – az vizsgált kohorsz eltérő intenzitással lép ki)	-0,724	-0,872	-	-0,365	-0,759	-

Forrás: MEF, 1992, 1998 első negyedévi adatok. Saját számítás

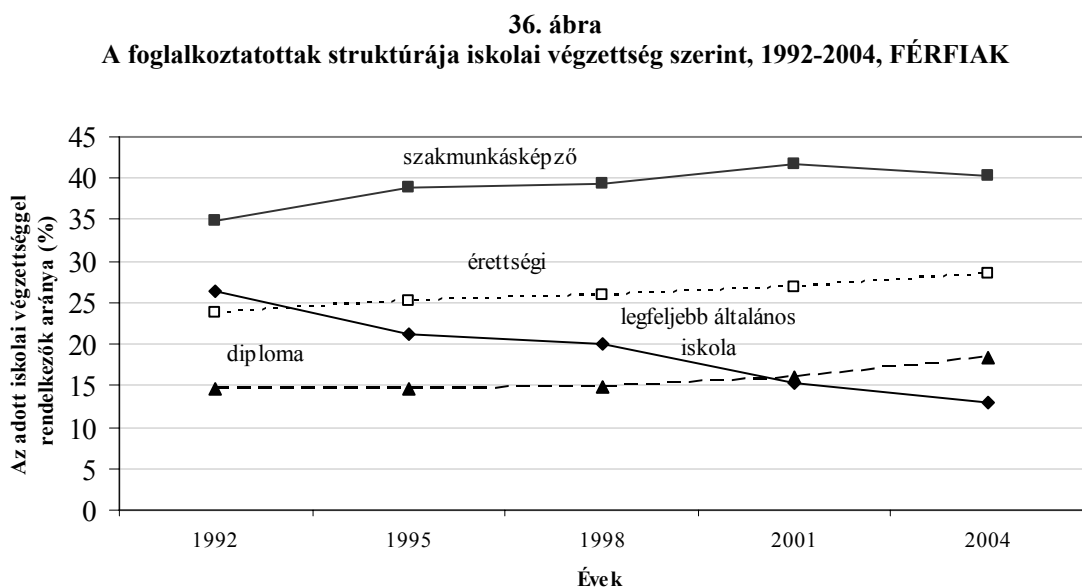
12. tábla
A foglalkoztatottság mutatói néhány kiemelt kohorszban a végzett munka jellege szerint, 1998, 2004

	Férfiak			Nők		
	1947- 1951	1942- 1946	Összesen (15-74 évesek)	1952- 1956	1947- 1951	Összesen (15-74 évesek)
Munkaerőpiacon jelenlévők, 1998	272,3	176,0	1977,5	323,2	250,8	1639,0
Munkaerőpiacon jelenlévők, 2004	194,0	86,3	2103,6	289,3	191,5	1787,9
A foglalkoztatottak számának változása, 1998-2004	-78,3	-89,7	126,1	-33,9	-59,3	148,9
A foglalkoztatottak számának változása az 1998-ashoz képest (%)	71,2	49,0	106,4	89,5	76,4	109,1
A foglalkoztatottak struktúrája a munka jellege szerint, 1998 (%)						
Fizikai	68,0	64,6	72,2	47,2	45,8	47,5
Szellemi	32,0	35,4	27,8	52,8	54,2	52,5
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
A foglalkoztatottak struktúrája a munka jellege szerint, 2004 (%)						
Fizikai	66,0	55,0	68,8	43,9	45,1	44,5
Szellemi	34,0	45,0	31,2	56,1	54,9	55,5
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
A foglalkoztatottak számának változása az 1998-as arányában (%)						
Fizikai	69,3	41,7	101,5	83,2	75,3	102,2
Szellemi	75,9	62,4	119,4	95,2	77,4	115,5
<i>Összesen</i>	<i>71,2</i>	<i>49,0</i>	<i>106,4</i>	<i>89,5</i>	<i>76,4</i>	<i>109,1</i>
Számított mutatók:						
A foglalkoztatottak csökkenését/növekedését 1-nek véve	-1,000	-1,000	-	-1,000	-1,000	-
1. komponens (globális hatás – a munkaerőpiac egészének változásából következő hatás)	0,227	0,127	-	0,877	0,390	-
2. komponens (strukturális hatás – az eltérő foglalkozási szerkezetből adódó hatás)	0,026	0,027	-	0,004	0,010	-
3. komponens (intenzitási hatás – az vizsgált kohorsz eltérő intenzitással lép ki)	-1,253	-1,154	-	-1,881	-1,400	-

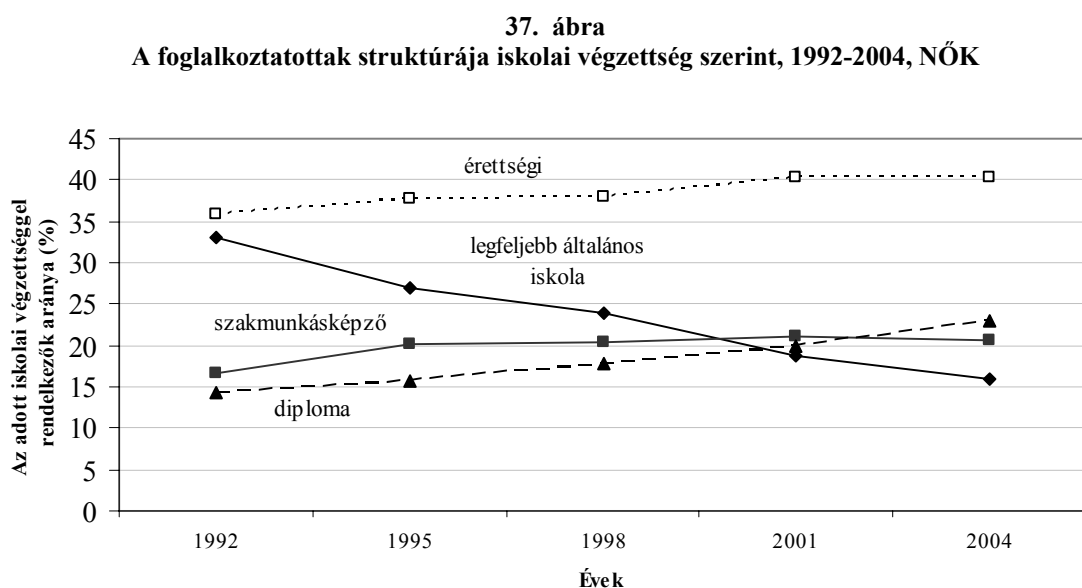
Forrás: MEF, 1998, 2004 első negyedévi adatok. Saját számítás

8.2.3. Az iskolai végzettség szerinti struktúra hatása

A vizsgált időszak munkaerőpiaci folyamatainak egyike, hogy az 1990-es évek eleje óta mind a férfiak, mind pedig a nők körében átalakult a foglalkoztatottak iskolai végzettség szerinti struktúrája. 1992 és 2004 között a foglalkoztatottak körében felére csökkent azoknak az aránya, akik legfeljebb 8 általános iskolai végzettséggel rendelkeztek. A férfiak körében a szakmunkás bizonyítvánnyal rendelkezők, és az érettségizettek, a nők körében a diplomások aránya emelkedett erőteljesebben. Ez utóbbi közel 9% ponttal. (36-37. ábra)

Forrás: MEF első negyedéves adatállományai. Saját számítás.

Forrás: MEF első negyedéves adatállományai. Saját számítás.

Az iskolai végzettség szerinti átrendeződés alapvetően a munkaerőpiacra belépők, és a munkaerőpiacról kilépők egymástól eltérő jellemzőivel magyarázható. Emellett az is szerepet játszik, hogy munka mellett is lehet magasabb iskolai végzettséget szerezni. A belépések zömét a pályakezdők teszik ki, akik az iskolai expanzió következtében egyre magasabb iskolai végzettséggel lépnek be a munka világába. A belépések számát ugyanakkor azok is növelik, akik korábban már voltak aktív keresők, de hosszabb, rövidebb időszakra kiléptek onnan (pl. gyermekgondozási szabadságra mentek, munkanélkülivé váltak). Ők vagy ugyanazzal vagy az időközben szerzett magasabb iskolai végzettséggel léptek újra a munkaerőpiacra. A kilépések hasonlóan sokfélék lehetnek: átmenetiek és tartósak. Az átmeneti kilépések hasonlóan a belépésekhez lehetnek gyermekgondozási vagy munkanélküliségi epizódok, de emellett más formák is elképzelhetők. A gyermekgondozási szabadságra vonulók iskolai végzettsége nem feltétlenül rosszabb a munkaerőpiaci átlagtól, de a munkanélkülieké már egyértelműen az. A tartós kilépések alapvetően a nyugdíjrendszer irányába történnek. A kilépők rokkantsági-, korai- vagy időskori nyugdíjassá válnak. A rokkantsági nyugdíjassá válók iskolai végzettség szerinti struktúrája kedvezőtlenebb, mint általában a foglalkoztatottaké, az idősebbek körében pedig életkorukból adódóan nagyobb az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők aránya.

Figyelmünket az általunk vizsgált kohorszokra fordítva, arra a kérdésre kell választ találnunk, vajon eltérő kilépési intenzitást indukál-e az, hogy a kohorszok iskolai végzettség szerinti struktúrája különbözik a teljes népességétől. Hipotézisünkben azt fogalmaztuk meg, hogy a kedvezőtlenebb iskolai végzettség szerinti struktúra meghatározó szerepet játszik a korhatár alatti munkaerőpiaci kilépések nagy számában.

(H6)

Először az 1992–1998 közötti időszakot vizsgáltuk meg. A férfiak körében ez esetben is az intenzitási hatás a legjelentősebb, ám a strukturális hatás itt sokkal fontosabb szerepet játszik, mint a korábban vizsgált két ismerv esetében. Különösen az idősebb kohorsznál van ennek szerepe. Az 1937 és 1941 között született kohorsz foglalkoztatotti létszámában bekövetkezett változást 15%-ban magyarázza az, hogy a kiinduló évben, azaz 1992-ben kedvezőtlenebb volt az iskolai végzettség szerinti struktúrájuk a népességi átlagnál. A nőknél és a fiatalabb férfi kohorsznál a strukturális hatás szerepe kisebb. (13. tábla)

1998 és 2004 között viszont a nőknél van nagyobb szerepe a strukturális tényezőnek. Abban, hogy a kohorszba tartozó nők foglalkoztatottsága összeszűkült az 1952 és 1956 között született kohorsz esetében 19%, az 1947-1951 között születetteknél 14%-ban a kedvezőtlen iskolai végzettség szerinti struktúra a „felelős”. (14. tábla)

13. tábla
A foglalkoztatottság mutatói néhány kiemelt kohorszban iskolai végzettség szerint, 1992, 1998

	Férfiak			Nők		
	1942- 1946	1937- 1941	Összesen (15-74 évesek)	1947- 1951	1942- 1946	Összesen (15-74 évesek)
Munkaerőpiacon jelenlévők, 1992	249,8	191,6	2160,7	304,5	253,9	1867,2
Munkaerőpiacon jelenlévők, 1998	176,0	65,7	1977,5	250,8	127,1	1639,0
A foglalkoztatottak számának változása, 1992-1998	-73,8	-125,9	-183,2	-53,7	-126,0	-228,2
A foglalkoztatottak számának változása az 1992-eshez képest (%)	70,5	34,3	91,5	82,4	50,1	87,8
A foglalkoztatottak iskolai végzettség szerinti struktúrája, 1992 (%)						
Legfeljebb általános iskola	32,6	54,8	26,5	31,1	44,4	33,1
Szaktanulmányok, szakiskola	25,5	10,5	34,8	14,7	8,0	16,7
Középiskolai érettségi	23,2	19,4	23,9	39,5	31,8	35,8
Diploma	18,7	15,2	14,7	14,7	15,9	14,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
A foglalkoztatottak iskolai végzettség szerinti struktúrája, 1998 (%)						
Legfeljebb általános iskola	32,3	50,2	20,0	31,7	33,6	23,9
Szaktanulmányok, szakiskola	22,8	3,2	39,3	13,5	8,3	20,4
Középiskolai érettségi	24,4	21,4	25,9	37,9	36,1	38,0
Diploma	20,5	25,2	14,8	16,8	22,0	17,7
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
A foglalkoztatottak számának változása az 1992-es arányában (%)						
Legfeljebb általános iskola	69,8	31,4	69,0	84,0	37,9	63,5
Szaktanulmányok, szakiskola	63,0	10,4	103,3	75,9	51,9	106,9
Középiskolai érettségi	74,2	37,8	99,0	79,1	56,9	93,1
Diploma	77,1	56,8	92,1	94,1	69,2	108,2
Összesen	70,5	34,3	91,5	82,4	50,1	87,8
Számított mutatók:						
A foglalkoztatottak csökkenését/növekedését 1-nek véve	-1,000	-1,000	-	-1,000	-1,000	-
1. komponens (globális hatás – a munkaerőpiac egészének változásából következő hatás)	-0,287	-0,129	-	-0,693	-0,245	-
2. komponens (strukturális hatás – az eltérő iskolai struktúrából adódó hatás)	-0,084	-0,146	-	0,021	-0,086	-
3. komponens (intenzitási hatás – az vizsgált kohorsz eltérő intenzitással lép ki)	-0,404	-0,725	-	-0,328	-0,669	-

Forrás: MEF, 1992, 1998 első negyedévi adatok. Saját számítás

14. tábla
A foglalkoztatottság mutatói néhány kiemelt kohorszban iskolai végzettség szerint, 1998, 2004

	Férfiak			Nők		
	1947- 1951	1942- 1946	Összesen (15-74 évesek)	1952- 1956	1947- 1951	Összesen (15-74 évesek)
Munkaerőpiacon jelenlévők, 1998	272,3	176,0	1977,5	323,2	250,8	1639,0
Munkaerőpiacon jelenlévők, 2004	194,0	86,3	2103,6	289,3	191,5	1787,9
A foglalkoztatottak számának változása, 1998-2004	-78,3	-89,7	126,1	-33,9	-59,3	148,9
A foglalkoztatottak számának változása az 1998-ashoz képest (%)	71,2	49,0	106,4	89,5	76,4	109,1
A foglalkoztatottak iskolai végzettség szerinti struktúrája, 1998 (%)						
Legfeljebb általános iskola	18,5	32,3	20,0	29,6	31,7	23,9
Szaktanulmányok, szakiskola	37,0	22,8	39,3	16,6	13,5	20,4
Középiskolai érettségi	26,0	24,4	25,9	34,9	37,9	38,0
Diploma	18,5	20,5	14,8	18,8	16,8	17,7
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
A foglalkoztatottak iskolai végzettség szerinti struktúrája, 2004 (%)						
Legfeljebb általános iskola	12,4	19,2	12,9	21,8	25,1	15,9
Szaktanulmányok, szakiskola	36,2	23,8	40,2	17,7	15,3	20,7
Középiskolai érettségi	27,4	25,1	28,6	39,7	40,6	40,4
Diploma	24,0	31,8	18,4	20,8	19,0	23,0
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>
A foglalkoztatottak számának változása az 1998-as arányában (%)						
Legfeljebb általános iskola	47,9	29,1	68,6	65,8	60,6	72,6
Szaktanulmányok, szakiskola	69,7	51,2	108,7	95,4	86,0	110,9
Középiskolai érettségi	75,1	50,5	117,3	101,8	81,8	115,9
Diploma	92,3	76,1	132,1	98,9	86,0	141,6
<i>Összesen</i>	<i>71,2</i>	<i>49,0</i>	<i>106,4</i>	<i>89,5</i>	<i>76,4</i>	<i>109,1</i>
Számított mutatók:						
A foglalkoztatottak csökkenését/növekedését 1-nek véve	-1,000	-1,000	-	-1,000	-1,000	-
1. komponens (globális hatás – a munkaerőpiac egészének változásából következő hatás)	0,221	0,125	-	0,866	0,383	-
2. komponens (strukturális hatás – az eltérő iskolai struktúrából adódó hatás)	0,051	-0,068	-	-0,189	-0,137	-
3. komponens (intenzitási hatás – az vizsgált kohorsz eltérő intenzitással lép ki)	-1,272	-1,253	-	-1,677	-1,247	-

Forrás: MEF, 1998, 2004 első negyedévi adatok. Saját számítás

9. A KORAI NYUGDÍJAZÁS OKAI 2001-2004 KÖZÖTT – MIKRO ELEMZÉS ⁴⁴

Dolgozatunk eddigi fejezeteiben azt vizsgáltuk, mi jellemzi a különböző születési kohorszok munkaerőpiaci aktivitásának alakulását, a nyugdíjba vonulás folyamatát. Az idősebb korosztályokkal, mint társadalmi csoporttal foglalkoztunk, nem vizsgáltuk, hogy az egyénekhez, és az egyének családjaihoz kötődő társadalmi ismérvek hogyan határozzák meg a korai nyugdíjbavonulást. Ebben a fejezetben ezt tesszük. A 2001–2004 közötti korai nyugdíjazások okait keressük. Ezekben az években a korai nyugdíjbavonulásnak két meghatározó útja volt: a rokkantsági nyugdíj és az előrehozott öregségi nyugdíj. Dolgozatunkban ezeket külön-külön vizsgáljuk meg, mert feltételezzük, hogy a két nyugdíjbavonulási utat meghatározó szocio-demográfiai ismérvek eltérőek.

9. 1. Rokkantosítás

9.1.1. Rokkantosítás 2001 és 2004 között

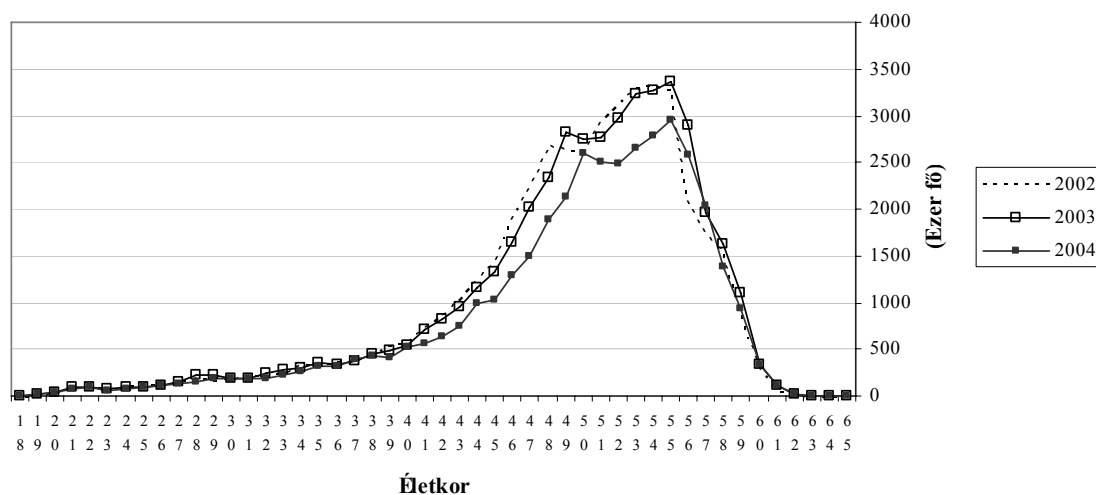
Az Országos Nyugdíjbiztosítási Főigazgatóság (ONYF) adatai szerint 2002⁴⁵ és 2004 között 129 ezer rokkantsági nyugdíj folyósítását kezdték meg. Ebből 2002-ben és 2003-ban közel 45-45 ezret, míg 2004-ben valamivel kevesebb mint 39 ezret. A rokkantsági nyugdíjazás rendszerébe belépők életkor szerinti megoszlása jelzi, hogy a rokkantosítás kockázata a 40. életév után kezd erőteljesen emelkedni, csúcspontját pedig az 55. életév körül éri el. A hivatalos öregségi nyugdíjkorhatárhoz közeledve a rokkantosítások száma drasztikusan csökkeni kezd, a nyugdíjkorhatár elérése után pedig már alig néhányan lépnek be a rokkantsági nyugdíjasok körébe (38. ábra). Ez utóbbinak az az oka, hogy kevesen vannak azok, akik a korhatár elérésével nem szerzik meg az öregségi nyugdíjra való jogosultságot, így a korhatár után – sőt már felé közeledve is – a munkapiacról kilépők nagy része az öregségi és nem a rokkantsági nyugdíjrendszerbe lép be. Az öregségi nyugdíj hivatalos korhatára tehát erőteljesen meghatározza a rokkantosítások bekövetkeztének életkori sajátosságait. Ezt a megállapítást azok a

⁴⁴ A dolgozat 9. fejezete a szerző korábbi írására (*Monostori, J. 2008.*) épül.

⁴⁵ Az „Életünk fordulópontjai” c. adatfelvétel kérdésére 2001 végén került sor, ezért az ONYF éves adataiban első vizsgálati évnél a 2002-es évet tekintettük.

vizsgálatok is igazolták, amelyek az ONYF adatállományaira támaszkodva bemutatták, hogy az 1990-es évek végétől emelkedő öregségi nyugdíjkorhatár hogyan „húzta maga után” a rokkantosítás átlagos életkorát (*ld. pl. ONYF, 2005*).

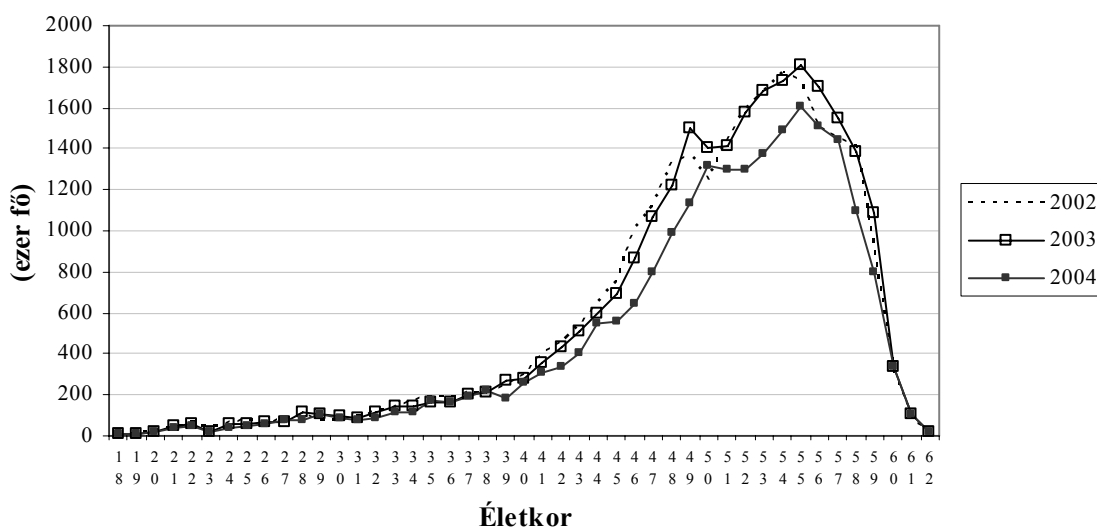
38. ábra
A rokkantsági nyugdíjassá válók életkori megoszlása 2002, 2003 és 2004-ben

Forrás: NYUGDMEG adatállományok, ONYF; saját számítás

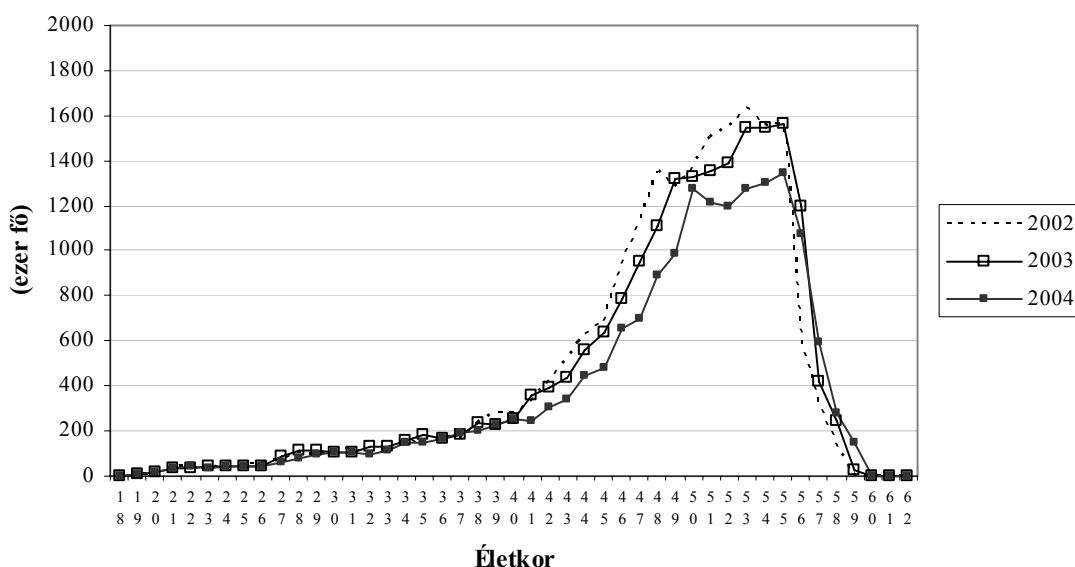
A férfiak öregségi nyugdíjkorhatára a vizsgált időszakban még 2–3 évvel magasabb, mint a nőké. Ennek következtében a rokkantosítás életkori görbéje a férfiaknál ennyivel később hanyatlik le. Mivel a rokkantosítás kockázatának drasztikus emelkedése a férfiaknál és a nőknél is hasonló életkorban kezdődik, a férfiaknál a magas kockázatú időszak hosszabb életkori szakaszt ölel át (*39–40. ábra*). Ráadásul a magasabb kockázatú életkori szakaszban a férfiak nagyobb számban lépnek be a rokkantsági nyugdíjasok közé, mint a nők. A rokkantosítás tehát a férfiakat nagyobb számban érinti mint a nőket.

39. ábra
A rokkantsági nyugdíjassá válók életkori megoszlása 2002, 2003 és 2004-ben - FÉRFIAK

Forrás: NYUGDMEG adatállományok, ONYF; saját számítás

40. ábra
A rokkantsági nyugdíjassá válók életkori megoszlása 2002, 2003 és 2004-ben – NŐK

Forrás: NYUGDMEG adatállományok, ONYF; saját számítás

A tanulmányban azokkal a rokkantossítási esetekkel foglalkozunk, amelyek az életkor szempontjából a legmagasabb kockázati periódusba esnek, azaz a 40 év feletti és a nyugdíjkorhatár alatt bekövetkezett rokkantossításokkal. Azokat vizsgáljuk, akik 2001-ben 40 és 59 év közöttiek voltak. Ezzel a 2002–2004 közötti rokkantossítások 87%-át öleljük át, az ONYF adatai szerint mintegy 113 ezer esetet.

A 2002–2004 közötti rokkantosítások potenciális „jelöltjei” azok, akik 2001-ben még a munkaerőpiacon vannak, vagy nem nyugdíjasként a munkaerőpiacon kívül. Ez – az *Életünk fordulópontjai* c. adatfelvétel alapján – a teljes korosztályi minta 73%-a. A többiek (27%) már 2001-ben is időskori (beleértve a korai nyugdíjazási formákat is) vagy rokkantsági nyugdíjas státuszban voltak.

A nem nyugdíjasok (a fentebb említett 73%) nagyobbik része (több mint 80%-uk) 2001-ben dolgozott, kisebbik csoportjuk nem nyugdíjasként volt távol a munkapiactól. Ez utóbbi csoportba tartoznak például a munkanélküliek, a segélyekből élők, a háztartásbeliek, amely egy meglehetősen heterogén csoport, ám a mintabeli alacsony esetszámuk nem teszi lehetővé, hogy az alcsoportokat külön-külön is megfigyeljük.

A 2001-ben nem nyugdíjas mintának 2004-re közel 7%-a lett rokkantsági nyugdíjas. 6% a rokkantosítással ki is lépett a munkapiacról, míg 1% körül volt azoknak az aránya, akik a rokkantsági nyugdíj mellett dolgoztak. (15. tábla).

15. tábla
A 2001-ben 40–59 év közöttiek gazdasági aktivitása 2001-ben és 2004-ben

2001-es aktivitás		2004-es aktivitás	(%)
Dolgozik	61,6	Dolgozik	73,7
Dolgozik + öregségi nyugdíjas	1,6	Dolgozik + öregségi nyugdíjas	2,2
Dolgozik + rokkantsági nyugdíjas	1,2	Dolgozik + rokkantsági nyugdíjas	(1,3)
Öregségi nyugdíjas	7,1	Öregségi nyugdíjas	5,2
Rokkantsági nyugdíjas	16,8	Rokkantsági nyugdíjas	5,6
Egyéb inaktív	11,6	Egyéb inaktív	12,1
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>
N	5136	N	3735

Megjegyzés: Az 50 alatti esetszámokat zárójelbe tettük.

Forrás: *Életünk fordulópontjai*, 2001, 2004. Saját számítás

9. 1. 2. A rokkantnyugdíjazás magyarázó tényezői

9.1.2.1. Az egészségi állapot és a munkaerőpiaci pozíció néhány aspektusa

A rokkantosítás okait keresve az egyik legfőbb kérdés az, hogy a munkapiaci kilépés ezen formájánál mekkora szerepet játszott az egészségi állapot megromlása, és mekkora részt a munkapiacon való maradás bizonytalansága. Ezeket a magyarázó faktorokat természetesen nehéz időben szétválasztani, hiszen a rossz egészségi állapot bizonytalan munkapiaci helyzethez vezethet, ugyanakkor a kedvezőtlen munkakörülmények egészségi problémákat okozhatnak, és vannak olyan élethelyzetek is – feltehetően a legtöbb ilyen –, amikor a munkapiaci bizonytalanság, vagy az alacsony státusz és a rossz egészségi állapot nem egymás utáni ok-okozati jelenségeként jelenik meg, hanem egymással összefonódva, egymást felerősítve fejt ki hatását a rokkantosítás tényére.

Az egészségi állapot vizsgálatára irányuló kérdések az *Életünk fordulópontjai* c. adatfelvételben szubjektív jellegűek. Ez azt jelenti, hogy a kérdezettek maguk ítélik meg saját egészségi állapotukat, és betegség esetén azt is, hogy az milyen következményekkel jár számukra, miben korlátozza őket.⁴⁶ Az információ szerzésének ez a módja nyilvánvalóan nem pontosan tükrözi a tényleges egészségi állapotot. Korábbi lakossági adatfelvételekből tudjuk, hogy például a nők sokkal betegebbnek tekintik magukat a férfiaknál, többet járnak orvoshoz, ugyanakkor a betegségekre, a halálózásra vonatkozó statisztikák a férfiak rosszabb egészségi állapotát mutatják ki. Ugyanakkor az egészségi állapot szubjektív megítélése, a betegségek megélése befolyásolhatja a rokkantosítási szándékot, és ezáltal hatással van magára a rokkantosítás tényére.

Elsőként azt a kérdést vizsgáljuk, hogy azok, akik 2001-ben betegnek mondták magukat, nagyobb mértékben váltak-e rokkantsági nyugdíjassá 2004-re, mint azok, akik nem jeleztek súlyosabb egészségi problémát. Ezután arra igyekszünk válaszolni, hogyan hat a szubjektív egészségi állapot más ismérvekkel együtt a rokkantosításra? Feltételezzük, hogy társadalmi csoportonként eltérő az egészségi állapot és a rokkantosítás összefüggése, és az is valószínűsíthető, hogy az egyének beállítottsága, munkájukhoz való viszonya és egyéb szubjektív tényezők is szerepet játszanak abban, hogy betegségük megléte mellett kiknél realizálódik a rokkantosítás.

⁴⁶ Az általunk felhasznált kérdés a következőképpen hangzott: „Gátolja-e Önt mindennapi tevékenységeiben valamilyen egészségi probléma, betegség, rokkantság?” Ha igen, akkor mennyire gátolja Önt ez a probléma? (1) súlyosan, (2) enyhébben, (3) változó, attól függ.

Ezekre a kérdésekre azoknak a körében keresünk választ, akik 2001-ben még nem voltak nyugdíjasok, hiszen ez az a csoport, amelynek tagjai 2002 és 2004 között potenciálisan rokkantsági nyugdíjassá válhatnak. Vizsgálati körünkbe azok kerültek, akik 2001-ben 40 és 59 év közöttiek voltak.

A szubjektív egészségi állapot és a gazdasági aktivitásban 2001 és 2004 között bekövetkezett változás összefüggéseit bemutató adatok azt jelzik, hogy azok, akik 2001-ben valamilyen betegségről számoltak be, 2004-ben 3-szor nagyobb arányban válnak rokkantsági nyugdíjassá, mint akik nem szenvedtek betegségben (16. tábla). A súlyosabb problémákkal küzdők több, mint hatszor, az enyhébbel együtt élők kétszer nagyobb valószínűséggel lettek rokkantsági nyugdíjasok, mint azok, akik nem voltak betegek. Közel négyszer akkora valószínűséggel lettek rokkantsági nyugdíjasok azok, akiket betegségük változó mértékben gátol mindennapi tevékenységükben. Ezek az adatok a betegség és a rokkantosság közötti szoros összefüggésre utalnak. Más oldalról viszont sokan vannak olyanok is, akik 2001-ben egészségi problémákkal küzdöttek, 2004-ben mégis a munkaerőpiacon vannak. A 2001-ben egészségi problémát jelző nem nyugdíjasok 60%-a 2004-ben dolgozott (16. tábla). A rokkantsági nyugdíjassá válóknak pedig csak a fele verbuválódott azok közül, akik 2001-ben betegek voltak, másik fele azokból, akik 2001-ben még úgy nyilatkoztak, hogy mindennapi tevékenységükben semmilyen egészségi probléma nem akadályozza őket.

16. tábla
A 2004-es gazdasági aktivitás megoszlása a 2001-es egészségi állapot szerint
(2001-ben 40-59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)

2004-es aktivitás	Gátolja-e Önt mindennapi tevékenységében valamilyen egészségi probléma, betegség, rokkantság? (2001)		
	Igen	Nem	Összesen
Dolgozik	59,7	78,2	73,7
Dolgozik + öregségi nyugdíjas	(1,5)	2,3	2,2
Dolgozik + rokkantsági nyugdíjas	(3,0)	(0,7)	(1,3)
Öregségi nyugdíjas	6,1	4,9	5,2
Rokkantsági nyugdíjas	11,6	3,7	5,6
Egyéb inaktív	18,1	10,2	12,1
Összesen	100,0	100,0	100,0
N	907	2828	3735

Megjegyzés: Az 50 alatti esetszámokat zárójelbe tettük.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. Saját számítás

Mi az oka annak, hogy bár a betegség és a rokkantosítás közötti kapcsolat kimutathatóan szoros, de nem determinisztikus. Az egyik legfontosabb az lehet, hogy a vizsgált kérdés alapján nem sokat tudunk a tényleges betegségről, arról, hogy az mennyiben felel meg a rokkantosítás feltételeinek. A másik, hogy a mindennapi tevékenységben is korlátozott egyének, ha ki is lépnek a munka világából, nem feltétlenül rokkant nyugdíjasokká válnak. Ha már elég közel vannak a nyugdíjkorhatárhoz, akkor megpróbálhatják kihúzni a korhatár eléréséig, vagy élhetnek az előrehozás intézményével, és akkor öregségi nyugdíjasok lesznek. Ha nem tudnak belépni a nyugdíjrendszerbe, mert az ellátások feltételeinek nem felelnek meg, akkor munkanélkülivé, háztartásbelivé, segélyezetté is válhatnak. Mindezek mellett a betegség azért sem feltétlenül vezet rokkantosításhoz, mert a rokkantosításban egyéb tényezők is szerepet játszhatnak. Vannak olyan foglalkozások, amelyek bizonyos betegségek mellett is ellátható feladatokkal járnak, míg más foglalkozást betegség esetén fel kell adni. Az is lehetséges, hogy a kérdezett anyagi körülményei vagy családi háttere nem teszi lehetővé, hogy betegsége esetén felhagyjon munkájával.

A betegség megléte és a rokkantosítás közötti összefüggés társadalmi csoportonként eltérő. Az minden társadalmi csoportra érvényes, hogy sokkal többen tekintették magukat betegnek, mint amennyien azután 2001 és 2004 között rokkantsági nyugdíjasok lettek. A nőkhöz képest a nem nyugdíjas férfiaknak valamivel kisebb aránya nyilatkozott úgy 2001-ben, hogy mindennapi életében valamilyen egészségi probléma gátolja, közöttük mégis több rokkantsági nyugdíjast találunk 2004-ben.

Az idősebbek körében érthető okokból lényegesen magasabb volt azoknak az aránya, akik valamilyen betegségről számoltak be 2001-ben, mint a fiatalabb generációknál. Valamivel többen is lettek rokkantsági nyugdíjasok, de nem olyan mértékben, mint amennyire az az egészségi állapotuk különbözőségéből következne. Ennek az az oka, hogy sok nyugdíjkorhatárhoz közel álló veszi igénybe az előrehozott öregségi nyugdíjat, ami mérsékli a rokkantsági nyugdíjrendszerbe áramlók számát.

Az iskolai végzettség és a rokkantosítás között nagyon szoros az összefüggés. Minél alacsonyabb valakinek az iskolai végzettsége, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy mindennapjait korlátozó betegsége legyen, és annál nagyobb az esélye annak is, hogy rokkant nyugdíjassá váljon.

A munkaerőpiaci kötődés szempontjából azt emelhetjük ki, hogy a munkapiacon kívül állók körében lényegesen magasabb a betegek és a rokkantosítások aránya, mint azoknál, akik 2001-ben még dolgoztak. A munkapiacon belül pedig a fizikai munkát

végzőknél a legmagasabb a betegek, illetve a rokkantsági nyugdíjasok körébe belépők aránya (17. tábla).

17. tábla
A 2001-es egészségi állapot és a 2004-es gazdasági aktivitás szerinti megoszlás társadalmi csoportoként
(2001-ben 40–59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)

(%)

	Társadalmi csoport, 2001	Egészségi állapot, 2001			2004-es gazdasági aktivitás				
		Beteg	Nem beteg	Összesen	Dolgozik	Öregségi nyugdíjas	Rokkantsági nyugdíjas	Egyéb inaktív	Összesen
Nem nyugdíjasok, 2001	Neme								
	Férfi	22,3	77,7	100,0	75,2	7,9	7,5	9,4	100,0
	Nő	26,0	74,0	100,0	72,2	6,8	6,3	14,7	100,0
	Korcsoport								
	40–49 évesek	21,9	78,1	100,0	81,4	(0,6)	5,4	12,6	100,0
	50–59 évesek	28,3	71,7	100,0	59,9	19,4	9,5	11,2	100,0
	Iskolai végzettség								
	Alapfokú végzettség	33,7	66,3	100,0	57,8	7,1	10,9	24,2	100,0
	Szakmunkásképző	25,2	74,8	100,0	73,2	6,3	9,0	11,5	100,0
	Érettségi	20,8	79,2	100,0	79,2	7,9	(4,2)	8,6	100,0
	Diploma	15,8	84,2	100,0	85,8	8,2	(2,6)	(3,4)	100,0
	Gazdasági aktivitás								
	Dolgozik	21,5	78,5	100,0	81,6	7,5	5,9	5,2	100,0
	Egyéb inaktív	38,4	61,6	100,0	31,7	6,5	12,6	49,1	100,0
	A munka jellege								
	Dolgozik, szellemi alkalmazott	17,5	82,5	100,0	82,5	8,8	(2,6)	6,2	100,0
	Dolgozik, fizikai alkalmazott	23,8	76,2	100,0	68,3	6,6	9,5	15,3	100,0
	Dolgozik, vállalkozó	23,4	76,6	100,0	78,6	6,8	6,7	(8,0)	100,0
	Teljes vizsgált népesség	24,2	75,8	100,0	73,2	7,2	6,9	12,0	100,0
	N	909	2849	3758	2753	272	257	452	100,0

Megjegyzés: A táblázatban az alacsony esetszám miatt összevontuk az öregségi nyugdíj mellett dolgozókat és nem dolgozókat, és az öregségi nyugdíj kategóriában szerepeltettük őket. A rokkantsági nyugdíjasok esetében ugyanígy jártunk el. Az 50 alatti esetszámokat zárójelbe tettük.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. Saját számítás.

Az alábbiakban az egészségi állapot és a rokkantosság közötti összefüggést az egyének szintjén vizsgáljuk, azaz azt mutatjuk be, hogy az egyes társadalmi csoportokon belül mekkora a valószínűsége annak, hogy 2004-ig rokkant nyugdíjassá váljon valaki, akinek 2001-ben valamilyen betegsége volt, és mekkora eséllyel lesz rokkantsági nyugdíjas az, aki nem számolt be mindennapjait korlátozó egészségi problémáról.

A rokkantosság kockázata a 2001-ben betegségről beszámoló férfiak közül az 50–59 év közöttiek, a legfeljebb szakmunkásvégzettségűek, a munkapiacon kívül álló

inaktívak és a fizikai munkát végzők körében a legmagasabb. Meglepő, hogy azok körében is találhatunk az átlagnál (1,0) magasabb kockázatúakat, akik 2001-ben nem számoltak be a mindennapjaikat korlátozó betegségről. Ebbe a csoportba többnyire az alapfokú végzettségűek, az inaktívak és a fizikai munkát végzők tartoznak (18. tábla).

18. tábla
A rokkantsági nyugdíjazás kockázata a teljes vizsgált népesség átlagos kockázatához (1,0) viszonyítva
(2001-ben 40–59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)

	Társadalmi csoport, 2001	Egészségi állapot, 2001		
		Beteg	Nem beteg	Összesen
Nem nyugdíjasok, 2001	Neme			
	Férfi	2,6	0,7	1,1
	Nő	1,8	0,6	0,9
	Korcsoport			
	40-49 évesek	1,8	0,5	0,8
	50-59 évesek	2,6	0,9	1,4
	Iskolai végzettség			
	Alapfokú végzettség	2,3	1,2	1,6
	Szakmunkásképző	2,8	0,8	1,3
	Érettségi	1,5	0,4	0,6
	Diploma	1,1	0,2	0,4
	Gazdasági aktivitás			
	Dolgozik	2,0	0,5	0,9
	Egyéb inaktív	2,5	1,4	1,4
	A munka jellege			
	Dolgozik, szellemi alkalmazott	1,3	0,2	0,4
	Dolgozik, fizikai alkalmazott	2,5	1,0	1,4
	Dolgozik, vállalkozó	2,1	0,6	1,0
	Teljes vizsgált népesség	2,1	0,6	1,0
	N	907	2828	3735

Megjegyzés: Az 1 alatti az átlagosnál kisebb, az 1 feletti az átlagosnál nagyobb kockázatot jelent.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. Saját számítás.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy a betegség és a rokkantosság között értelemszerűen szoros az összefüggés, ám ennek mértéke társadalmi csoportonként változik. Az idősebbek, a munkapiacra kívül állók, az alacsonyabb iskolai végzettségűek, a fizikai dolgozók körében nemcsak a betegek, hanem azok is nagyobb valószínűséggel válnak rokkantsági nyugdíjassá, akik 2001-ben nem számoltak be mindennapjaikat korlátozó betegségről. Ugyanakkor bizonyos társadalmi státuszokban, például az iskolai végzettség egy meghatározott szintje felett a betegség az átlagosnál

kevésbé vezet rokkantossításhoz. Úgy tűnik, hogy a diplomások, a szellemi foglalkozásúak betegen is inkább képesek ellátni a munkájukat, mint más csoportok.⁴⁷

9. 1.2.2. A munkaerőpiaci helyzet egyéb jellemzői

A fentebb bemutatott adatok alapján megállapíthatjuk, hogy akik az általunk vizsgált periódus elején, azaz 2001-ben még dolgoztak, kisebb valószínűséggel lesznek rokkantsági nyugdíjasok, mint azok, akik a munkaerőpiacon kívül voltak. Ugyanakkor azt is elmondhatjuk, hogy a munkaerőpiacon belül is jelentősek a különbségek, például a munka jellege szerint. A fizikai munkát végzők sokkal többen léptek a rokkantsági nyugdíjasok közé, mint a vállalkozók vagy a szellemi munkakört betöltők. A vállalkozók között a legmagasabb azoknak az aránya, akik úgy válnak rokkant nyugdíjassá, hogy mellette továbbra is munkát végeznek.⁴⁸

Ebben az alfejezetben azt vizsgáltuk, milyen egyéb munkaerőpiaci jellemzők magyarázhatják a rokkant nyugdíjassá válás tényét. Mintánkat ezért csak azokra korlátoztuk, akik 2001-ben dolgoztak.

Elsőként a munkahely tulajdonosa szerinti szektorális hatásokat vizsgáltuk. E tekintetben azt mondhatjuk, hogy a magántulajdonú munkahelyeknél dolgozók nagyobb eséllyel válnak rokkantnyugdíjassá, mint az állami vagy önkormányzati⁴⁹ alkalmazottak. Előzetes feltevésünk szerint ennek az lehet az oka, hogy a nem állami vagy önkormányzati tulajdonú munkahelyeknél erősebb a versenyhelyzet, és az idősebbek életkorukból, egészségi állapotukból adódó hátrányaik erősebb nyomást jelentenek a rokkantsági nyugdíjazás felé. Ezt támasztja alá, hogy míg a 40–49 éves korosztályban a munkahely tulajdoni jellege szerint nem voltak különbségek, az idősebb, 50-59 év közöttiekénél a magántulajdonú vállalatoknál magasabb a rokkantossítás aránya. Ugyanez nem mondható el a munka jellege szerint. A fizikai munkát végzők magasabb kockázata mindkét tulajdoni formánál hasonló arányban jelentkezett, a magánvállalatoknál fizikai munkát végzők nem lettek nagyobb arányban rokkantak, mint az állami vagy önkormányzati tulajdonú munkáltatóknál dolgozók. Az egészségi állapotra vonatkozó adatok szerint viszont, akik 2001-ben valamilyen

⁴⁷ A nyugdíjbavonulás időzítése szempontjából fontos szerepe lehet a szolgálati időnek is, hiszen aki nem tud felmutatni megfelelő mennyiségű szolgálati időt, az nem szerezhethet nyugdíjjogosultságot, vagy csak nagyon alacsony nyugdíjra számíthat. A szolgálati időre vonatkozóan azonban nincsenek adataink, így ezt nem tudtuk vizsgálni.

⁴⁸ Sajnos a minta kis elemszáma miatt ennek a jelenségnek nem tudtuk feltárni a gyökereit.

⁴⁹ Azokat a munkahelyeket, amelyek csak részben voltak állami vagy önkormányzati tulajdonban, az állami és önkormányzati tulajdonúak közé soroltuk.

súlyosabb betegségről számoltak be, azok lényegesen nagyobb valószínűséggel lettek rokkant nyugdíjasok, ha magántulajdonú munkáltatónál dolgoztak, mint az állami vagy önkormányzati szektorban (19. tábla).

A rokkantosítást a munkaerőpiaci bizonytalansággal is kapcsolatba hozva, feltételezhetjük, hogy azok körében, akik életpályájuk során már voltak munkanélküliek, nagyobb a rokkantosítás kockázata. Adataink ezt az érvelést nem támasztják alá, mivel a munkanélküliséget megelőző körében nem nagyobb a rokkantsági nyugdíjassá válók aránya, mint azoknál, akik még sosem voltak munka nélkül (19. tábla). Lehetséges azonban, hogy nem arról van szó, hogy a bizonytalan munkaerőpiaci státusz a munkanélküliséggel és a rokkantosítással együttesen kapcsolódik össze, hanem arról, hogy a munkaerőpiaci bizonytalanság egyes társadalmi csoportoknál munkanélküliséggel megszakított munkapiaci karriert jelent, míg másoknál rokkantsági vagy korai nyugdíjazással záró munkaerőpiaci pályát. A két munkapiaci életút tehát inkább alternatívája, mint kísérő jelensége egymásnak.

Amennyiben feltételezzük, hogy a rokkantosításban az egyéni döntésnek is van szerepe, akkor az várható, hogy a munkával kapcsolatos szubjektív érzések, a jövővel kapcsolatos esélylatolgatások is szerepet játszanak abban, hogy valaki rokkantsági nyugdíjassá váljon. Elsőként a munkával való elégedettséget vizsgáltuk meg. Adataink alapján a munkával való elégedettség befolyásolja a rokkantsági nyugdíjassá válást. Akik 2001-ben elégedetlenek voltak munkájukkal, azok nagyobb valószínűséggel lettek rokkantsági nyugdíjasok, mint akik munkájukhoz pozitívan kötődtek. Hasonlóan fontos szerepe volt a munkahely elvesztése miatti aggodalmaknak is. Akik nagyon tartottak ettől a lehetőségtől, azok között 2004-ben több rokkantsági nyugdíjast találunk, mint akik biztosabbnak érezték munkahelyük megtartását.

19. tábla
A rokkantsági nyugdíjasok aránya a 2001-es munkaerőpiaci ismérvek szerint
(2001-ben 40–59 év közöttiek; dolgozók)

		(%)
Dolgozók, 2001	Munkaerőpiaci ismérvek, 2001	Rokkantsági nyugdíjassá válók aránya 2004-re
	A munkahely tulajdoni jellege	
	Állami vagy önkormányzati tulajdonú munkahely	4,5
	Magántulajdonú munkahely	6,5
	40–49 éves Állami vagy önkormányzati	(4,0)
	Magán	(4,2)
	50–59 éves Állami vagy önkormányzati	(5,3)
	Magán	10,8
	Fizikai foglalkozású Állami vagy önkormányzati	(7,5)
	Magán	7,9
	Mindennapjait korlátozó Állami vagy önkormányzati	(8,5)
	betegsége van Magán	17,1
	Az életpályán megélt munkanélküliség	
	2001-ig már volt munkanélküli	5,7
	2001-ig még nem volt munkanélküli	6,1
	A munkával való elégedettség	
	Elégedetlen	8,6
	Inkább elégedett	4,9
	Elégedett	(4,4)
	A munkahely elvesztésével kapcsolatos aggodalmak	
	Nagyon aggódik	8,9
	Kicsit aggódik	4,7
	Nem aggódik	4,5
	Teljes vizsgált népesség	4,4
	N	3146

Megjegyzés: Az 50 alatti esetszámokat zárójelbe tettük.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. Saját számítás.

9.1.2.3. Jövedelmi helyzet

A munkaerőpiacról való kivonulással, a nyugdíjazással kapcsolatos szakirodalom nagy hangsúlyt fektett annak vizsgálatára, hogy az egyének jövedelmi helyzete hogyan befolyásolja a nyugdíjbavonulással kapcsolatos döntéseket. Az ún. helyettesítése ráta azt fejezi ki, hogy a nyugdíjazás előtti kereset és a nyugdíjazás utáni nyugdíj hogyan viszonyul egymáshoz, vagyis mekkora jövedelemkieséssel kell az egyénnek számolnia a nyugdíjbavonulása után. Ezen megközelítés szerint azok lépnek be nagyobb valószínűséggel a nyugdíjrendszerbe, akiknél a helyettesítési ráta magasabb, azaz, akiknek kisebb kieséssel kell számolniuk.

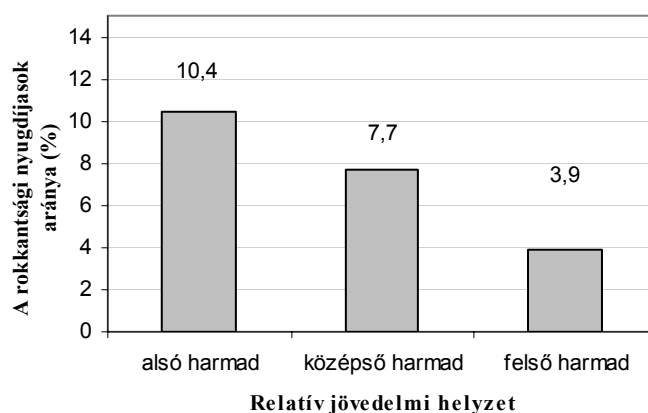
A nyugdíjrendszerbe épített szolidaritási elemek miatt az alacsonyabb jövedelműeknél a helyettesítési ráta jellemzően magasabb. A magasabb jövedelműek esetében ugyanis a magasabb jövedelmi sávokba eső jövedelemrész kisebb súllyal

kerül figyelembevételre, és a számításba vett jövedelmek felső határa, valamint maga a nyugdíjösszeg is felülről korlátozott.

Feltételezhetjük tehát, hogy a rokkantsági nyugdíjrendszerbe az alacsonyabb jövedelműek nagyobb valószínűséggel lépnek be. Az *Életünk fordulópontjai*” c. adatfelvételben alkalmazott kérdezési módszer nem ad lehetőséget arra, hogy pontos jövedelmi adatokkal dolgozzunk, hiszen a kérdezés aggregált szinten történt, illetve a kérdezettek egy része csak azt határozta meg, hogy jövedelme mely jövedelmi sávba esik. Arra azonban van lehetőségünk, hogy a kérdezettek személyes jövedelme alapján jövedelmi harmadokat képezzünk.⁵⁰ Vizsgálatunkban ezeket a harmadokat használjuk a kérdezettek relatív jövedelmi pozíciójának meghatározására.

Eredményeink szerint a relatív jövedelmi helyzet és a rokkantosság kockázata szorosan összefügg. Az alacsonyabb jövedelműek nagyobb valószínűséggel lettek rokkantsági nyugdíjasok, mint akik magasabb jövedelmi kategóriákba tartoztak (41. ábra).

41. ábra
A rokkantsági nyugdíjasok aránya 2004-ben a 2001-es relatív jövedelmi pozíció szerint
(2001-ben 40–59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)

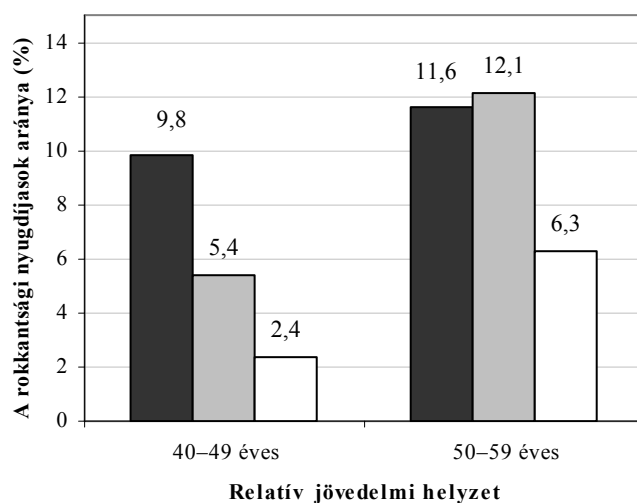
Forrás: *Életünk fordulópontjai*, 2001, 2004. Saját számítás.

⁵⁰ A jövedelmi harmadokat a 40–59 év közötti, nem nyugdíjas népességre vonatkoztatva alakítottuk ki.

Az eredményeink mögött álló strukturális okokat vizsgálva azt mondhatjuk, hogy az egyén sok esetben nem a keresete és a nyugdíja között dönt, mivel a rokkantsági nyugdíjassá válók egy része a munkaerőpiacon kívül álló inaktívakból tevődik ki, akik nem rendelkeznek keresettel. Az inaktívak jellemzően az alacsonyabb jövedelmi csoportokban helyezkednek el, és számukra mindenképpen biztonságosabb megélhetési forrást jelent a rokkantsági nyugdíj, mint például a rövid időre adható és alacsonyabb színvonalú munkanélküli ellátás. Ezekben az esetekben sokkal inkább az inaktivitás és a rokkantosság szoros kapcsolata húzódik meg a jelenség mögött, mint az alacsony jövedelem és a rokkantosság. Másrészt viszont az az előzetes feltevésünk is igaznak bizonyult, hogy minél alacsonyabb valakinek a keresete, annál nagyobb valószínűséggel válik rokkantsági nyugdíjassá. Ha a mintánkat a 2001-ben dolgozó népességre szűkítjük le, akkor is megállapíthatjuk, hogy az alacsonyabb jövedelem nagyobb rokkantsági kockázatot rejt magában.

Feltételeztük, hogy a jövedelmi helyzet rokkantosságra gyakorolt hatása életkori csoportonként eltérő lehet. Mivel úgy véljük, hogy a rokkantosságban a munkaerőpiaci kényszerek és a megromlott egészségi állapot kiemelt szerepet játszik, azt várjuk, hogy az idősebbek jövedelmi helyzete kevésbé befolyásolja a rokkantsági nyugdíjba vonulók arányát. A fiatalabbak rokkanttá válása viszont erőteljesebben függ jövedelmi helyzetüktől. Eredményeink ezt az érvelést alátámasztják, mivel a 40–49 év közötti korosztályban a jövedelmi helyzet erőteljesebben befolyásolta a nyugdíjbavonulást, mint az idősebbeknél. Az alacsonyabb jövedelmi harmadtól a magasabb felé haladva meredekebben csökkent a rokkantsági nyugdíjassá válás kockázata, mint az idősebbek körében (42. ábra).

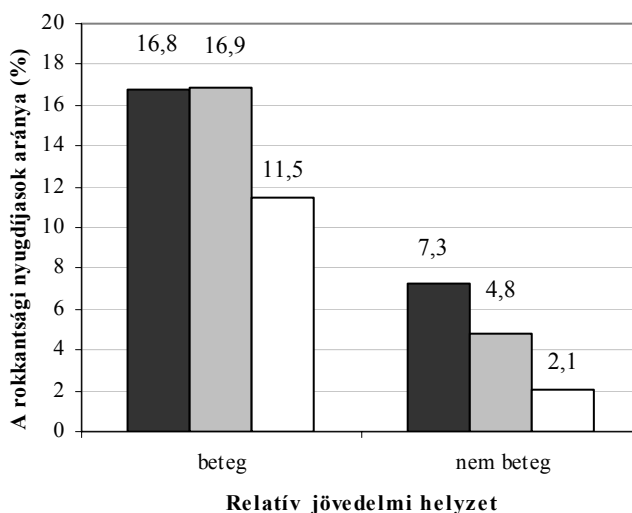
42. ábra
A rokkantsági nyugdíjasok aránya 2004-ben a 2001-es relatív jövedelmi pozíció szerint
(2001-ben 40–59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)

Forrás: Eletünk fordulópontjai, 2001, 2004. Saját számítás.

Ugyanezt a logikát követve azt is feltételezhetjük, hogy azoknak a körében, akik 2001-ben valamilyen – a mindennapjaikat korlátozó – betegségről számoltak be, kevésbé differenciáló a jövedelmi helyzet, mint azokéban, akik ilyen betegséget nem említettek. Adataink ezt is alátámasztják, hiszen a rosszabb egészségi állapotúak között kisebbek a jövedelmi harmadok szerinti különbségek, mint a betegséget 2001-ben nem jelzők körében (43. ábra).

43. ábra
A rokkantsági nyugdíjasok aránya 2004-ben a 2001-es relatív jövedelmi pozíció szerint
(2001-ben 40–59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)

Forrás: Eletünk fordulópontjai, 2001, 2004. Saját számítás.

9.1.2.4. Lakóhelyi jellemzők

A rokkantosság és a lakóhelyi jellemzők közötti kapcsolat feltételezése több ok miatt is indokolt lehet. Az egyik ok az, hogy a lakóhelyek elhelyezkedésük és jellegük alapján különböző munkalehetőségeket nyújtanak az ott élőknek. Ez a különbség a munkahelyek számosságában és jellegében is megmutatkozik. Ennek alapján feltételezhetjük, hogy a munkaerőpiaci okokra visszavezethető rokkantosság területi különbségeket mutat. A másik ok lehet, hogy a munkahelyek ágazati struktúrája településtípusonként és regionálisan eltér. Az ágazati struktúrához különböző jellegű munkák kapcsolódnak, és ahogyan láttuk, az elvégzett munka jellege szerint különböző a rokkantosság kockázata. Végül az is indokolhatja a területi különbségeket, hogy a rokkantsági nyugdíj mellett végezhető munka pl. az önellátásra berendezkedő növénytermesztés területenként különböző lehetőségeket jelenthet. Sajnos az adatfelvétel mintanagysága nem ad lehetőséget a kérdés megfelelő mélységű vizsgálatára, ám az aggregált adatok azt mutatják, hogy a különbségek korántsem olyan jelentősek, mint azt vártuk. A település jellege szerint Budapest és a vidéki Magyarország közötti különbség a legerőteljesebb, a regionális elhelyezkedést tekintve pedig az ország keleti és nyugati fele közötti különbség rajzolódik ki (20. tábla). A viszonylag mérsékelt különbségek okát a nem nyugdíjas inaktív státuszok figyelembe vétele teszi érthetővé. Például a falvakban azért nem magasabb a rokkantosság aránya a vidéki városokhoz képest, mert a falvakban sokkal többen vannak/és lépnek be nem nyugdíjas inaktív státuszokba. Miközben a 2001-ben nem nyugdíjas népességnek a megyeszékhelyeken 7%-a, a kisebb városokban és a falvakban 8%-a vált rokkantá 2004-re, addig az inaktívak aránya a megyeszékhelyeken 8%, a kisebb városokban 12%, a falvakban pedig 17% (20. tábla).

20. tábla

A 2004-es gazdasági aktivitás megoszlása a lakóhely jellege és elhelyezkedése (2001) szerint
(2001-ben 40–59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)

(%)

	A település jellege és területi elhelyezkedése	2004-es gazdasági aktivitás				
		Dolgozók	Öregségi nyugdíjas	Rokkantsági nyugdíjas	Egyéb Inaktív	Összesen
Nem nyugdíjasok, 2001	A település jellege					
	Budapest	78,1	10,6	(3,6)	7,7	100,0
	Megyeszékhely	77,7	6,7	7,3	8,3	100,0
	Egyéb város	72,6	7,9	7,6	11,8	100,0
	Falu	69,9	5,6	7,7	16,8	100,0
	A település regionális elhelyezkedése					
	Közép-Magyarország	78,1	8,6	5,2	8,1	100,0
	Közép- és Nyugat Dunántúl	74,9	7,9	5,9	11,2	100,0
	Dél-Dunántúl és Dél-Alföld	74,0	7,0	9,0	10,0	100,0
	Észak-Alföld és Észak Magyarország	68,1	5,7	7,5	18,7	100,0

Megjegyzés: Az 50 alatti esetszámkat zárójelbe tettük.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. Saját számítás.

9.1.2.5. Háztartási erőforrások

A nyugdíjazás időzítésével és körülményeivel foglalkozó szakirodalom egyre nagyobb figyelmet szentel annak vizsgálatára, hogy az egyének környezete, a háztartásban élők erőforrásai és attitűdjei hogyan befolyásolják a nyugdíjbavonulást. Magunk úgy véljük, hogy a korai nyugdíjazás egyéb formáinál (pl. az előrehozott időskori nyugdíjazásnál) a háztartásnak mint közvetlen környezetnek nagyobb szerepe lehet, ugyanakkor bizonyos körülmények között a rokkantossítást is befolyásolhatja, hogy kit milyen háztartás vesz körül. A rokkantsági nyugdíjassá válás tényére hatással lehet az, hogy kik élnek a háztartásban, a háztartásban élők jövedelme tudja-e kompenzálni a rokkantossítással járó jövedelemkiesést, kell-e gondoskodni gyermekről, vagy beteg szülőről stb. Az viszont eléggé nyilvánvaló, hogy a háztartási környezet mikéntje önmagában nem vezet rokkantossításhoz, csak a gyenge munkaerőpiaci pozícióval és/vagy az egészségi állapot megromlásával együtt képes a munkaerőpiaci kilépés ezen formájára hatást gyakorolni. Ebből kiindulva a háztartási környezet szerepét csak olyan ismérvekkel együtt vizsgáljuk, amelyek eddigi eredményeink alapján fontos magyarázó faktorai a rokkantossításnak. Feltételezzük pl. azt, hogy a gyenge munkaerőpiaci pozíció rokkantossításra gyakorolt hatása függhet attól, hogy a kérdezettnek van-e párja, aki aktív kereső, és akin keresztül így a háztartás valamilyen szinten meg tudja tartani kapcsolatát a munka világával, munka jövedelemre tud szert tenni. Úgy véljük, hogy ha

olyan gyermek él a háztartásban, akiről még gondoskodni kell, akkor kisebb valószínűséggel lesz valaki rokkantsági nyugdíjas. A háztartási jövedelem is befolyásolhatja, hogy valaki belép-e a nyugdíjrendszerbe.

A kompenzációs hatást véljük legalapvetőbbnek, azaz úgy gondoljuk, hogy az – az általunk vizsgált fontosabb ismérvek szerint – azonos egyéni tulajdonságokkal rendelkező egyének közül azok fognak nagyobb eséllyel rokkantsági nyugdíjassá válni, akiknek a háztartásában vannak keresők, nincsenek gyermekek, akiről gondoskodni kell, és akiknek a háztartási jövedelmi helyzete kedvezőbb, vagyis akiknek a jövedelemkiesését a háztartás jobban tudja pótolni vagy, akiknek a jövedelemkiesése nem okoz olyan nagy gondot. Hipotéziseinket eredményeink nem minden esetben támasztják alá. Az egyedülállók, illetve azok, akiknek nincsen velük együtt élő partnerük, jellemzően nagyobb valószínűséggel lesznek rokkantsági nyugdíjasok, mint akiket család vesz körül. Így van ez a nők és a férfiak, a fiatalabb és az idősebb korosztályok, a 2001-ben mindennapjaikat korlátozó betegségről beszámolók, és a nem betegek, a 2001-ben dolgozók és inaktívak körében is. Azaz, ha a háztartási változó hatását ezeken a csoportokon belül vizsgáljuk, akkor is azt mondhatjuk, hogy az egyedülállók inkább kilépnek a munkaerőpiacról, mint a családostok. Ez némiképpen ellentmond a várakozásainknak, hiszen azt feltételeztük, hogy a családi védőháló megléte inkább lehetővé teszi a rokkantsági nyugdíjba vonulást, mint az egyedüllét. Ugyanezt a meglepő eredményt lehet elmondani a háztartásban élők aktivitását vizsgálva is. Azokban a háztartásokban történik a legtöbb rokkantosítás, ahol a partner nem dolgozik, a kérdezetten kívül csak inaktívak élnek. Úgy tűnik, hogy a rokkantsági nyugdíjbavonulók nem mérlegelik vagy nem mérlegelhetik, hogy az őket körülvevők erőforrásai milyenek. Ezekben a háztartásokban inkább a hátrányos jellemzők kummulálódása, mint a kiegyenlítő mechanizmusok érvényesülnek. Kizárólag a 18 éves és fiatalabb gyermeket nevelő családok esetében tapasztaltuk a várt hatást. Azok, akik ilyen korú gyermek(ek)kel éltek együtt, kisebb valószínűséggel lettek rokkantsági nyugdíjasok, minden általunk vizsgált kategóriában (21. tábla).

21. tábla
A rokkantsági nyugdíjazás kockázata a teljes vizsgált népesség átlagos kockázatához (1,0)
viszonyítva, a háztartási jellemzők szerint
(2001-ben 40–59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)

Háztartási jellemzők, 2001	Nem nyugdíjasok, 2001								
	Férfi	Nő	40-49 éves	50-59 éves	Beteg	Nem beteg	Dolgo- zik	Inak- tív	Össze- sen
A partner aktivitása									
Nincs együttélő társa	1,8	1,2	1,2	1,9	2,7	0,9	1,1	2,4	1,4
Van és dolgozik	0,8	0,7	0,6	1,2	1,7	0,5	0,7	1,5	0,7
Van és nem dolgozik	1,4	1,0	1,1	1,3	2,4	0,7	1,1	1,7	1,2
18 éves és fiatalabb gyermek a háztartásban									
Nincs	1,4	1,1	0,9	1,4	2,2	0,8	1,1	1,9	1,2
Van	0,8	0,7	0,7	1,1	2,0	0,4	0,6	1,7	0,8
A háztartásban élők aktivitása a kérdézetten kívül									
Egyedülálló	2,2	1,8	1,4	2,5	2,8	1,7	1,9	2,1	2,0
Csak aktív van	0,9	1,2	0,7	1,3	1,8	0,8	1,0	1,7	1,1
Aktív és inaktív is van	0,8	0,7	0,6	1,1	2,2	0,4	0,6	1,7	0,8
Csak inaktív van	1,4	1,0	1,1	1,4	2,1	0,8	1,0	1,9	1,2

Megjegyzés: Az 1 alatti az átlagosnál kisebb, az 1 feletti az átlagosnál nagyobb kockázatot jelent.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. Saját számítás.

A személyes jövedelmi helyzet és a rokkantosság közötti kapcsolatot vizsgálva azt állapítottuk meg, hogy az alacsonyabb jövedelmi harmadokba tartozók nagyobb valószínűséggel lettek rokkantsági nyugdíjasok. A háztartási jövedelmek alapján ugyanezt a megállapítást tehetjük, azaz a legnagyobb valószínűséggel a legalacsonyabb jövedelmi szinten élő háztartásokból kikerülő egyének válnak rokkanttá. Ez számos egyéb hatás kontrollálása után is érvényesül, azaz éppúgy igaz a férfiakra és a nőkre, a fiatalabb és az idősebb korosztályokra, a betegekre, és azokra is, akiknek 2001-ben nem voltak egészségi problémái stb. (22. tábla).

22. tábla
A rokkantsági nyugdíjazás kockázata a teljes vizsgált népesség átlagos kockázatához (1,0)
vizonyítva, a háztartási jövedelem szerint
(2001-ben 40–59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)

Háztartási jellemzők, 2001	Nem nyugdíjasok, 2001								
	Férfi	Nő	40–49 éves	50–59 éves	Beteg	Nem beteg	Dolgo- zik	Inak- tív	Össze- sen
A háztartási jövede- lem (ekvivalens)									
Alsó harmad	1,3	1,4	1,1	1,7	2,3	0,9	0,9	2,0	1,3
Középső harmad	1,1	1,0	0,7	1,8	2,2	0,7	1,0	1,9	1,0
Felső harmad	1,0	0,5	0,5	1,0	1,7	0,5	0,7	1,7	0,7

Megjegyzés: Az 1 alatti az átlagosnál kisebb, az 1 feletti az átlagosnál nagyobb kockázatot jelent.

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. Saját számítás.

Vajon a személyes vagy a háztartási jövedelmeknek van erősebb hatása, illetve a háztartás jövedelme módosítani tudja-e az egyéni jövedelem különbségeket. Ennek vizsgálatára megnéztük, hogy a személyes és a háztartási jövedelmek alapján képzett jövedelmi harmadokban és annak metszeteiben hogyan alakult a 2001–2004 közötti rokkantosság aránya. Eredményeink szerint a rokkantosság valószínűsége mind a személyes, mind pedig a háztartási jövedelem alapján képzett harmadokban az alacsonyabbtól a magasabb felé haladva csökken. Ugyanakkor ez a csökkenés a személyes jövedelmeknél valamivel erőteljesebb, azaz a személyes jövedelmek erőteljesebben határozzák meg a rokkantnyugdíjassá válást, mint a háztartási jövedelem. A személyes jövedelem alapján képzett alsó harmadban a háztartási jövedelem képes valamelyest megváltoztatni a rokkantosság kockázatát, de nem az általunk várt irányban. A magasabb háztartási jövedelem ugyanis nem növeli, hanem csökkenti a rokkantsági nyugdíjassá válás esélyeit, noha azt vártuk, hogy azonos személyes jövedelem kategóriába tartozók közül azok lesznek inkább rokkantsági nyugdíjasok, akik mellett a háztartási védőháló erősebb, a háztartási jövedelem magasabb. Ellenkezőleg, akkor a legnagyobb (1,6) a rokkantsági nyugdíjassá válás esélye, ha az egyén a személyes és a háztartási jövedelme alapján is az alsó harmadba tartozik. Ugyanakkor, ha ugyanebbe a személyes jövedelmi kategóriába tartozik, de háztartási jövedelme kedvezőbb, akkor a rokkantosság kockázata alacsonyabb (1,5 és 1,0) (23. tábla).

23. tábla
A rokkantsági nyugdíjazás kockázata a teljes vizsgált népesség átlagos kockázatához (1,0)
viszonyítva, a személyes és a háztartási jövedelem szerint
(2001-ben 40-59 év közöttiek; nem nyugdíjasok)

Személyes jövedelmi harmadok	Háztartási jövedelmi harmadok			
	Alsó harmad	Középső harmad	Felső harmad	Összesen
Alsó harmad	1,6	1,5	1,0	1,5
Középső harmad	1,1	1,3	0,9	1,1
Felső harmad	0,5	0,3	0,7	0,6
Összesen	1,3	1,0	0,8	1,0

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. Saját számítás.

9.1.2.6. A rokkantositást meghatározó tényezők együttes hatása

Eddigi eredményeink azt mutatják, hogy a rokkantositás mögött álló okok szerteágazóak, hiszen az egyéni erőforrásokat tekintve az egészségi állapot, a munkapiaci jellemzők, a jövedelmi helyzet, a lakóhely regionális elhelyezkedése és a háztartási környezet is szerepet játszik abban, hogy valaki rokkantsági nyugdíjassá válik-e, vagy sem.

Ebben a fejezetben azt vizsgáljuk, hogyan alakul ezeknek a tényezőknek a magyarázó ereje, ha kiszűrjük azokat a strukturális hatásokat, amelyek a két- esetenként három változós eredményeket torzíthatták. Mivel a nem nyugdíjas státusból a rokkantsági státuszba való átmenet lehetősége nem egy kétkimenetű út egyik ága, olyan többváltozós modell felépítésére törekedtünk, amelyben a függő változó értéke kettőnél több is lehet. Modellünkben a vizsgált népességet leszűkítettük a 40–54 év közötti korosztályra, mert azok, akik már 2001-ben elérték az 55. életkort, a vizsgált időszak alatt a munkaerőpiacról kilépve jellemzően előrehozott vagy tényleges öregségi nyugdíjat kaptak. Ezzel a kilépési úttal viszont a következő fejezetben foglalkozunk részletesebben. A modell azokra vonatkozik, akik 2001-ben még a munkaerőpiacon voltak.⁵¹

Több változós modellünk⁵² függő változója három értéket vehet fel. Ezek (1.) a 2004-ben dolgozó, (2.) a 2004-ben rokkantsági nyugdíjas és (3.) a 2004-ben egyéb inaktív státuszú. Azt vizsgáljuk, hogy a 40–54 év közötti, de még nem nyugdíjas korosztály körében a különböző társadalmi ismérvek hogyan befolyásolják a

⁵¹ Azokra vonatkozóan, akik 2001-ben inaktívak voltak, esetszám korlátok miatt nem építettünk fel külön modellt.

⁵² Az alkalmazott model egy multinominális logisztikus regressziós modell.

rokkantsági nyugdíjassá válást és az egyéb inaktívvá válást. Ennek megfelelően a következő átmenetek mellé rendelhetünk esélyhányadosokat:

44. ábra
Státuszátmenetek 2001 és 2004 között

	2001		2004
1.	Dolgozik	⇒	Dolgozik
2.	Dolgozik	⇒	Rokkantsági nyugdíjas
3.	Dolgozik	⇒	Inaktív

Elsőként az életkor és a 'nem' magyarázó erejét vizsgáljuk. A két ismérvet összevontan kezeltük, hiszen a férfiak és a nők nyugdíjkorhatára ebben az időszakban eltér egymástól, ezért azt feltételeztük, hogy az ugyanabban az életkorban járó férfiak és nők különböző esélyekkel jellemezhetők a munkapiaci kilépés nagyságrendjét és jellemző útját tekintve egyaránt. Mivel a férfiak nyugdíjkorhatára a magasabb, a férfiaknak hosszabb ideig kellene dolgozniuk a munkapiacon. Az idősebb korosztályok foglalkoztatottsági mutatói olyan alacsonyak, hogy ezt akár hátránynak is tekinthetjük, azaz a férfiaknak 'hosszabb ideig kell kihúzniuk', a nyugdíjkorhatár előtti munkapiaci kiszorulás kockázata hosszabb időszakot ölel át. Feltételezésünket a magyarázó modellünk alátámasztotta, hiszen az 50–54 év közötti férfiak nagyobb eséllyel váltak rokkantsági nyugdíjassá, mint az ugyanebbe a korcsoportba tartozó nők. Ugyanakkor a 45–49 év közötti korosztályban akár a kontrollálatlan, akár a kontrollált hatásokat tekintjük, a nők esélyei nagyobbak a rokkantossításra.

Az egészségi állapot a várt módon befolyásolja a rokkantsági nyugdíjassá válást. Azok, akik 2001-ben mindennapjaikat korlátozó betegségről számoltak be, 2004-ben magasabb eséllyel váltak rokkantsági nyugdíjassá, mint akik ilyen panaszról nem beszéltek. Hasonlóképpen hatott a korábban megélt, hosszabb ideig (legalább 3 hónapig) tartó betegállomány is. Akik 1990 óta már voltak hosszabb ideig betegszabadságon, azok nagyobb eséllyel váltak rokkantsági nyugdíjassá az általunk vizsgált periódusban, és ez a hatás más változók kontrollálása után is fennmaradt.

A foglalkozás jellege a rokkantsági nyugdíjassá válásnál erőteljes szerepet játszott. A kontrollálatlan és a modellbe beépített változók által kontrollált

esélyhányadosok szignifikánsan magasabbak a vállalkozóknál, és még magasabbak a fizikai munkát végzőknél (**H7a hipotézis** elfogadása), mint a szellemi munkát végző alkalmazottaknál. A vállalkozók magasabb esélyét részben az magyarázza, a tanulmányban használt adatforrásunk adatai alapján a rokkantsági nyugdíjassá vált vállalkozók körében a legmagasabb azoknak az aránya, akik nyugdíj mellett dolgoznak. Azaz a vállalkozók körében vannak a legtöbben olyanok, akiknél a rokkantosság nem jár együtt a formális munka világából való kilépéssel. Többféle stratégia vagy kényszerhelyzet húzódhat meg ez mögött: lehet a megélhetés két pillérre állítása, vagy a kényszervállalkozás nyugdíjjövedelemmel való kiegészítése, de állhat az egyének mögött olyan vállalkozás, amely komoly betegség mellett is végezhető/irányítható. A fizikai munkát végzőknél valószínűleg egységesebb a kép, hiszen feltételezhetjük, hogy a gyenge munkaerőpiaci erőforrások (iskolai végzettség, kiegészítő készségek stb.) hiánya, a betegség, a munkában való megfáradtság lehetnek azok az okok, amelyek ilyen nagy megrokkantosodási esélyeket eredményeznek.

A munkahely szektoriális jellemzőit tekintve csak a kontrollálatlan hatás esetében találtunk szignifikáns eltéréseket. A nem állami szektorból némiképpen nagyobb volt a rokkantsági nyugdíjba lépés esélye, de ez a kontrollált hatásokat tartalmazó modellben már eltűnt (**H7d hipotézis** elvetése). A magánszektorban dolgozóknak viszont szignifikánsan nagyobb esélye volt inaktívvá válni, mint az állami szféra alkalmazottjainak.

A munkahely biztonságát leíró változónk hatása azonban (**H7c hipotézis** elfogadása) a többváltozós modellben is fennmaradt. A munkájuk elvesztése miatt aggódók szignifikánsan magasabb eséllyel válnak rokkantsági nyugdíjassá.

Az életpálya során megélt munkanélküliségnek nincsen szignifikáns hatása a rokkantsági nyugdíjazásra (**H7b hipotézis** elvetése). Ez a változó sokkal inkább az inaktívvá válás esélyét növeli.

A jövedelmi adatok tekintetében a kérdezett személyes jövedelme és az egy fogyasztási egységre jutó jövedelem alapján képzett harmadok képezték a lehetséges magyarázó változók körét. A kontrollálatlan hatásokat tekintve a személyes jövedelmek alapján képzett relatív pozíciónak volt jelentősebb szerepe a rokkantosságban. Az alacsonyabb jövedelmi harmadokban volt a legnagyobb az esélye annak, hogy valaki belépjen a rokkantsági nyugdíjasok körébe. A többváltozós modellben ezek a hatások eltűntek (**H8 hipotézis** elvetése).

A modell építkezés során szerzett tapasztalatok alapján ez azzal magyarázható, hogy a meglehetősen aggregált szintű jövedelmi változók hatását a munkaerőpiaci pozícióra – főként a foglalkozás jellegére – vonatkozó ismérvek „elnyelték”.

A település regionális elhelyezkedésének a modellünkben nem volt meghatározó szerepe, noha a kétváltozós összefüggések alapján erre számítottunk. Közismert, hogy a rokkantsági nyugdíjasok regionális eloszlása jól követi a régiók fejlettségének mintázatát, azaz azokban a régiókban magasabb a rokkantsági nyugdíjasok aránya, ahol a gazdasági fejlettséget jelző mutatók alacsonyabbak, ahol magasabb a munkanélküliség. Ennek ellenére a többváltozós modellben eltűnik a keleti régiók és a Dél-Dunántúl hátránya, pontosabban a modellben szereplő változók hatása mellett a regionális különbségek már nem kimutathatók. A településtípus hatása viszont megmaradt, bár némiképp módosult. Míg a kétváltozós hatásokat tekintve Budapest és a vidék között volt a legélesebb a törésvonal, addig a több változós modellben erőteljesebben elváltak egymástól a többi településtípusok. A rokkantosítás esélyei a települési hierarchián felfelé emelkedve növekednek **(H9 hipotézis elvetése)**.

A háztartás szintű változókat tekintve nem találtunk szignifikáns hatásokat, ha a változókat a modellbe bevont egyéb ismérvekkel kontroláljuk. **(H10a, H10b, H10c hipotézis elvetése)** (24. tábla).

24. tábla
A rokkantositást meghatározó társadalmi ismérvek
MULTINOMINÁLIS REGRESSZIÓ

N=2304

Társadalmi ismérvek 2001-ben	Kontrollálatlan hatások		Kontrollált hatások	
	Rokkantsági nyugdíjas	Inaktív	Rokkantsági nyugdíjas	Inaktív
	β	β	β	β
Neme és korcsoportja				
40-44 év közötti nő (R)				
40-44 év közötti férfi	0,199	0,291	0,286	0,260
45-49 év közötti nő	0,841**	-0,243	0,658*	-0,478
45-49 év közötti férfi	0,709**	-0,082	0,431	-0,190
50-54 év közötti nő	1,335***	0,262	1,174***	0,168
50-54 év közötti férfi	1,668***	-0,303	1,591***	-0,445
Mindennapokat korlátozó betegség				
Nem volt (R)				
Volt	1,540***	0,278	1,240***	0,253
Legalább egyszer több, mint 3 hónapig tartó betegállomány 1990 óta				
Nem volt (R)				
Volt	1,298***	0,718*	1,293***	0,598
A jelenlegi (2001) foglalkozás jellege				
Vállalkozó	0,979***	0,810**	0,704*	0,362
Fizikai munkát végez	1,305***	1,178***	0,902***	0,425
Szellemi munkát végez (R)				
Volt-e munkanélküli élete során?				
Nem volt (R)				
Volt	0,423	0,912***	-0,106	0,468**
A munkahely szektora				
Állami (R)				
Nem állami	0,409**	0,564***	0,301	0,447**
Aggódik-e a munkahelyének elvesztése miatt?				
Igen	0,716***	0,448**	0,472**	0,157
Nem (R)				
Mennyire elégedett a munkájával?				
Elégedett, inkább elégedett (R)				
Elégedetlen, inkább elégedetlen	0,676***	0,713***	0,191	0,199

Jelmagyarázat: *** = sig < 0,01; ** = sig<0,05; * = sig<0,1

(folytatás)

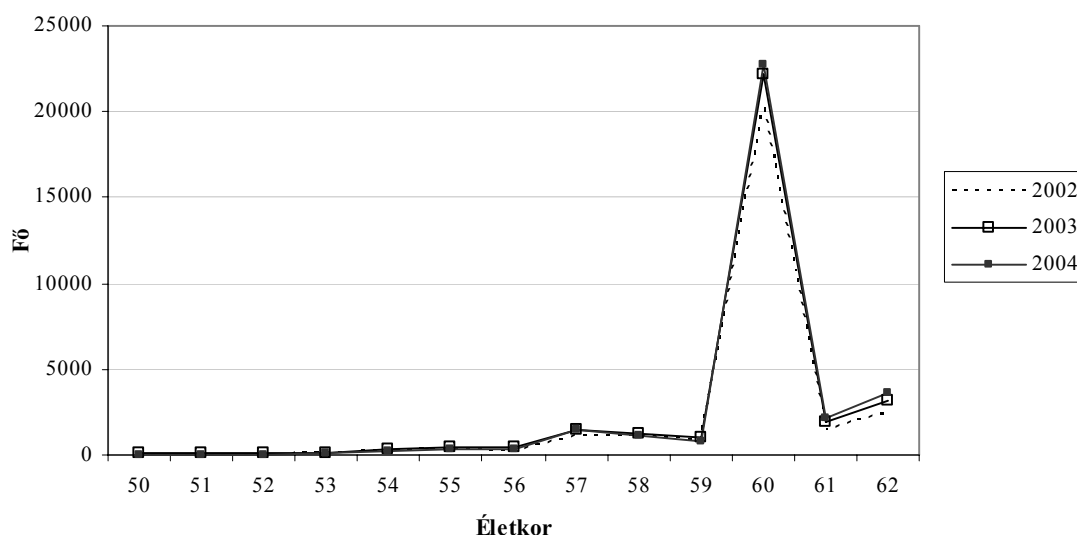
Társadalmi ismérvek 2001-ben	Kontrollálatlan hatások		Kontrollált hatások	
	Rokkantsági nyugdíjas	Inaktív	Rokkantsági nyugdíjas	Inaktív
	β	β	β	β
Személyes jövedelem harmadok				
Alsó	0,875***	1,507***	0,238	1,001***
Középső	0,784***	0,790***	0,416	0,582*
Felső (R)				
Ekvivalens jövedelem harmadok				
Alsó	0,438**	1,237***	-0,227	0,279
Középső	0,387**	0,416	-0,122	-0,166
Felső (R)				
A lakóhely regionális elhelyezkedése				
Közép-Magyarország (R)				
Közép-és Nyugat Dunántúl	-0,006	-0,103	-0,524	-0,483
Dél-Dunántúl és Dél-Alföld	0,711***	0,113	0,175	-0,083
Észak-Alföld és Észak Magyarország	0,756***	0,524**	0,307	0,104
A lakóhely településtípusa				
Budapest (R)				
Megyeszékhely	1,011***	-0,201	1,351***	-0,100
Város	1,046***	0,342	1,235**	0,126
Falu	0,956***	0,486*	0,872*	0,089
Háztartási szintű aktivitás				
Egyedülálló	0,837***	0,833**	0,861*	0,339
Csak aktív van (R)				
Aktív és inaktív is van	-0,440**	0,346	-0,306	0,300
Csak inaktív van	0,036	0,596**	0,128	0,241
A társ aktivitási státusza				
Nincs társ	0,575***	0,366*	-0,060	0,109
Van társ és aktív (R)				
Van társ és inaktív	0,642***	0,390*	0,140	0,106
18 éves és fiatalabb a háztartásban				
Nincs (R)				
Van	-0,755***	-0,034	-0,168	-0,287
-2 log Likelihood			1684,917	
Pseudo R²:				
<i>Nagelkerke</i>			0,194	
<i>Cox and Snell</i>			0,111	
<i>N</i>	<i>dolgozik</i> → <i>dolgozik</i>		2047	
	<i>dolgozik</i> → <i>rokkantsági nyugdíjas</i>		140	
	<i>dolgozik</i> → <i>inaktív</i>		117	

9.2. Korai nyugdíjazás

9.2.1. Korai nyugdíjazás 2001 és 2004 között

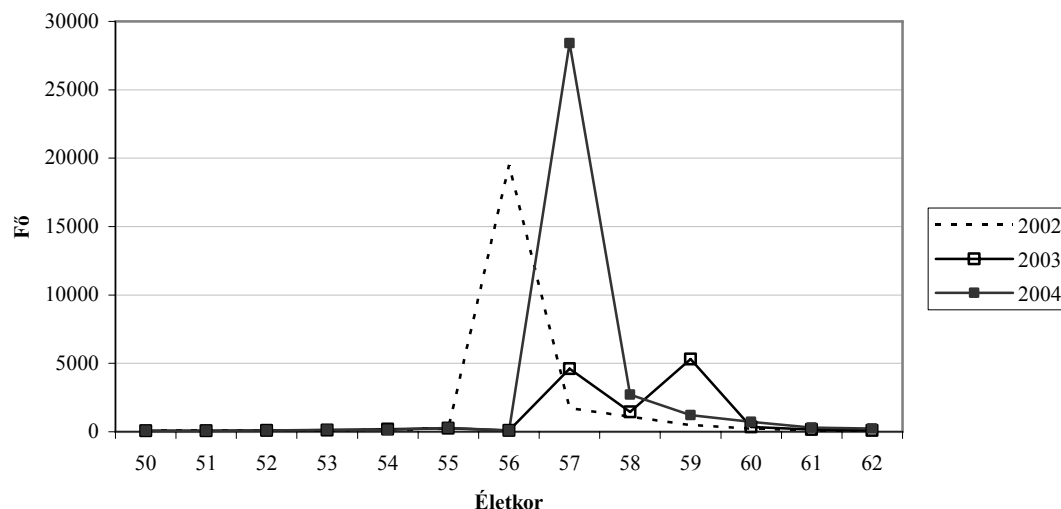
Az ONYF adatai szerint az öregségi nyugdíjassá válók száma 2002–2004 között 169 ezer főt tett ki. A nyugdíjba vonulók életkori eloszlása sokkal csúcsosabb, mint a rokkantsági nyugdíjassá válóké. Ennek az az oka, hogy az öregségi vagy öregségi jellegű nyugdíjak folyósításának feltételei között szerepel alsó korhatár, amely alatt nem lehet az ellátást igénybe venni, és a nyugdíjbavonulók meghatározó része ennek a korhatárnak az elérésével lép ki a munkapiacról. A három vizsgált év görbéi csak a nőknél nem esnek egybe, mivel a nyugdíjkorhatár folyamatos emelése következtében a jellemző kilépési életkor évről évre feljebb tolódott. Az egyes születési évjáratokra meghatározott öregségi nyugdíjkorhatárral van összefüggésben az is, hogy 2003-ban a többi évhez képest sokkal kevesebb nő nyugdíjának folyósítását kezdték meg (45–46. ábra).

45. ábra
Az öregségi vagy öregségi jellegű nyugdíjassá válók életkori megoszlása 2002, 2003 és 2004-ben
FÉRFIAK

Forrás: NYUGMEG adatállományok, ONYF; saját számítás.

46. ábra
Az öregségi vagy öregségi jellegű nyugdíjassá válók életkori megoszlása 2002, 2003 és 2004-ben
NŐK

Forrás: NYUGMEG adatállományok, ONYF; saját számítás.

Az öregségi nyugdíjrendszerbe belépők jellemző életkora alapján megállapíthatjuk, hogy a tényleges nyugdíjbavonulási életkor sokkal inkább kötődik az előrehozott, mint az öregségi nyugdíjkorhatárhoz. A férfiaknál ez mindhárom vizsgálati évben a 60. életkor, a nőknél az 56 és az 59 közötti életkor a legjellemzőbb. Ez utóbbin belül a születési évjáratok különböző években történő kivonulási hulláma határozza meg a legjellemzőbb életkort.

Tanulmányunk ezen fejezetében az öregségi nyugdíjkorhatár előtti nyugdíjazási esetekre fókuszálunk, azaz azt vizsgáljuk, mivel magyarázhatjuk azt, hogy ilyen sokan éltek 2002 és 2004 között az előrehozott nyugdíjazás intézményével.

9.2.2. A korai nyugdíjazás magyarázó tényezői

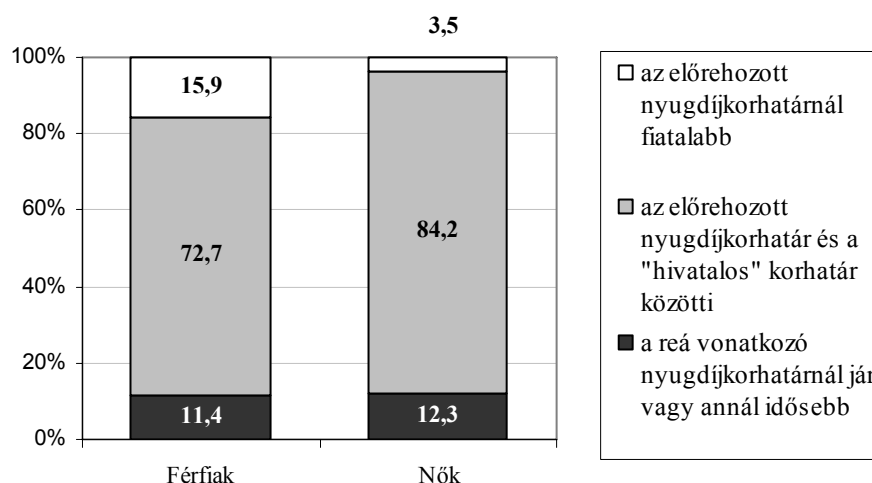
Az időskori nyugdíjkorhatár előtti nyugdíjbavonulást vizsgáló korábbi kutatásaink arra világítottak rá, hogy az idősödő korosztályok tisztában vannak a nyugdíjrendszer adta lehetőségekkel, pontos ismereteik vannak arra vonatkozóan, hogy a korhatár előtt milyen ellátási formák igénybevétele, milyen életkorban tudnak kilépni a munkaerőpiacról (Monostori J. 2007a). A nyugdíjazás időzítésére és körülményeire vonatkozóan sokaknak pontos elképzeléseik vannak, és nagy részük ezeket realizálni is tudja. 2001-ben a nyugdíjkorhatárnál fiatalabb, de már nyugdíjas népességnek több, mint a fele (53%) válaszolta azt, hogy nyugdíjazása időpontjának megválasztása

alapvetően a saját döntése volt. Az egyéni preferenciákat figyelmen kívül hagyó munkaadói döntés mindössze az esetek 14%-ában fordult elő (*Monostori J. 2007b*). Ebből természetesen nem következtethetünk arra, hogy az „idő előtti” nyugdíjbavonulásban nincsenek jelen kényszerítő körülmények, hiszen egyéni döntések is születhetnek annak belátásán, hogy a munkaerőpiaci karrier kevesebb anyagi és egyéb lehetőséget és biztonságot nyújt, mint a korai nyugdíjazás. Azt mindenesetre jelzi az adat, hogy a korai nyugdíjbavonulásban meghatározó szerepe van az egyéni szándékoknak, azaz annak, hogy az egyének szeretnék-e korhatár előtt nyugdíjba menni vagy sem.

A nyugdíjba lépés „vágyott” időpontjának előrehozása már az 1990-es évek közepén is jellemző volt, ami a 2000-es évek első felére még általánosabbá vált. A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabb népesség körében 1995-ben 40%, 2001-ben 80%, 2004-ben pedig 70% volt azoknak az aránya, akik a reájuk vonatkozó öregségi korhatárnál fiatalabb életkort jelöltek meg „vágyott” nyugdíjazási életkorként (*Tóth I. Gy. 1996; Monostori J. 2007*).

A korai nyugdíjazás vágya és a tényleges nyugdíjazás időpontja közötti szoros kapcsolatra utalnak azok a számításaink, amelyek szerint a vizsgált időszakban történt öregségi nyugdíjazások meghatározó része korhatár alatti nyugdíjazás volt (47. ábra).

47. ábra
A 2002 és 2004 között nyugdíjba vonulók életkora a reájuk vonatkozó nyugdíjkorhatárok szerint

Forrás: ONYF NYUGDMEG adatbázisa, saját számítás.

Ebben az időszakban tehát már nem az a legfontosabb kérdés, milyen társadalmi ismérvek határozzák meg a korai nyugdíjazást, hanem az, vajon milyen okokra vezethető vissza, hogy a korai nyugdíjazás szándéka ilyen elterjedtté vált, mi az oka annak, hogy ebben az időszakban döntően az előrehozott időskori nyugdíj korhatára, és nem a „hivatalos” korhatár határozza meg a nyugdíjazás időpontját. Ezért tanulmányunk ezen fejezetében arra próbálunk rávilágítani, milyen okok állnak a korai nyugdíjbavonulás „vágya” mögött.

9.2.3. A korai nyugdíjbavonulás szándéka

A vizsgált népességet ez esetben a nyugdíjkorhatártól legfeljebb 10 évvel fiatalabb, de még nem nyugdíjas népességre szűkítettük.⁵³ Ahogyan korábban is említettük, 2001-ben ennek a csoportnak közel 80%-a a reá vonatkozó öregségi korhatár előtt szeretett volna nyugdíjba menni: a nők valamivel nagyobb arányban, mint a férfiak.⁵⁴ (25. tábla)

⁵³ 2001-ben a nyugdíjkorhatártól legfeljebb 10 évvel fiatalabb férfiak 51 és 61 év, a nők pedig 47–57 év közöttiek. A kijelölés során azért nem egységes a férfiak és a nők korcsoportjának kiválasztása, mert a két nemre vonatkozó nyugdíjkorhatárok annyira eltérőek, hogy ugyanazon korú férfiak és nők közül a nők 4 évvel korábban nyugdíjba vonulhatnak. Mivel úgy véljük, hogy a nyugdíjazással kapcsolatos attitűdöket a nyugdíjkorhatártól való távolság erősen befolyásolja, ezért a vizsgált korosztályt a nyugdíjkorhatártól való távolság alapján definiáltuk. Ez a módszer időbeli összehasonlításoknál is szokásos, éppen a nyugdíjkorhatár férfiaknál enyebb, a nőknél meredekebb emelkedése miatt.

⁵⁴ Az 1995-ös *TÁRKI Reform* vizsgálat alapján az 1990-es évek közepén még a férfiak körében voltak többen, akik a reájuk vonatkozó korhatár előtt szerettek volna nyugdíjba vonulni. A férfiaknak 43, a nőknek 38%-a jelölte ezt (*saját számítás*).

25. tábla
A nyugdíjazás „vágyott” időpontjának viszonya a hivatalos nyugdíjkorhatárhoz, 2001
(A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)

A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése	2001		
	Férfi	Nő	Összesen
A nyugdíjkorhatár előtt	76,9	82,1	80,0
A nyugdíjkorhatárkor vagy később	23,1	17,9	20,0
Összesen	100,0	100,0	100,0
N	625	925	1551

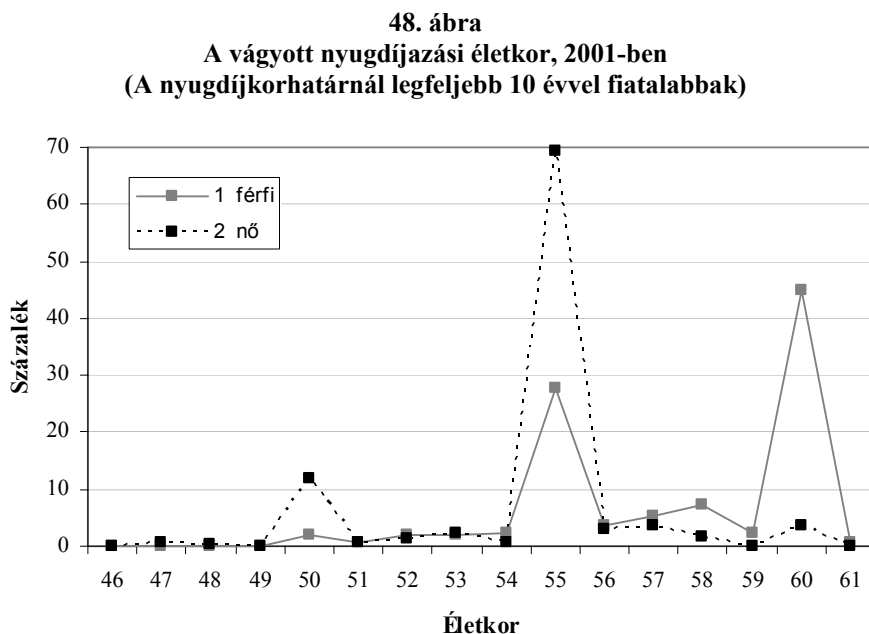
Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001. Saját számítás.

Megjegyzés: 1. A hivatalos nyugdíjkorhatárt minden születési évjáratra, valamint férfiakra és a nőkre külön határoztuk meg. Az egyénre vonatkozó nyugdíjkorhatár ettől eltérhet, hiszen az a munkaerő-piaci pályafutás függvényében az „általánostól” korábbi is lehet. **2.** 2001-ben és 2004-ben a nyugdíjba vonulás „vágyott” időpontjára a kérdezettek metrikus és szöveges választ is adhattak. Ez utóbbiakat a következőképpen soroltuk be: 1. minél előbb = a hivatalos nyugdíjkorhatár előtt; 2. minél később = a hivatalos nyugdíjkorhatárkor vagy azután; 3. akkor, amikor előreláthatólag nyugdíjba megy = a hivatalos nyugdíjkorhatárkor vagy azután; 4. amíg egészségileg bírja = a hivatalos nyugdíjkorhatárkor vagy azután. A szöveges válaszok együttes előfordulási gyakorisága mindkét évben 1/3 körüli volt.

Közelebb vihet a jelenség megértéséhez, ha megvizsgáljuk, mely életkorban szeretnének legtovább kilépni a munka világából. 2001-ben a nők leggyakrabban az 50 és az 55 életévet említették. 2001-ben a korai nyugdíjazást preferálók közel 70%-a jelölte meg az 55 évet, amely hosszú évtizedeken keresztül volt a hivatalos nyugdíjkorhatár. Annak ellenére jelölték ezt meg ilyen sokan, hogy ez az életkor a legtöbbjük esetében még az előrehozott és a korengedményes nyugdíj feltételeinek sem felelt meg, hiszen az általunk vizsgált korosztályok legkorábban 56–57 éves korban élhetnek ezekkel a nyugdíjazási formákkal. Feltételezhetjük tehát, hogy az 55 éves kor jelölése a korábbi évtizedek nyugdíjkorhatárának megszokásából ered, azaz átmeneti jelenségnek számít, hiszen vizsgálatunk időpontjában még nagyon közel volt a nyugdíjtörvény életbe lépése, a nőknél a folyamatos korhatár emelés szakasza – a vizsgálati évben – még nem is záródott le.

A férfiakkal 2001-ben az 55 és a 60 életév emelkedik ki mint a leginkább preferált korai nyugdíjazási életkor. A férfiakkal a 60 életév volt hosszú időn keresztül a hivatalos nyugdíjkorhatár, aminek bizonyára fontos szerepe van éppen a 60 életkor jelölésében. Ugyanakkor a férfiak előrehozott nyugdíjkorhatára 2001-ben szintén 60 év, azaz ők ezekben az években az egyéb feltételek fennállása esetén már nyugdíjba mehettek. A férfiak körében az 55 év gyakori említése viszont meglepő, hiszen az

általunk vizsgált korosztályokban ez az életkor az előrehozott és a korengedményes nyugdíjkorhatárnál is alacsonyabb, azaz ilyen fiatalon 2002–2004 között nem lehetett nyugdíjjogosultságot szerezni (48. ábra).⁵⁵

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001, 2004. Saját számítás.

Összefoglalva azt lehetne mondani, hogy a korai nyugdíjazás iránti vágy ilyen mértékű kiterjedésében jelentős szerepet játszik, hogy vizsgálatunk időszaka olyan átmeneti időszakba esik, amikor a nyugdíjkorhatár radikális emelése még nem vált megszokottá. Sokan feltehetően úgy érezték, hogy „rosszabbul jártak” a korábbi generációkhoz képest, ezért minél előbb szeretnének kilépni a munkaerőpiacról. Azt az életkort preferálják, amely a náluk idősebbek számára a hivatalos korhatár volt. Ugyanakkor a nyugdíjrendszer ismeretére vall, hogy mind a férfiak, mind a nők elég nagy számban jelölték meg azt az életkort is, amely a korai nyugdíjazás egy-egy formájának korhatára. Az idősebb korosztályok követik a törvényi változásokat; tisztában vannak azokkal a lehetőségekkel, amelyek a hivatalos korhatár előtti nyugdíjazást jelenthetik számukra.

Milyen tényezők határozzák meg a korai nyugdíjbavonulás szándékát? A fejezet következő részében erre a kérdésre keressük a választ. Elsőként az állapíthatjuk meg,

⁵⁵ A kérdezettek az 1995-ös *TÁRKI Reform* vizsgálatban is megjelölték azt az életkort, amelynek elérésekor szerettek volna nyugdíjba vonulni. A nők körében a legjellemzőbb az 50. életév volt (47%), emellett az 52 és 53 évet említették nagyobb arányban, mindkettőt 15% választotta. A férfiak körében az 55 év volt a legjellemzőbb (32%). Emellett sokan választották még az 57. és az 58. életévet. Az előbbi 18, az utóbbit 20% jelölte.

hogy a nők körében magasabb (82%) azoknak az aránya, akik még a hivatalos korhatár előtt szeretnék kilépni a munkaerőpiacról, mint a férfiak (77%) között (**H11. hipotézis** elfogadása) (26. tábla). A nőknél meredeken emelkedő nyugdíjkorhatár többeket ösztökél arra, hogy mielőbb megpróbáljanak kilépni a munka világából, hiszen – az 1998-ig érvénybe lévő jogszabályok szerint – bizonyos korosztályok csak sokkal később mehetnének nyugdíjba a korábban tervezettnél. Pl. az 1945-ben született nők az 1998 előtt érvényes jogszabályok értelmében 2000-ben 55 évesen, míg az új jogszabályok szerint csak 5 évvel később, 2005-ben érik el a hivatalos öregségi nyugdíjkorhatárt. Még nagyobb a különbség az 1947-ben született nőknél, akik a korábbi törvény értelmében 2002-ben, míg az „új” törvény szerint csak 2009-ben, 62 évesen érik el a nyugdíjkorhatárt.

Az életkor csak a nők esetében jelentett differenciáló tényezőt a nyugdíjkorhatár előtti nyugdíjbavonulás preferálásánál. A férfiaknál az idősebbek és a fiatalabbak is hasonló arányban akartak korábban nyugdíjba menni, míg a nőknél az idősebbek körében magasabb volt a korhatár előtti nyugdíjbavonulást preferálók aránya (26. tábla).

26. tábla
A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése korcsoportonként
(A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)

Társadalmi ismérvek	A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése			N
	A nyugdíjkorhatár előtt	A nyugdíjkorhatárkor vagy később	Összesen	
Férfiak				
A nyugdíjkorhatártól legfeljebb 5 évre	77,1	(22,9)	100,0	210
A nyugdíjkorhatártól 6-10 évre	76,7	23,3	100,0	415
Nők				
A nyugdíjkorhatártól legfeljebb 5 évre	86,1	13,9	100,0	357
A nyugdíjkorhatártól 6-10 évre	79,6	20,4	100,0	569

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001. Saját számítás.

A mindennapokat korlátozó betegség és a korai nyugdíjazás iránti vágy tekintetében is a nőknél találtunk szorosabb összefüggést. A betegségről beszámoló nők esetében jellemzőbb volt, hogy korábban akartak nyugdíjba menni, mint akik nem voltak betegek. A férfiaknál is megfigyelhető ez, de a betegek és a nem betegek közötti különbség kisebb volt (27. tábla).

27. tábla
A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése a mindennapokat korlátozó betegség előfordulása szerint
(A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)

Társadalmi ismérvek	A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése			N
	A nyugdíjkorhatár előtt	A nyugdíjkorhatárkor vagy később	Összesen	
Férfiak				
Beteg	79,8	(20,2)	100,0	161
Nem beteg	75,8	24,2	100,0	464
Nők				
Beteg	88,6	(11,4)	100,0	259
Nem beteg	79,5	20,5	100,0	666

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001. Saját számítás

A 2001-es aktivitási státusz a férfiak körében erőteljesebben differenciált. Az inaktívaknak nagyobb aránya akart a reá vonatkozó korhatár előtt nyugdíjassá válni, mint a dolgozóknak. A nőknél kisebb volt az inaktívak és a dolgozók közötti különbség. Ennek az lehet az oka, hogy az inaktív nők körében feltehetően többen vannak azok,

akik töredezettenbb életpályájuk miatt nem szerezték meg a korai nyugdíjazáshoz szükséges szolgálati időt ⁵⁶, így ők nem is törekedhetnek a mielőbbi nyugdíjazásra.

A dolgozókon belül fontos szerepe van a foglalkozás jellegének. Mind a férfiak, mind a nők körében a fizikai munkát végző alkalmazottak lépnének ki a legnagyobb arányban mihamarabb a munkaerőpiacról, míg a szellemi foglalkozásunk körében a legkisebb a korai nyugdíjazást preferálók aránya.

A munkával való elégedettség csak a nőknél játszik szerepet a nyugdíjazás időzítésével kapcsolatos véleményformálásban. A munkájukkal elégedetlenek 90%-a szeretne mielőbb nyugdíjba menni, míg azok körében, akik ennél pozitívabban viszonyulnak munkájukhoz, 10%-al alacsonyabb a mutató értéke.

A munkahely elvesztésével kapcsolatos aggodalmak a nőknél bizonyultak valamivel erőteljesebb differenciáló tényezőnek: a munkahely elvesztése miatt aggódók és az attól nem tartók között közel 10% pontos különbség van.

Az életpálya során előforduló munkanélküliséget a nem nyugdíjas népesség egészén vizsgáltuk. A munkanélküliségre vonatkozó változó csak a férfiaknál differenciál. Akik már megélték a munkanélküliséget, azok körében nagyobb a korai nyugdíjazást preferálók aránya. A nők preferenciáit ez nem befolyásolta (28. tábla).

⁵⁶ A korai nyugdíjazás jogosultsági feltételei hosszabb szolgálati időt írnak elő, mint a hivatalos nyugdíjkorhatárhoz kötődő időskori nyugdíjé.

28. tábla
A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése a 2001-es aktivitás és a munkaerőpiaci jellemzők szerint
(A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)

Társadalmi ismérvek	A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése			N
	A nyugdíjkorhatár előtt	A nyugdíjkorhatárkor vagy később	Összesen	
Férfiak				
Dolgozik	75,4	24,6	100,0	553
Vállalkozó	73,0	(27,0)	100,0	104
Alkalmazott, fizikai munkát végez	79,7	20,3	100,0	295
Alkalmazott, szellemi munkát végez	67,6	(32,4)	100,0	148
Munkájával elégedetlen	73,6	(26,4)	100,0	129
inkább elégedett	76,9	23,1	100,0	255
elégedett	74,0	(26,0)	100,0	159
Munkája elvesztése miatt nem aggódik	74,8	25,2	100,0	242
kicsit aggódik	73,6	(26,4)	100,0	159
nagyon	78,9	(21,1)	100,0	119
aggódik				
Inaktív	88,2	(11,8)	100,0	73
Életpályája során volt már munkanélküli	82,3	17,7	100,0	234
nem volt munkanélküli	73,6	26,4	100,0	392
Nők				
Dolgozik	81,5	18,5	100,0	792
Vállalkozó	(78,8)	(21,2)	100,0	54
Alkalmazott, fizikai munkát végez	86,1	(13,9)	100,0	338
Alkalmazott, szellemi munkát végez	78,0	22,0	100,0	398
Munkájával elégedetlen	89,5	10,5	100,0	172
Munkájával inkább elégedett	79,8	20,2	100,0	343
Munkájával elégedett	78,6	21,4	100,0	266
Munkája elvesztése miatt nem aggódik	77,1	22,9	100,0	317
kicsit aggódik	84,0	(16,0)	100,0	260
nagyon	86,2	(13,8)	100,0	206
aggódik				
Inaktív	85,5	(14,5)	100,0	134
Életpályája során volt már munkanélküli	83,4	16,6	100,0	301
nem volt munkanélküli	81,4	18,6	100,0	624

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001. Saját számítás.

A személyes jövedelmi harmadok⁵⁷ szerint vizsgálva mind a férfiak, mind pedig a nők esetében a legfelső jövedelmi harmadban volt a legalacsonyabb a korai

⁵⁷ Személyes jövedelmi harmadokat azoknak a körében alakítottuk ki, akik 2001-ben nem voltak nyugdíjban, és legfeljebb 10 évvel fiatalabbak a reájuk vonatkozó nyugdíjkorhatárnál, de még nem érték el a nyugdíjkorhatárt.

nyugdíjazást preferálók aránya. Az alsó és a középső harmad között viszont nem volt különbség a korai nyugdíjazást preferálók arányában (29. tábla).

29. tábla
A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése a 2001-es jövedelmi harmadok szerint
(A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)

Személyes jövedelem	A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése			N
	A nyugdíjkorhatár előtt	A nyugdíjkorhatárkor vagy később	Összesen	
Férfiak				
Alsó jövedelmi harmad	80,1	(19,9)	100,0	121
Középső jövedelmi harmad	82,1	(17,9)	100,0	172
Felső jövedelmi harmad	71,7	28,3	100,0	272
Nők				
Alsó jövedelmi harmad	85,3	(14,7)	100,0	294
Középső jövedelmi harmad	86,4	(13,6)	100,0	280
Felső jövedelmi harmad	74,7	25,3	100,0	262

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001. Saját számítás.

A háztartási jövedelmek vonatkozásában nagyon hasonló eredményre juthatunk, hiszen az ekvivalens jövedelmi harmadok esetén is a legmagasabb harmadra tartozók körében volt a legkisebb a korai nyugdíjazást preferálók aránya (30. tábla).

30. tábla
A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése a 2001-es jövedelmi harmadok szerint
(A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)

Ekvivalens jövedelem	A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése			N
	A nyugdíjkorhatár előtt	A nyugdíjkorhatárkor vagy később	Összesen	
Férfiak				
Alsó jövedelmi harmad	81,1	(18,9)	100,0	190
Középső jövedelmi harmad	79,8	(20,2)	100,0	169
Felső jövedelmi harmad	73,2	26,8	100,0	208
Nők				
Alsó jövedelmi harmad	85,1	(14,9)	100,0	258
Középső jövedelmi harmad	85,3	(14,7)	100,0	313
Felső jövedelmi harmad	76,0	24,0	100,0	262

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001. Saját számítás

A háztartási jellemzőkön belül a háztartás gazdasági aktivitás szerinti struktúráját, a 18 év alatti gyermekek számát és a partner aktivitási formáját vizsgáltuk meg. Ezek vonatkozásában feltételezésünk szerint több hatás együttes jelenlétével kell számolnunk. A háztartásban élő inaktívak jelenléte – különösen ha gyermekekről van szó – a jövedelem maximalizálására készítheti a nyugdíjkorhatár előtt állókat, így azt

feltételezzük, hogy ameddig lehet, a munkaerőpiacon akarnak maradni. Korábbi kutatásaink viszont arra mutattak rá, hogy ha a kérdezett partnere inaktív – ez az esetek többségében nyugdíjas státuszt jelent – akkor a korai nyugdíjazás preferálása gyakoribb, azaz az idősödő korosztályok megpróbálják nyugdíjazásuk időzítését összehangolni, és ha valamelyikük már nyugdíjba vonult, akkor ők is a munkaerőpiacról történő kilépésre törekednek (*Monostori J. 2007*). Kérdés, hogy ezek hogyan hatnak együttesen, illetve van-e e tekintetben különbség a férfiak és a nők között.

Az adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a férfiak esetében a háztartási jellemzők kevésbé differenciálnak. Legnagyobb különbséget a tekintetben tapasztalhatunk, hogy van-e a háztartásban 18 éves és fiatalabb gyermek. Ha igen, akkor valamivel kisebb a korai nyugdíjazást preferálók aránya, bár a különbség nem jelentős. A partner aktivitása a férfiaknál nem játszik jelentős szerepet, hiszen alig valamivel magasabb a nyugdíjkorhatár előtti nyugdíjazás iránt 'vágók' aránya azoknál, akiknek nem dolgozik a társa, mint azoknál, akiknek a partnere még a munkaerőpiacon van. Némiképpen árnyalja a képet, ha a partner 2004-es aktivitását is megvizsgáljuk. Ha a partner 2001 és 2004 között vált inaktívvá – ez az esetek meghatározó részében nyugdíjassá válást jelent – akkor feltételezhetjük, hogy a 2001-es nyugdíjterveknél ennek már lehetett szerepe. Ezért két részre bontottuk azokat, akiknek 2001-ben még dolgozott a társa. Az elsőbe azok kerültek, akiknek 2004-ben még dolgozott a párja, a másodikba pedig azok, akiknek nem. Az így kapott eredmények már világosabban rámutatnak arra, hogy a párok megpróbálják összehangolni nyugdíjbavonulásuk időpontját. Azok, akiknek 2001-ben és 2004-ben is dolgozott a párjuk 75%-ban, míg azok, akiknek 2001 és 2004 között lett inaktív a párjuk 81%-ban preferálták a korai nyugdíjazást.

A nők esetében a nyugdíjazás időzítésének tervét valamivel erőteljesebben határozzák meg a háztartási jellemzők, legalábbis ami a partner és a háztartásban élők aktivitását illeti. A partner aktivitását tekintve azok körében a leggyakoribb (85%) a korai nyugdíjba 'vágók' aránya, akiknek párjuk nem dolgozik. A magas mutatót ez esetben is feltételezhetően a párok nyugdíjbavonulási időpontjának összehangolása eredményezi (*31. tábla*). Ezt igazolja az is, hogy azok körében, akiknek a párja 2001 és 2004 között vált inaktívvá, szintén magas (88%) a korai nyugdíjazást preferálók aránya.

31. tábla
A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése a háztartás 2001-es jellemzői szerint
(A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)

Háztartási jellemzők	A nyugdíjba vonulás tervezett időzítése			N
	A nyugdíjkorhatár előtt	A nyugdíjkorhatárkor vagy később	Összesen	
Férfiak				
<i>A háztartásban élők aktivitása</i>				
Egyedülálló	(78,7)	(21,3)	100,0	54
Csak aktív van	77,5	(22,5)	100,0	180
Aktív és inaktív is van	74,5	25,5	100,0	241
Csak inaktív van	79,0	(21,0)	100,0	174
<i>A partner aktivitása</i>				
Nincs együttélő társ	77,3	(22,7)	100,0	93
Van és dolgozik	75,3	24,7	100,0	353
Van és nem dolgozik	79,7	(20,3)	100,0	201
<i>18 éves és fiatalabb gyermek a háztartásban</i>				
Van	72,8	(27,2)	100,0	124
Nincs	77,9	22,1	100,0	501
Nők				
<i>A háztartásban élők aktivitása</i>				
Egyedülálló	76,9	(23,1)	100,0	70
Csak aktív van	83,3	(16,7)	100,0	251
Aktív és inaktív is van	83,0	17,0	100,0	384
Csak inaktív van	80,8	(19,2)	100,0	220
<i>A partner aktivitása</i>				
Nincs együttélő társ	78,2	21,8	100,0	235
Van és dolgozik	81,5	18,5	100,0	452
Van és nem dolgozik	86,9	(13,1)	100,0	238
<i>18 éves és fiatalabb gyermek a háztartásban</i>				
Van	78,9	(21,1)	100,0	210
Nincs	83,0	17,0	100,0	716

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001. Saját számítás

A nyugdíjbavonulás időzítésével kapcsolatos attitűdöket az is befolyásolhatja, hogy az érintetteknek milyen elképzeléseik vannak a nyugdíjbavonulást követő évekre vonatkozóan. Az egyik legfontosabb kérdés, hogy mennyiben tekintik a nyugdíjbavonulást a munka világából való kivonulásnak. Vannak-e elképzeléseik arra vonatkozóan, hogy a nyugdíj mellett valamilyen munkát fognak végezni vagy nincsenek. Az általunk elemzett adatfelvételben a nyugdíjazást követő 5–10 évre vonatkozóan kérdezték az ez irányú elképzeléseket.⁵⁸ Azt feltételeztük, hogy azok

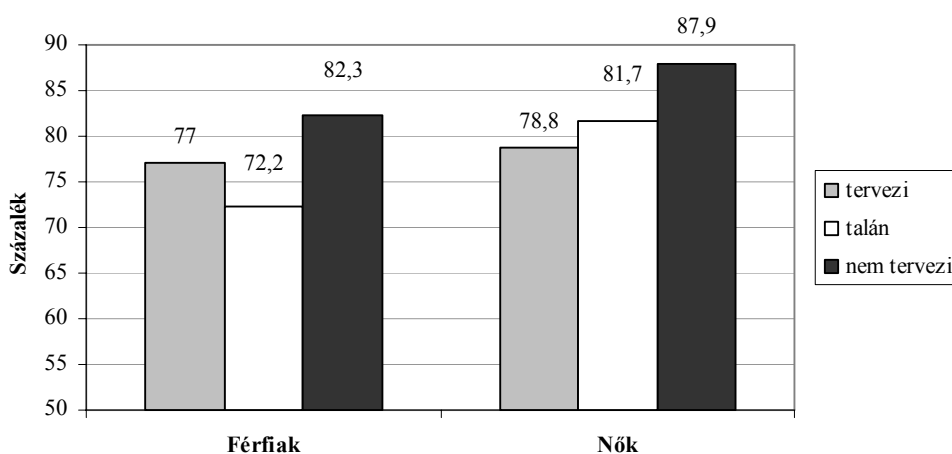
⁵⁸ A kérdőívben feltett kérdés a következőképpen szólt: 'Tervezi-e azt, hogy nyugdíj mellett 1.) teljes vagy részmunkaidőben munkát vállal alkalmazottként? 2.) valamilyen vállalkozásba kezd? 3.) kötetlen munkaidőben munkát vállal (pl. hazavihető, alkalmi, idenymunkát, megbízást)? 4.) mezőgazdasági jellegű jövedelemkiegészítő munkát végez? Három válaszlehetőség volt felkínálva: 1.) igen, tervezi; 2.)

körében magasabb a korai nyugdíjazást preferálók aránya, akik valamilyen munkavégzést terveznek. Ők talán azt gondolják, hogy ha fiatalabb korban mennek nyugdíjba, akkor nagyobb az esélyük arra, hogy munkajövedelemmel egészítsék ki a nyugdíjukat. Adataink ezt az érvelést nem támasztják alá, hiszen mind a férfiak, mind pedig a nők esetében azok körében volt a legmagasabb a korai nyugdíjazást preferálók aránya, akik nem terveznek nyugdíj utáni munkavállalást (49. ábra). Ez mögött nyilván strukturális ok áll, nevezetesen az hogy azok terveznek legkevésbé munkavállalást, akik a nyugdíjazás előtt is rosszabb munkapiaci pozícióban voltak, és éppen az ő körükben a legmagasabb a korai nyugdíjazást preferálók aránya. Azaz, akik rosszabb munkaerőpiaci pozícióban vannak, kisebb erőforrásokkal rendelkeznek, azok tudják, hogy nem számíthatnak nyugdíj melletti munkavállalásra sem, így azt kisebb arányban is tervezik.

A kérdésre adott választ természetesen az is befolyásolhatja, hogy az emberek nem szívesen nyilatkoznak azokról a terveikről, amelyek esetleg nem a hivatalos, bejelentett munka világára vonatkoznak. A fekete munkára vonatkozó becslések éppen az idősebb korosztályok átlagosnál magasabb részvételére utalnak (Scharle Á. 2008). Feltételezhetjük tehát azt is, hogy a nyugdíj mellett fekete munkát végzők aránya nem elhanyagolható. Ha pedig ez így van, akkor a nyugdíj mellett munkát tervezők aránya is magasabb lehet annál, mint amit adataink mutatnak. És az sem biztos, hogy ha a fekete munkára vonatkozó terveket mérni tudnánk, akkor is a munkát nem tervezők körében lenne a legmagasabb a korai nyugdíjbavonulást preferálók aránya. Más oldalról pedig az növeli bizonytalanságunkat, hogy beszélhetünk-e egyáltalán a fekete munka tervezéséről. Sok esetben valószínűleg nem tervezésről van szó, hanem arról, hogy adódhatnak olyan alkalmak, amelyekkel a „fiatalabb nyugdíjasok” élnek. Ilyen lehet például a gyermekfelügyelet, takarítás, építkezésen való részvétel, kisebb barkácsolási munkák stb.

talán; 3.) nem tervezi. Az összevonás során azokat soroltuk a 'nem tervezi' választ adókba, akik minden munkaformára ezt a választ adták. A 'talán' válaszlehetőségbe azok sorolódtak, akik legalább egy helyen ezt jelölték meg, és sehol máshol nem válaszoltak 'igen tervezi' válasszal. Az 'igen, tervezi' kategóriába pedig azok kerültek, akik legalább egy helyen ezt jelölték. A nyugdíj melletti munkavállalást tervezők aránya meglepően magas volt, különösen a férfiak körében. A férfiaknak fele, a nőknek pedig a 39%-a tervezett munkavállalást. A férfiaknak alig 1/4-e, a nőknek egyharmada válaszolta, hogy nem tervez nyugdíj melletti munkavégzést.

49. ábra
A korai nyugdíjazást preferálók aránya a nyugdíjba vonulás utáni munkavállalási tervek szerint,
2001
(A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)

Forrás: *Életünk fordulópontjai*, 2001. Saját számítás.

9.2.4. Miért akarnak aktív korban nyugdíjba vonulni az idősebb korosztályok – ahogyan az érintettek látják

Az *Életünk fordulópontjai* c. adatfelvétel lehetőséget ad arra, hogy megvizsgáljuk, mivel magyarázzák a nyugdíjbavonulás időzítésére vonatkozó elképzeléseiket a korai nyugdíjazást preferálók. Vizsgálatunk első lépésében a lehetséges okokat két csoportba soroltuk. Az elsőbe kerültek azok, amelyek a munka világának „taszító” oldalához kapcsolódnak, a másodikba pedig azok, amelyek a nyugdíjaslét vonzó oldalait jelenítik meg. Ezen belül további 2–2 dimenziót különböztettünk meg. A munkapiachoz kapcsolódóan az egyik a fáradtság, az egészség megromlása volt, a másik pedig a munkanélküliségtől való félelem. A nyugdíjas élet pozitív oldalaihoz kapcsolódóan az egyik az az igény, hogy többet legyenek együtt a családjukkal, több szabadidejük legyen, a másik pedig, hogy a nyugdíj mellett dolgozni tudjanak, pénzt keressenek (50. ábra).

50. ábra
A korai nyugdíjazás szándéka mögött álló okok struktúrája⁵⁹

A munka világával kapcsolatos NEGATÍV érzésvilág	A nyugdíjasléttel kapcsolatos POZITÍV érzésvilág
1. fáradtság, az egészség megromlása	3. családjával szeretne foglalkozni, több szabadidőt szeretne
2. a munkanélküliség félelme	4. nyugdíj mellett pénzt szeretne keresni, másfajta munkát szeretne végezni

⁵⁹ A kérdezettek több okot is megjelölhettek.

A legjellemzőbb okok között az 1-es és 3-as okcsoportot találjuk. Mind a férfiak, mind a nők körében gyakran említették a fáradtságot, az egészség megromlását. 2001-ben 43%-ot tett ki azoknak az aránya, akik ezt a korai nyugdíjba vonulás szándéka mögött álló egyik oknak jelölték meg. A nőknél nagyobb a mutató értéke.

A másik igen gyakran említett tényező az volt, hogy szeretnének több szabadidőt, több időt tölteni a családjukkal. Ez is inkább a nőkre volt jellemző. A több szabadidőre vágyók csoportján belül, a nőknek közel $\frac{3}{4}$ -e, a férfiaknak pedig a fele az unokákról való gondoskodást is megjelölte, azaz sokan számítanak arra, hogy nyugdíjasként az unokákról való gondoskodás tölti majd ki mindennapjaik egy részét.

A munkanélküliségtől való félelem említése már sokkal kiegyenlítettebb a két nem között.

A férfiak mindkét évben nagyobb arányban említették, hogy azért mennének korábban nyugdíjba, mert a nyugdíj mellett szeretnének pénzt keresni, másfajta munkát végezni (32. tábla).

A korai nyugdíjba vonulási szándék mögött álló okokra vonatkozó hipotézisek csak részben igazolódtak. A férfiak körében valóban nagyobb szerepet játszott az, hogy szeretnének a nyugdíj mellett pénzt keresni (**H12b hipotézis** elfogadása). Ugyanakkor a munkaerőpiac taszító tényezőit (1. és 2. okcsoport) a férfiak nem említették gyakrabban, mint a nők, sőt a fáradtságra a nők közül hivatkoztak nagyobb arányban (**H12a hipotézis** elvetése). A nyugdíjassal járó megnövekvő szabadidő a nők számára nyújtott nagyobb húzóerőt a korai nyugdíjazás irányába (**H12c hipotézis** elfogadása).

32. tábla
A korai nyugdíjazás szándéka mögött álló okok, 2001
(A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)

Okok	Említések aránya		
	férfi	nő	Összesen
1. fáradtság, az egészség megromlása	39,3	45,6	43,1
2. a munkanélküliség félelme	18,0	17,1	17,4
3. családjával szeretne foglalkozni, több szabadidőt szeretne	32,3	49,5	42,8
4. nyugdíj mellett pénzt szeretne keresni, másfajta munkát szeretne	18,1	11,0	13,8

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001. Saját számítás.

Feltételeztük, hogy a korai nyugdíjbavonulást preferálók egyik csoportjába azok tartoznak, akiknek kivonulási szándékát inkább a munkaerőpiac taszító aspektusai határozzák meg, míg a másikba azok, akiket a nyugdíjassal pozitív oldalai motiválnak. Az előbbiekre a bizonytalanabb munkaerőpiaci státusz, a rosszabb munkakörülmények,

az alacsonyabb jövedelem jellemző, az utóbbiakra a jobb munkaerőpiaci helyzet, a magasabb jövedelem. Adataink alátámasztják ezt a feltételezést. A munkaerőpiac leghátrányosabb helyzetű csoportját képező fizikai foglalkozásúak körén belül a legmagasabb azoknak az aránya, akik a fáradtságot, az egészség megromlását jelölték meg. Az átlagosnál messze magasabb arányban jelölték meg a munkanélküliségtől való félelmet is, a férfiaknak és a nőknek is közel negyede (24 és 23%). A nyugdíj melletti pénz kereset, munkavállalás viszont az ő körükben a legkevésbé motiváló erő. Pontosabban nyilván ők számíthatnak legkevésbé arra, hogy nyugdíjbavonulásuk után munkát találnak, így ez nem igazán kap szerepet motivációik körében sem.

A jövedelmi harmadok szerint képzett csoportokban szintén eltérőek a korai nyugdíjazás iránti vágy mögött álló okstruktúrák. Az alsó jövedelmi harmadban inkább a fáradtságra, az egészség megromlására és a munkanélküliségtől való félelemre hivatkoznak a kérdezettek. A középső és a felső harmadban az egészségi állapot megromlása mellett a bővülő szabadidő, a családdal együtt tölthető idő megnövekedésének preferálása játszik szerepet (33. tábla).

33. tábla
A korai nyugdíjazás szándéka mögött álló okok, társadalmi ismérvek szerint, 2001
(A nyugdíjkorhatárnál legfeljebb 10 évvel fiatalabbak)

		Említések aránya			
Társadalmi jellemzők		1. fáradtság, az egészség megromlása	2. a munka- nélküliség félelme	3. családjával szeretne foglalkozni, több szabad- időt szeretne	4. nyugdíj mellett pénzt szeretne keresni, másfajta munkát szeretne
Férfi	Jelenlegi (vagy utolsó) foglalkozás jellege				
	Vállalkozó	35,6	11,3	45,3	30,2
	Alkalmazott, fizikai	46,7	23,6	29,6	16,0
	Alkalmazott szellemi	20,7	9,4	38,4	18,2
	Személyes jövedelmi harmadok				
	Alsó	53,6	39,1	21,3	10,9
	Középső	46,3	17,8	34,3	24,9
	Felső	30,1	9,3	41,9	17,9
	Jelenlegi (vagy utolsó) foglalkozás jellege				
Nő	Vállalkozó	37,1	5,8	47,1	13,6
	Alkalmazott, fizikai	56,1	22,6	45,6	8,7
	Alkalmazott szellemi	35,3	12,6	54,0	13,2
	Személyes jövedelmi harmadok				
	Alsó	49,1	23,1	45,1	6,8
	Középső	55,8	17,4	54,0	11,8
	Felső	33,1	5,6	50,5	14,9

Forrás: Életünk fordulópontjai, 2001. Saját számítás.

9.2.5. A nyugdíjazás időzítésének szándéka és a tényleges nyugdíjbavonulási időpont összefüggései

Az alábbiakban azt vizsgáljuk, milyen összefüggés áll fenn a korai nyugdíjazás időzítésének szándéka és a tényleges korhatár alatti nyugdíjazás között. Fejezetünk ezen részében csak azokkal a korosztályokkal foglalkozunk, akik 2001–2004 között jogosultak voltak arra, hogy korai nyugdíjasként (előrehozott vagy korengedményes nyugdíjjal) lépjenek ki a munkaerőpiacról. Ez a férfiaknál az 1940 és 1947, a nőknél pedig az 1944 és 1947 között született kohorszokat jelenti. A legidősebb korcsoportba azok kerültek, akiknél az egy évvel idősebbek már 2001-ben elérték a nyugdíjkorhatárt. A legfiatalabb korhatárt pedig azoknál húztuk meg, akiknél az előrehozott vagy a korengedményes nyugdíj igénybevételének alsó korhatára 2004-re esik. (A korosztályokra vonatkozó nyugdíjkorhatárokról ld. a 34. táblát.) Így a vizsgálatba bevont férfiak 2001-ben 54 és 61, a nők pedig 57 és 61 év közöttiek voltak.

A nem nyugdíjasok körében számbavettük a foglalkoztatottakat, a munkanélkülieket és az inaktívakat. Ezzel a korosztályi mintának 44%-át vontuk be az elemzésbe. A többiek már 2001-ben korai vagy rokkantsági nyugdíjasok voltak.

34. tábla
Nyugdíjkorhatárok a vizsgált születési kohorszoknál

Születési év	Szabályos				Előrehozott nyugdíj				Korengedményes nyugdíj			
	Férfi		Nő		Férfi		Nő		Férfi		Nő	
	kor	év	kor	év	kor	év	kor	Év	kor	év	kor	év
1940	62	2002	-	-	60	2000	-	-	55	1995	-	-
1941	62	2003	-	-	60	2001	-	-	55	1996	-	-
1942	62	2004	-	-	60	2002	-	-	56	1998	-	-
1943	62	2005	-	-	60	2003	-	-	57	2000	-	-
1944	62	2006	59	2003	60	2004	55	1999	57	2001	50	1994
1945	62	2007	60	2005	60	2005	55	2000	57	2002	50	1995
1946	62	2008	61	2007	60	2006	56	2002	57	2003	50	1996
1947	62	2009	62	2009	60	2007	57	2004	57	2004	-	-

2001 és 2004 között öregségi nyugdíjassá vált a vizsgált csoport 47%-a⁶⁰; kisebbik részük (a teljes alminta 16%-a) a nyugdíjazással nem lépett ki a munkaerőpiacról, azaz tovább dolgozott, míg többségüknek véget ért a munkaerőpiaci pályafutása. A korai öregségi nyugdíjassá válók nagyobb része (87%) 2001-ben még dolgozott, míg 13%-uk valamilyen inaktív státuszban volt (munkanélküli, háztartásbeli stb.) (35. tábla).

⁶⁰ Ez a 2001 és 2004 között történt öregségi nyugdíjazási eseteknek a 70%-a.

35. tábla
A gazdasági aktivitás változása az almintán

2001-es gazdasági aktivitás	2004-es gazdasági aktivitás					Összesen	N
	Dolgozik	Dolgozik és nyugellátásban részesül	Öregségi nyugdíjas	Rokkant nyugdíjas	Munkanélküli vagy egyéb inaktív [*]		
Dolgozik	37,2	15,3	25,4	(4,5)	(2,9)	85,0	484
Munkanélküli vagy egyéb inaktív	(1,8)	(0,4)	(5,8)	(1,4)	(5,2)	15,0	86
Összesen	39,1	15,7	31,2	5,9	8,1	100,0	569

^{*} Az özvegyi nyugdíjassá válókat az alacsony esetszám miatt ebben a kategóriában szerepeltettük.

Megjegyzés: Az 50 alatti esetszámok zárójelben.

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, milyen tényezők magyarázzák a 2001-ben munkaerőpiacon lévők korai nyugdíjassá válását, más változók kontrollálása mellett is szerepe van-e a korai nyugdíjazás szándékának? A kérdés vizsgálatára felállított modellünk multinominális logisztikus regressziós modell, amelynek függő változója három értékű: 1.) a kérdezett 2004-ben dolgozik, vagy a nyugdíjkorhatár elérésével, vagy azután lépett ki a munkaerőpiacról és időskori nyugdíjas lett; 2.) a kérdezett 2004-ben korai nyugdíjas; 3.) a kérdezett egyéb inaktív státuszba került.

A modell eredményei alapján az elmondható el, hogy a nyugdíjbavonulás szándéka szignifikáns szerepet játszik a korhatár előtti nyugdíjazásban. Ha a nyugdíjazást legmarkánsabban meghatározó ismérvek hatását kiszűrjük, a nyugdíjbavonulás szándéka akkor is erőteljesen növeli a korai nyugdíjazás bekövetkezését (**H13. hipotézis**) (36. tábla).

36. tábla
A tényleges korai nyugdíjazást meghatározó társadalmi ismérvek
(dolgozók, 2001)
- multinominális logisztikus regressziós modell -

N=452

Társadalmi ismérvek, 2001	Korhatár alatti időskori nyugdíjas		Egyéb munkaerőpiacon kívül eső státuszok	
	β	Sig	β	Sig
A nyugdíjazás tervezett időzítése				
A nyugdíjkorhatár előtt	0,620	0,019	0,065	0,868
A nyugdíjkorhatárkor vagy később (R)				
Neme				
Férfi (R)				
Nő	0,736	0,002	-0,450	0,323
A foglalkozás jellege				
Vállalkozó	0,083	0,806	1,693	0,003
Alkalmazott, fizikai munkát végez	0,257	0,270	1,802	0,000
Alkalmazott, szellemi munkát végez (R)				
Partnere aktivitási státusza				
Nincs partnere	0,325	0,289	0,934	0,042
Van, és aktív (R)				
Van, és inaktív	0,635	0,007	0,346	0,359
<i>-2 log Likelihood</i>	182,293			
<i>Pseudo R²:</i>				
<i>Nagelkerke</i>	0,149			
<i>Cox and Snell</i>	0,127			
<i>N</i>				
	<i>dolgozik</i> → <i>dolgozik</i>			217
	<i>dolgozik</i> → <i>korhatár alatti időskori nyugdíjas</i>			186
	<i>dolgozik</i> → <i>inaktív</i>			49

Megjegyzés: A modellben csak azokat az ismérveket szerepeltettük, amelyek szignifikánsak voltak.

10. ÖSSZEFOGLALÁS

A magyar társadalom rendkívül alacsony foglalkoztatási szintjében meghatározó szerepe van az idősödő, de még nyugdíjkorhatár alatti korosztály magas inaktivitásának. A munkaerőpiacról távol levők legnagyobb csoportjai rokkantsági nyugdíjasok vagy a korai nyugdíjazás különböző formáit veszik igénybe. Dolgozatunkban arra vállalkoztunk, hogy leírjuk a korai nyugdíjbavonulás trendjeit a rendszerváltás utáni Magyarországon, és feltárjuk azokat az okokat, amelyek az idősödő korosztályokat mint társadalmi csoportot, és azon belül a különböző objektív adottságokkal és szubjektív beállítódásokkal rendelkező egyéneket a korhatár előtti munkapiaci kivonulásra, nyugdíjazásra kényszerítenek vagy késztetnek.

Az általunk vizsgált időszak a munkaerőpiaci jellemzők és a nyugdíjrendszer szabályozása szempontjából rendkívül mozgalmas időszak volt. A rendszerváltást követő években a munkaerőpiac drasztikus mértékben összeszűkült: gyárak, üzemek álltak le és zártak be; tömegessé vált a munkanélküliség. Az állástalanság sokak számára évekig tartó léthelyzetté vált. A munkanélkül maradtak tömegeit először a munkanélküli ellátórendszer igyekezett ellátni, majd az ellátások lejárta után a szociális segélyezés. Ilyen körülmények között nagy jelentősége volt annak, hogy a nyugdíjrendszerben is megjelentek, illetve befogadóbbá váltak azok az ellátási formák, amelyek a nyugdíjkorhatár felé közeledő, munka nélkül maradtaknak nyújtottak megélhetést. Az új ellátási formák – az előnyugdíj és a korengedményes nyugdíj – a munkanélküliség megjelenésével kapcsolódtak össze, hiszen azok szerezhettek erre jogosultságot, akik kikerültek a munka világából és a munkanélküli ellátások jogosultsági idejét is kimerítették. Az új nyugdíjformák mellett a rokkantsági nyugdíjra is rátelepedett a munkanélküliség problémája. Bár Magyarországon a jogszabályok formálisan nem tették lehetővé, hogy az idősebbek rokkantsági nyugdíj iránti kérelmét más szempontok alapján bírálják el, mint a fiatalabbakét, a gyakorlatban minden szereplő szemet hunyt afelett, hogy sokan inkább reménytelen munkaerőpiaci helyzetük, mint egészségi állapotuk miatt kérték a rokkantossírt. A rokkantsági nyugdíjas státuszba nem csupán a bejutás volt relatíve könnyű, hanem a bent maradás is. Az álláshelyek, különösen az egészségi problémákkal küzdőknek is megfelelő álláshelyek hiányában a rokkantsági állapot felülvizsgálata az esetek túlnyomó többségében formális maradt, rehabilitációra ritkán került sor.

Mindezek ismeretében nehéz lenne mást mondani, mint hogy az 1990-es évek első kétharmadában a korai nyugdíjbavonulás fő mozgatórugója a munkaerőpiac erőteljes beszűkülése volt. Számszerűsíteni ugyanakkor ezt szinte lehetetlen, mivel a munkanélküliség és a korai nyugdíjbavonulás csúcsa időben nem esik egybe. A munkanélküliségi ráta csökkenésének éppen az volt az egyik fő oka, hogy sokan felhagytak a munkakereséssel és beléptek a nyugdíjrendszerbe. Inaktívvá váltak vagy a formális munka világán kívül, a fekete- vagy szürke gazdaságban próbáltak megélhetést találni.

A probléma nagyságrendjét ugyanakkor jól érzékelteti, hogy 1996-ban és 1997-ben is a nyugdíjrendszerbe belépők (az öregségi nyugdíjasokat is beszámítva) közel negyede előnyugdíjas volt, akiknél definíció szerint megtalálhatjuk a munkanélküliségi előzményt, sőt a tartós munkanélküliségét is, hiszen az előnyugdíjat a munkanélküli járadék kimerítése után lehetett igényelni. Ezzel egyidőben közel 40%-ot tett ki a belépők körében a rokkantsági nyugdíjasok aránya, akiknek jelentős része szintén munkaerőpiaci okok miatt került ebbe a státuszba.

Az 1998 utáni időszakban egészen más helyzet alakult ki. Ekkor a korai nyugdíjazás kiterjedtségét alapvetően a nyugdíjrendszerben bekövetkezett változások határozták meg. 1998-tól ugyanis emelkedni kezdtek az európai viszonylatban rendkívül alacsonynak számító nyugdíjkorhatárok. A férfiak korhatárát 60 évről 62 évre, a nőkéét 55 évről 62 évre emelték. Az öregségi nyugdíjkorhatár emelése fokozatos volt, így 2009 lesz az első olyan esztendő, amikor mind a férfiak, mind a nők 62 éves kortól mehetnek nyugdíjba. A korhatár emelés mindkét nem foglalkoztatottságában jelentős változásokat hozott, de a korhatár emelés mértékében meglévő különbségek miatt a nőknél erőteljesebb volt a változások dinamikája. 1998-tól megszűnt az előnyugdíj, amely korábban a nyugdíjkorhatártól legfeljebb néhány év távolságban levők széles tömegeit fogadta be. Ám az előnyugdíj megszűnése valószínűleg nem befolyásolta alapvetően a korai nyugdíjbavonulás trendjeit, hiszen az érintett korosztályokban 1998 után nem növekedett azoknak az aránya, akik nem dolgoztak és nyugdíjban sem részesültek. Az előnyugdíj hiánya ugyanis nyilvánvalóan azoknak a számát duzzasztotta volna fel, akik kikerültek a munkaerőpiacról, de a nyugdíjrendszerbe nem tudtak belépni. Ez pedig nem történt meg.

A nyugdíjkorhatár emelés foglalkoztatottságra gyakorolt hatását tompította, hogy 1998-tól bevezették az előrehozás intézményét, így azok, akik az 1990-es évek végén, a 2000-es évek elején érték el a „régikorhatárt” még 62 éves koruknál

fiatalabban mehettek nyugdíjba. Az előrehozott nyugdíj igénybevételével nem érték komoly hátrányok a munkavállalókat a távolabbi jövőre nézve sem, hiszen nem csökkentett összegű nyugdíjat kaptak, hanem azt az összeget, amit akkor is kaptak volna, ha a szabályos öregségi korhatárig dolgoznak. Ugyanakkor az előrehozott nyugdíj jogosultsághoz szükséges szolgálati idő rendkívül hosszú, aminek következtében a töredezett munkaerőpiaci pályafutással rendelkezők nem élhetnek ezzel a lehetőséggel.

Hogyan érintették ezek a változások a különböző években születetteket, akiket a rendszerváltás, a rendszerváltás utáni évek munkapiacának erőteljes beszűkülése és a nyugdíjkorhatár emelés életpályájuk különböző időszakában ért. Azok, akik még a rendszerváltás évében, vagy 1990-ben érték el a nyugdíjkorhatárt zömében a szabályos korhatár elérésekor, a munkanélküliség fenyegetettségétől mentesen hagyták el a formális munka világát. A rokkantsági nyugdíjasok már akkor is magas aránya – más közismert jelenségekkel együtt, pl. kapun belüli munkanélküliség – mindenesetre azt jelzi, hogy a foglalkoztatottság problémái nem a rendszerváltással kezdődtek, de azok mértéke drasztikusan felerősödött a rendszerváltás utáni években. Azoknak egy része, akik az 1990-es évek első kétharmadában léptek be 50-es éveikbe, megélték a rendszerváltás utáni évek tömeges elbocsátásait, a munkanélküliség addig sosem látott méretű felduzzadását, de rájuk még a „régikorhatárok” vonatkoztak. Az alacsonyabb korhatárok ellenére nagy számban áramlottak ki a munkaerőpiacról és váltak aktív korú nyugdíjasokká. Volt hová, hiszen az előnyugdíj, a korengedményes nyugdíj és a rokkantsági nyugdíjrendszer is befogadta a munka világából kilépőket.

A következő csoportot azok képezték, akiket az 1990-es évek első felének munkaerőpiaci beszűkülése és a nyugdíjkorhatár emelése egyaránt sújtott. Az, hogy számukra nem okozott súlyosabb problémákat a nyugdíjkorhatár emelés alapvetően nem annak volt köszönhető, hogy viszonylag könnyen tovább tudtak dolgozni a „régikorhatár” után is, és nem is az előrehozás intézményének, hanem annak, hogy a korhatár emelésben elsőként érintett születési kohorszoknak nagy része már korábban kikerült a munkaerőpiacról, ők az előnyugdíj létezésének utolsó éveiben már nyugdíjassá váltak. Ezt mutatják azok az eredményeink, miszerint a korhatár emelésében érintett első néhány kohorsz nyugdíjrendszerbe lépésének két csúcsa volt. Az egyik az az életkor, amelytől kezdve előnyugdíjat kaphattak, a másik pedig az, amikor elérték az előrehozott nyugdíj alsó korhatárát.

Az általunk vizsgált kohorszok legfiatalabbjai azok, akik az 1990-es évek első felében még viszonylag fiatalok voltak, a 40-es éveikben jártak. Náluk a nyugdíjazás legjellemzőbb életkora az előrehozás évével esik egybe. Hozzá kell tenni, hogy az általunk vizsgált időszakban a kohorszok többségénél ez megegyezik a „régikorhatárral”. Ezek alapján tehát még nem tudjuk megmondani hogyan alakul majd a korai nyugdíjbavonulás, ha eltörlik az előrehozott nyugdíj intézményét és a szabályos nyugdíjbavonulási életkor mindkét nem esetében 62 év lesz. Feltehetően a női életpályákon jelent ez majd komoly problémát.

A korai nyugdíjbavonulás okait vizsgálva dolgozatunkban elsőként arra próbáltunk választ adni, mennyiben magyarázható az aktív korban történő nyugdíjazás azzal, hogy az idősebbek bizonyos aspektusokat tekintve kedvezőtlenebb helyzetben vannak a fiatalabb korosztályoknál. Ilyen tényezőként vizsgáltuk az ágazati struktúra, a szellemi és a fizikai munkát végzők eltérő arányának, illetve az iskolai végzettség szerinti összetételnek a hatását. Másként fogalmazva arra a kérdésre kerestük a választ, hogy az idősebbek intenzív munkaerőpiaci kilépését magyarázhatjuk-e azzal, hogy a fenti szempontok szerint kedvezőtlenebb az összetételük, mint a tőlük fiatalabbaknak. Eredményeink alapján mindhárom dimenzió vonatkozásában azt mondhatjuk, hogy akár az 1990-es évek első kétharmadát, akár az 1998–2004 közötti időszakot tekintjük, nem ezeknek a strukturális tényezőknek volt a legfontosabb szerepük az idősök intenzív munkaerőpiaci kilépésében.

Ez arra enged következtetni, hogy a munkaerőpiacon jelen vannak olyan mechanizmusok, amelyek – a vizsgált strukturális tényezők standardizálása mellett – az idősebbeket érintik hátrányosan, másrészt a nyugdíjrendszernek komoly húzó hatása van.

A korai nyugdíjbavonulás egyéni és családi szintű okait a 2001–2004 közötti periódusban vizsgáltuk.

A munkapiaci kilépést magyarázó modelljeinkben több tényezőcsoport hatását vizsgáltuk. Ezeket jelentős részben a téma kutatására vonatkozó nemzetközi szakirodalom, illetve a hazai munkapiaci kutatások alapján határoztuk meg, ez utóbbiak jelentették a legfőbb támpontokat a várható eredmények megfogalmazásakor is.

Az első csoportba az ún. egyéni jellemzőket vettük, amelyek a főbb demográfiai ismérvek (nem, életkor) mellett az aktivitási státuszra, az egészségi állapotra és a jövedelemre vonatkoztak.

A második csoportba kerültek azok az ismérvek, amelyek az egyének családi beágyazottságára utaltak, például arra, milyen a család összetétele, van-e párja a kérdezettnek, ha igen, dolgozik-e vagy sem, vannak-e 18 éves és fiatalabb gyermekek a családban, akikről még gondoskodni kell. Feltételeztük azt is, hogy nem csupán a nyugdíj előtt állók személyes jövedelme, hanem a család jövedelmi helyzete is meghatározó lehet a nyugdíjbavonulást illetően, elsősorban azokban az esetekben, amelyekben az egyéni döntésnek szerepe van a nyugdíjazásban.

A harmadik csoportba a nyugdíjazást megelőző munkaerőpiaci jellemzők kerültek, amelyek részben a munkaerőpiaci pályafutás egészére, részben az utolsó foglalkozásra vonatkoztak.

Az objektív jellemzők mellett szubjektív aspektusokra is figyelmet fordítottunk, ilyen volt a munkahelyi biztonság, és a munkával való elégedettség.

Alapvetően a munkaerőpiac területi egyenlőtlenségei, a regionálisan és településtípusonként is eltérő munkapiaci esélyek indokolták a területi ismérvek bevonását.

A rokkantsági nyugdíjon kívüli korai nyugdíjazási formáknál azt is figyelembe vettük, vajon a hivatalos korhatár előtti nyugdíjbavonulási szándék hozzájárul-e a tényleges korábbi nyugdíjbavonuláshoz, azaz, akik 2001-ben korhatár előtt szerettek volna kilépni, tényleg korábban léptek-e ki a munkaerőpiacról.

A munkaerőpiaci kilépésnek három csatornáját különböztettük meg: a rokkantsági nyugdíjassá válást, a korai nyugdíjazást és az egyéb inaktivitási formákat. A munkaerőpiaci kilépés ténye és útja attól is függ, hogy ezek az utak milyen ellátásokat „kínálnak”, milyen jogosultsági feltételek mellett vehetők igénybe és milyen színvonalú ellátást biztosítanak. E vonatkozásban a kilépési utak is hatnak egymásra, amit a dolgozatunkban igyekeztünk figyelembe venni.

Több változós modelljeink logisztikus regresszió elemzések. Azokban az esetekben, ahol függő változónk több értéket vehet fel (pl. a rokkantsági nyugdíjassá válást a korai nyugdíjazás és az inaktívvá válás útjaival együtt elemeztük), multinominális regressziós modellekkel dolgoztunk.

Kiinduló sokaságunkat azok képezték, akik 2001-ben még nem voltak nyugdíjasok. A gazdasági aktivitást tekintve a dolgozók és a nem nyugdíjas inaktívak csoportját különböztettük meg.

A rokkantsági nyugdíjazásra vonatkozóan azt állapíthatjuk meg, hogy az inaktívak köréből nagyobb a kiáramlás ezen út felé, mint a dolgozók csoportjából, de számszerűen az előbbieket lényegesen kisebb csoportot képeznek.

A 2001-ben munkaerőpiacon lévők almintáját tekintve azt állapíthatjuk meg, hogy a rokkantsági nyugdíjassá válás kockázata a 40. életévétől kezd erőteljes lenni, az 50-es évek első felében éri el csúcspontját, és egészen a nyugdíjkorhatárig tart a nagyobb kockázattal jellemezhető időszak.

A nyugdíjkorhatárt közelítve, illetve azt elérve már az időskori nyugdíjrendszerbe történik a beáramlás. A 40 és 50 közötti nőket referencia csoportnak tekintve az 50 év feletti férfiak esetében mérhetünk szignifikánsan magasabb esélyhányadosokat.

A rokkantsági nyugdíjazás esetében természetesen meghatározó szerepe van az egészségi állapotnak. Azok, akik az 1990-es évek óta legalább egyszer hosszabb időre (3 hónapra) voltak betegállományban, vagy akik 2001-ben valamilyen tartós betegségről számoltak be, lényegesen magasabb eséllyel váltak rokkantsági nyugdíjassá 2001–2004 között, mint akik nem számoltak be ilyen epizódokról.

Mindezek mellett az utolsó foglalkozás jellegének volt meghatározó szerepe. A szellemi foglalkozást űzőkhöz képest a fizikai munkások és a vállalkozók nagyobb eséllyel váltak rokkantsági nyugdíjassá. Ez arra utal, hogy bizonyos munkakörökben az egészségi állapotnak nagyobb szerepe van a munkaerőpiacról való kilépésben. Nyilvánvaló, hogy hasonló egészségi állapot mellett a fizikai munkát végzők nehezebben tudják folytatni a munkájukat, mint akik szellemi foglalkozásban vannak. A vállalkozók esetében pedig azt tapasztaltuk, hogy körükben szignifikánsan magasabb a rokkantosítás esélye, mint a szellemi foglalkozásúaknál, de náluk viszonylag magas azoknak a száma, akik a rokkantsági nyugdíj mellett tovább dolgoznak.

A korai nyugdíjazás okait kutatva ki kell emelnünk, hogy a korhatár előtti nyugdíjazás ezen formájánál meghatározó szerepet játszik az egyéni akarat, vagyis az a tény, hogy az idősödő korosztályok széles köre még a korhatár előtt szeretne nyugdíjba vonulni. Korábbi kutatásokból tudjuk, hogy míg 1995-ben a nyugdíjkorhatártól legfeljebb 10 évvel fiatalabb, nem nyugdíjas népességnek 40%-a akart a reál vonatkozó korhatárnál előbb nyugdíjba menni, 2001-ben ugyanez a mutató 80%. A mutató ilyen mértékű növekedésében nyilvánvalóan szerepet játszott, hogy az általunk vizsgált korosztályokat nagyon érzékenyen érintette a korhatár emelése. Fiatalabb korokban nem

számoltak olyan magas nyugdíjkorhatárral, mint amelyet az 1997-es nyugdíjtörvény bevezetett.

A korai nyugdíjazás szándéka mögött álló okokat tanulmányunkban két csoportba osztottuk. Az elsőbe kerültek azok, amelyek a munkaerőpiac taszító oldalához tartoznak, a másodikba pedig azok, amelyek a nyugdíjaslét vonzó aspektusaihoz kapcsolódtak. Az előbbibe két dimenzió tartozott: az egyik a fáradtság, az egészség megromlása, a másik pedig a munkanélküliségtől való félelem.

A nyugdíjasléttel kapcsolatos pozitív érzésvilágot szintén két dimenzió jelenítette meg: az egyik az volt, hogy a nyugdíjkorhatár előtt álló szeretett volna családjával többet foglalkozni, több szabadidővel rendelkezni; a másik dimenzió pedig az, hogy valaki azért szeretett volna korábban nyugdíjba menni, mert a nyugdíj mellett pénzt akart keresni, más munkát akart vállalni. A fáradtságra, az egészségi állapot megromlására, illetve a több szabadidő preferálására inkább a nők, míg a munkanélküliségtől való félelemre, a nyugdíj melletti munkavállalásra inkább a férfiak hivatkoztak.

A fáradtságot, az egészségi állapot megromlását említők aránya a fizikai munkások és a két alsó jövedelmi harmadba tartozók körében volt a legmagasabb. A munkanélküliségtől való félelem is leginkább ezeket a csoportokat érintette. A szabadidő megnövekedésének preferenciája a férfiak körében a szellemi foglalkozásúak és a magasabb jövedelműek körében volt jellemzőbb. A nők körében a foglalkozás jellege és a relatív jövedelmi pozíció nem játszott differenciáló szerepet, a nők többsége – társadalmi helyzetétől függetlenül – azért szeretett volna mielőbb nyugdíjba vonulni, hogy több szabadideje legyen, több időt tölthessen a családjával. A nyugdíj melletti munkavállalás leginkább a férfiakat, azon belül is a vállalkozókat és középső jövedelmi sávban elhelyezkedőket motiválja leginkább.

Ezek után azt is megvizsgáltuk, milyen tényezők befolyásolják a tényleges nyugdíjazást, és hogyan hat a korai nyugdíjbavonulás szándéka a tényleges nyugdíjazás időzítésére. Modellünkben a vizsgált korosztályt azokra szűkítettük, akik 2001-ben még nem voltak nyugdíjasok de életkorukból adódóan 2001 és 2004 között élhettek valamilyen korai nyugdíjazási formával.

Eredményeink alapján a korai nyugdíjazás szándéka szignifikánsan befolyásolja a tényleges nyugdíjazás időzítését, azaz akik a reájuk vonatkozó korhatár előtt szeretnének nyugdíjba vonulni, azok nagyobb eséllyel lépnek ki a munkaerőpiacról a hivatalos nyugdíjkorhatár előtt. A nők nagyobb eséllyel válnak korai nyugdíjassá mint a

férfiak, aminek feltehetően az a magyarázata, hogy a reájuk vonatkozó korhatár a vizsgált időszakban jóval meredekebben emelkedett, mint a férfiaknál.

A harmadik meghatározó tényezőnek a foglalkozás jellege bizonyult. A fizikai munkások esélyei szignifikánsan magasabbak.

Végül meghatározó szerepe volt a partner jelenlétének és aktivitási formájának. A legnagyobb eséllyel azok léptek ki „idő előtt” a munkapiacról, akiknek partnere inaktív volt, ez az esetek többségében nyugdíjast jelentett. Ez arra utal, hogy a párok igyekeznek összehangolni nyugdíjazásuk időpontját.

Összeségében azt állapíthatjuk meg, hogy a nyugdíjba vonulás formáját és időzítését a makro jellegű tényezők – elsősorban a munkaerőpiac, a nyugdíjrendszer és az ellátórendszer egyéb szegmensei – valamint az egyéni erőforrások és jellemzők egyaránt meghatározzák.

Mindazonáltal a makro jellegű tényezők szerepe a domináns, és ha ebből indulunk ki akkor recesszió időszakában a korai nyugdíjbavonulás gyakorlatának kiterjedése várható. Ennek csak a korhatár előtt is igénybe vehető nyugdíjak jogosultsági feltételeinek szigorítása szabhat gátat, noha az empirikus tapasztalatok azt mutatják, hogy a nyugdíjrendszer egy-egy elemének szigorításakor más nyugdíjak, vagy a nyugdíjrendszeren kívüli ellátások rendszerébe történik nagyobb mértékű beáramlás.

11. FELHASZNÁLT IRODALOM

1. Adams, G. A. – Beehr, T.A. [2003]: (Eds.) *Retirement. Reasons, Processes and Results*. Springer Publishing Company
2. Allen, G.M. – Liebler, C.A. – Flood, S. [2007]: *Couples' retirement Coordination and Well- Being: A Multi-Method Approach*. Princeton
3. Amann, A. [1989]: *Pensionierung: Hoffnung auf ein paar schöne Jahre?* In: Rosenmayr, L. Kolland, F. (Eds.) *Arbeit – Freizeit – Lebenszeit. Neue Übergänge im Lebenszyklus*.
4. Anderson, M. [1985]: *The Emergence of the Modern Life Cycle in Britain*. Social History 10 (1), 69-87.
5. Andrén, D. [2008]: *First Exits from the Swedish Labour Market Due to Disability*.
6. Auer, P. – Fortuny, M [2000]: *Ageing of the Labour Force in OECD Countries: Economic and Social Consequences*. Employment Sector, International Labour Office Geneva
7. Augusztinovics, M. [2000]: *Körkép reform után. Tanulmányok a nyugdíjrendszerről*. Budapest, Közgazdasági Szemle Alapítvány.
8. Augusztinovics, M. [2002]: *A nyugdíjrendszerekről*. Magyar Tudomány, 2002/4. pp. 447-460.
9. Augusztinovics M. [2005]: *Népesség, foglalkoztatottság, nyugdíj*. Közgazdasági Szemle, LII. Évf. 2005. május, 429-447. oldal
10. Augusztinovics M. – Köllő J. [2007]: *Munkaerő-piaci pálya és nyugdíj*. Közgazdasági Szemle, 5. sz. 529-559. o.
11. Baltes, P.B. [1997]: *On the Incomplete Architecture of Human Ontogeny: Selection, Optimization and Compensation as Foundation of Developmental Theory*. American Psychologist 52. pp. 366-380.
12. Bartel, A.P. – Sicherman, N. [1993]: *Technological Change and Retirement Decisions of Older Workers*. Journal of Labor Economics, vol. 11. No. 1 162-183.
13. Blau, D. M. [1997]: *Social Security and the Labor Supply of Older Married Couples*. Labour Economics, 4, 373-418.
14. Blau, D.M. [1998]: *Labor Force Dynamics of Older Married Couples*. Journal of labor Economics, vol. 16. No. 3, 595-629.

15. Blau, D.M.- Riphahn, R. [1999]: *Labor Force Transitions of Older Married Couples in Germany*, Labor Economics 6, 229-251.
16. Blekesaune, M. – Solem, P.E. [2005]: *Working Conditions and Early Retirement. A Prospective Study of Retirement Behavior*. Research On Aging. Vol. 27. No. 1. January, 3-30.
17. Blöndal S. – Scarpetta, S. [1998]: *Retire early, stay at work?* In: The OECD Observer, Number 212, June-July 1998.
18. Blöndal, S. – Scarpetta, S. [1999]: *The retirement decision in OECD countries*. Economics Department Working Paper, Number 202, 1998.
19. Bluestone, I. – Montgomery, R. – Owen, J. (eds) [1990]: *The Aging of the American Workforce*. Detroit: Wayne State University
20. Boaz, R. F. [1988]. *Early withdrawal from the labor force: A response only to pension pull or also to labor market push?* Research on Aging, 9 : 530-547
21. Bonoli, G. – Sarfati, H. [2002]: *Conclusions: The Policy Implications of a Changing Labour Market – Social Protection Relationship*. In: Labour Market and Social Protection Reforms in International Perspective: Parallel or Converging Tracks? Aldershot: Ashgate, 453-486.
22. Boulin, J.Y. – Hoffmann, R. [1999]: *New Patterns in Working Time Policy*.
23. Börsch-Supan, A. – Brugiavini, A. – Croda, E. [2008]: *The Role of Institutions in European Patterns of Work and Retirement*. Working Paper, Department of Economics Ca'Foscari University of Venice.
24. Brugiavini, A. – Peracchi, F. [2005]: *The length of working lives in Europe: Evidence from the ECHP*, Journal of the European Economic Association, 3, pp. 419-455.
25. Buechtemann, C. F. [1993]: *Introduction: Employment Security and Labour Market Behavior*. Ed: Buechtemann, C. F.: Employment Security and Labour Market Behavior Interdisciplinary Approaches and International Evidence. Ithaca, NY. pp. 1-66.
26. Burkhauser, R. –Cahill, K.–Quinn, J.–Weathers, R. [1998]: *The Microeconomics of the Retirement Decision in the United States*. Boston
27. Burniaux, J.M. – R. Duval – F. Jaumotte [2004]: *Coping with ageing: A dynamic approach to quantify the impact of alternative policy options on future labour supply in OECD countries*. Economics Department Working Papers No. 371.

28. Burtless, G. - Moffitt, R.A. [1984]. *The effect of social security benefits on the labor supply of the aged*. In H. J. Aaron & G. Burtless (Eds.), *Retirement and Economic Behavior*. Washington DC : The Brookings Institute.
29. Casey, B. [1989]: *Early Retirement: the Problem of Instrument Substitution and Cost Shifting and their Implications for Restructuring the Process of Retirement*. In: *Redefining the Process of Retirement: An International Perspective*. Edited by Schmähl, W., Berlin, Springer-Verlag, 133-150.
30. Casey, B. [1997]: *Incentives and Disincentives to Early and Late Retirement*. ILO Conference, Geneva
31. Casey, B. – S. Wood [1993]: *Firm Policy, State Policy and the Employment of Older Workers in Britain*. In: *Policies, Instruments and Institutions*. Eds: Naschold, F. – B. de Vroom.
32. Couch, K. A. [1998]. *Late Life Job Displacement*. *Gerontologist*, 38: 7-17.
33. Cowgill, D. O. [1974]: *Aging and modernization: a revision of the theory*. In: *Late life: Communities and Environmental Policy*. Ed: J.F. Gubrium, pp. 123-146. Springfield, IL: Charles C. Thomas
34. Cseres-Gergely Zs. [2005]: *Inaktív középkorú emberek és háztartások: ösztönzők és korlátok*. Pénzügyminisztérium, Kutatási füzetek.
35. Cseres-Gergely Zs. [2007]: *Ösztönzési hatások a magyarországi nyugdíjrendszeren*. In: *Munkaerőpiaci Tükör 2007*. Szerk: Fazekas K. - Cseres-Gergely Zs. – Scharle Á. 103-115. oldal.
36. Dahl, S.A. – Nilsen, Q.A. – Vaage, K., [2003]: *Gender Differences in Early Retirement Behaviour*. *European Sociological Review*, Vol. 19 No. 2, 179–198.
37. Dalen, H. – Henkens, K. – Henderikse, W. – Schippers, J. [2006]: *Dealing with an Ageing Labour Force: What Do European Employers Expect and Do?* Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute.
38. Delsen, L. [1996]: *Gradual Retirement: Lessons from the Nordic Countries and the Netherlands*. *EJIR*, 2/1:55-67.
39. Dilnot, A. – Walker, I. [1989]: *Economic issues in social security*. In: *The Economics of Social Security*. Eds: Dilnot, A. – Walker, I., Oxford pp 1-15.
40. Disney, R. – Meghir, C. – Whitehouse, E. [1994]: *Retirement behaviour in Britain*. *Fiscal Studies*, vol. 15, No. 1, pp. 24-43.
41. Dobossy, I. – S. Molnár E. – Virágh E. [2003]: *Öregedés és társadalmi környezet*. *Műhelytanulmányok* 3. 160. oldal

42. Doeringer, P. (ed.) [1990]: *Bridges to retirement: Older Workers in a Changing Labor Market*. Ithaca. NY. Cornell University Press.
43. Donahue, W. – Orbach, H. – Pollack, O. (1960): *Retirement: the emerging social pattern*. In: Handbook of Social Gerontology. Ed.: Tibbitts, C. pp. 330-406. Chicago, University Chicago Press.
44. Ebbinghaus, B. [2000]: *Any Way Out of 'Exit from Work' ? Reversing the Entrenched Pathways of Early Retirement*. In: Welfare and Work in the Open Economy. Volume II. Diverse Responses to Common Challenges. (ed.) Scharpf, F.W. – Schmidt V.A. Oxford University Press. 2000.
45. Elder, G.H. - M.K. Johnson [2003]: *The life course and aging. Challenges, lessons, and new directions*. In: R.A. Settersten (Ed.), Invitation to the life course. Towards new understandings of later life (pp. 49-81). New York: Baywood.
46. Essping-Andersen, G. [1996]: *Welfare States without Work: The Impasse of Labour Shedding and Familialism in Continental European Social Policy*. In: Welfare State in Transition: National Adaptations in Global Economics. London. (ed.) Essping-Andersen, G. Sage, 66-87.
47. European Council [2001]: *Presidency conclusions*. Stockholm 23 and 24 March. Brussels.
48. European Council [2002]: *Presidency conclusions*. Barcelona 15 and 16 March. Brussels.
49. European Commission [2004]: *Increasing the employment of older workers and delaying the exit from the labour market*. COM [2004] 146 final, Brussels.
50. EU [2007]: *Active Ageing: The Policies of the EU Member States*. The Employment Committee and The Social Protection Committee Joint Opinion on Active Ageing
51. Frey, M. [1997]: *A munkanélküliek passzív ellátórendszere (1990-1996)*. (Kézirat)
52. Frick, B. – Sadowski, D. [1996]: *A German Perspective on Disability Policy*. In: Curing the Dutch Disease: An International Perspective on Disability Policy Reform. Edited by Aarts, L.J.M. – Burkhauser, R.V. – de Jong, P.R., Aldershot, Avebury, 117-131.
53. FRSZ [2006]: *Hungarian Research Report on People with Disability and Employees with Changed capacity for Work*. Foglalkozási Rehabilitációs Szolgálat
54. Gál R. I. [1996]: *A társadalombiztosítási programok ösztönző hatásai*. Közgazdasági Szemle, XLIII. Évf., 1996. 2. sz. (128-140. o.)

55. George, L.K. [1993]: *Sociological perspectives on life transitions*. Annual Review of Sociology, 19, 353-373.
56. Gere, I. [1997]: *A nyugdíjazás, mint a munkanélküliség megelőzésének, levezetésének eszköze*. Munkaügyi Szemle, 1997 41/10. 13-16.
57. Graebner, W. [1980]: *A History of Retirement: The Meaning and Function of an American Institution (1885-1978)*.
58. Guillemard, A. M. [1991]: *France: Massive exit through unemployment compensation*. In: Time for Retirement. Comparative Studies of Early Exit from the Labor Force. Edited by Kohli, M. – Rein, M. – Guillemard A. – Van Gunsteren, H., Cambridge University Press
59. Guillemard, A. M.- Rein, M. [1993]: *Comparative Patterns of Retirement: Recent Trends in Development Societies*. Annual Review of Sociology, Vol. 19. pp. 469-503.
60. Gordon, R. H. - Blinder, A. S. [1980]. *Market wages, reservation wages, and retirement decisions*. Journal of Public Economics, 14: 277-308.
61. Hagestad, G.O. – Neugarten, B.L. [1985]: *Age and the life course*. In: Binstock, R.H. – Shanas E. (Eds.), Handbook of aging and the social science (Vol. 2, pp. 35-61). New York: Van Nostrand Rheinhold.
62. Hallberg, D. [2003]: *A Description of Routes out of the Labor Force for Workers in Sweden*.
63. Hamar, F. [2004]: *Nyugdíjrendszer – problémák*. Szociológiai Szemle, 2004/1. 122-136. oldal.
64. Harcsa, I. [2007] (szerk): *Társadalmi helyzetkép*. KSH, Budapest
65. Hayward, M.D. [1986]: *The Influence of Occupational Characteristics on Men's Early Retirement*. Social Forces 64 (4): 1032-1045.
66. Hayward, M.D. – Friedman, S. – Chen, H. [1998]: *Career Trajectories and Older Men's Retirement*. Journal of Gerontology, Series B: Psychological Sciences and Social Sciences 53 (2):91-103.
67. Hayward, M.D. – Grady, W.G. [1986]: *The Occupational Retention and Recruitment of Older Men: The Influence of Structural Characteristics of Work*. Social Forces 64 (3): 644-666.
68. Hayward, M.D. – Grady, W.G. – Hardy, M.A. – Sommers, D. [1989]: *Occupational Influences on Retirement, Disability and Death*. Demography 26 (3): 393-409.

69. Henkens, K. – Van Solinge, H. [2002]: *Spousal influences on the decision to retire*. International Journal of Sociology, Vol. 32. No 2. 55-74.
70. Henretta, J. [1992]: *Uniformity and diversity: life course institutionalization and late life work exit*. Sociol. Q. 23(2):265-279.
71. Henretta, J. – O'Rand, A. M. – Chan, C. G. [1993]: *Joint role investments and synchronization of retirement: A sequential approach to couples' retirement timing*. Social Forces, 71, 981–1000.
72. Herberttson, T. T. – Orszag J. M. [2001]: *The Cost of Early Retirement in the OECD*. Institute of Economics Study, University of Iceland, Working Paper 01:02.
73. Hutchens, R. [1993]: *Employer Policies for Discouraging Work by Older People*. In: Policies, Instruments and Institutions. Eds: Naschold, F. – de Vroom, B.
74. Irving, P. – Steels J. – Hall, N. [2005]: *Factors affecting the labour market participation of older workers: qualitative research*.
75. Jacobs, K. – Kohli, M. – Rein, M. [1991a]: *Testing the industry-mix hypothesis of early exit*. In: Time for Retirement. Comparative Studies of Early Exit from the Labor Force. Edited by Kohli, M. – Rein, M. – Guillemard A. – Van Gunsteren, H., Cambridge University Press. 67-95.
76. Jacobs, K. – Kohli, M. – Rein, M. [1991b]: *Germany: The diversity of pathways*. In: Time for Retirement. Comparative Studies of Early Exit from the Labor Force. Edited by Kohli, M. – Rein, M. – Guillemard A. – Van Gunsteren, H., Cambridge University Press
77. Jacobs, K. – Rein, M. [1994]: *Early Retirement: Stability, Reversal, or Redefinition*. In: Frieder Naschold – Bert de Vroom: Regulating Employment and Welfare: Company and National Policies of Labour Force Participation at the End of Worklife in Industrial Countries. Berlin: W. de Gruyter, 19-49.
78. Jespen, M. – Foden, D. – Hutsebaut, M. [2002]: *Active Strategies for Older Workers in the European Union: A Comparative Analysis of Recent Experiences*. In: Active Strategies for Older Workers. Edited by Jespen, M. – Foden, D. – Hutsebaut, M. , Brussels, ETUI, 437-460.
79. Johnson, R. W., - Neumark, D. [1997]. *Age discrimination, job separations, and employment status of older workers: Evidence from self-reports*. Journal of Human Resources, 32: 779-811.
80. Juhász, F. [2007]: *A munkaképesség véleményezésének gyakorlata*. In: Munkaerőpiaci Tükör, 2007. 101- 102. Szerk: Fazekas K. – Cseres-Gergely, Zs. –

Scharle Á. MTA Közgazdaságtudományi Intézet – Országos Foglalkoztatási Közalapítvány

81. Kertesi G. – Köllő J. [1999]: *Economic transformation and the return to human capital*. Budapest Working Papers on the Labour Market, 6. sz. MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpont – Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest.
82. Kézdi G. – Köllő J. [2000]: *Életkor szerinti kereseti különbségek a rendszerváltás előtt és után*. In: Racionalitás és méltányosság. Tanulmányok Augusztinovics Máriának. Szerk.: Király J. – Simonovits András – Száz János, 27- 46. oldal
83. Kohli, M. [1987]: *Retirement and the moral economy: an historical interpretation of the German case*. J. Aging Stud. 1(2): 125-144.
84. Kohli, M. – Rein, M. [1991]: *The changing balance of work and retirement*. In: Time for Retirement. Comparative Studies of Early Exit from the Labor Force. Edited by Kohli, M. – Rein, M. – Guillemard A. – Van Gunsteren, H., Cambridge University Press
85. Kovács, K. [2006]: *Egészség-esélyek*. Népeségtudományi Kutatóintézet. Műhelytanulmányok 5.
86. Köllő J. [2002]: *Tudás-avulás és „öregedés” a rendszerváltozás utáni Magyarországon*. Magyar Tudomány, 2002/4. 440-446. oldal
87. Köllő, J. – Nacsa B. [2006]: *Rugalmasság és biztonság a munkaerőpiacon: magyarországi tapasztalatok*. International Labour Office, Budapest
88. Krolify [2004]: *A célszervezetek körében készült kérdőíves felmérés eredményei*. Empirikus elemzés az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány megbízásából. Krolify Vélemény- Szervezetkutató Intézet.
89. KSH [2002]: *Munkaerő-forgalom*. KSH, Budapest
90. KSH [2005]: *Mikrocenzus 2005. 2. A népesség és a lakások jellemzői*. KSH, Budapest
91. KSH [2006]: *A nemzetgazdaság munkaerőmérlege 1990-2006.január 1.* KSH, Budapest
92. KSH [1999]: *Munkaerő-felmérés idősorai 1992-1998*. KSH, Budapest
93. KSH [2007]: *Munkaerő-felmérés idősorai 1998-2006*. KSH, Budapest
94. Laczko, K. – Phillipson, C. [1991]: *Great Britain: The contradictions of early exit*. In: Time for Retirement. Comparative Studies of Early Exit from the Labor Force.

Edited by Kohli, M. – Rein, M. – Guillemard A. – Van Gunsteren, H., Cambridge University Press

95. Lazear, E.P. [1981]: *Agency, Earning Profiles, Productivity and Hours Restrictions*. American Economic Review. 71, pp 606-620.
96. Lelkes O. – Scharle Á. [2004]: *Miért inaktív az 50 éves magyar férfiak egyharmada?* In: Társadalmi Riport. Szerk: Kolosi T. – Tóth I. Gy. – Vukovich Gy. TÁRKI, Budapest.
97. Lumsdaine, R. – Mitchell, O. [1999]: *New Developments in the Economic Analysis of Retirement*. In: Handbook of Labour Economics, eds: Ashenfelter, O. C. – Card, D. Vol 3c. North Holland, pp 3261-3307.
98. Mayer, K.U. – Schoepflin, U. [1989]: *The State and the Life Course*. Annual Review of Sociology 15. 187-209.
99. Mares, I. [2001a]: *Enterprise Reorganization and Social Insurance Reform: The Development of Early Retirement in France and Germany*. Governance 14 (3) pp 295-317.
100. Mares, I [2001b]: *Firms and the Welfare States: When, Why and How Does Social Policy Matter to Employers*. In: Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage. Eds: Hall, P.A. – Soskice, D., New York. pp. 184-212.
101. Martin, J. P. [1998]: *What Works Among Active Labour Market Policies: Evidence from OECD Countries Experiences*. OECD Labour Market and Social Policy Occasional Papers (35)
102. Miniaci, R. [1998]: *Microeconomic Analysis of the Retirement Decision: Italy*. Economics Department Working Papers No. 205.
103. Mitchell, O. S. – Fields, G.S. [1984]: *The Economics of Retirement Behavior*. Journal of Labor Economics, Vol. 2, No. 1. (Jan, 1984), pp. 84-105.
104. Moen, P. [1996]: *A life course perspective on retirement, gender and well-being*. Journal of Occupational Health Psychology, 1, 131-144.
105. Mollica, K.A. – DeWitt, R. [2000]: *When others retire early: What about me?* Academy of Management Journal, 43, 1068-1075.
106. Monostori J. [2007a]: Demográfiai folyamatok és az időskori biztonság. A nyugdíjba lépéssel kapcsolatos beállítódások és aspirációk – a nyugdíjak húzó hatása. Nemzeti Kutatási Fejlesztési Program OM-00392/2004. sz. projektje

107. Monostori J. [2007b]: *A korai nyugdíjazás jelensége és annak társadalmi meghatározottsága*. Demográfia, 2007. L. évf. 2-3. 220-251.
108. Monostori J. [2008]: *Korai nyugdíjba vonulás. Okok és következmények*. Műhelytanulmányok 7., 125. oldal, Népeségtudományi Kutatóintézet
109. Morrow-Howell, N., & Leon, J. [1988]. *Lifespan determinants of work in retirement years*. International Journal of Aging and Human Development, 27: 125-140.
110. Naegele, G.C. – Barkholdt, B. – de Vroom, J. – Andersen, G. – Krämer, K. [2003]: *A New Organisation of Time Over Working Life*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
111. Naschold, F. – de Vroom, B. [1993]: (eds) *Policies, Instruments and Institutions*.
112. Naschold, F. – de Vroom, B. [1994]: (eds) *Regulating Employment and Welfare: Company and National Policies of Labour Force Participation at the End of Worklife in Industrial Countries*. Berlin.
113. OECD (Organisation for Economic Co-Operation and Development) [1995a]: *The Labour Market and Older Workers*. Social Policy Studies vol. 17. Paris. OECD.
114. OECD (Organisation for Economic Co-Operation and Development) [1995b]: *The Transition from Work to Retirement*. Social Policy Studies vol. 16. Paris. OECD
115. OECD [2002]: Economic Outlook No. 72. December 22.
116. O'Reilly, J.-Cebrian, I. - Lallement, M. , [2000]: *Working-Time Changes. Social Integration Through Transitional Labour Markets*.
117. Oswald, C. [1999]: *Patterns of Labour Market Exit in Germany and the UK*.
118. Quinn, J.F. – Burkhauser, R.V. [1990]: *Work and Retirement*. In: Robert H. Binstock - L. K. George, eds., *Handbook of Aging and the Social Sciences*. San Diego: Academic Press, Inc., pp. 307-327.
119. Palier, B. [1997]: *A „Liberal” Dynamic in the Transformation of the French Social Welfare System*. In: Jochen Clasen (ed.): *Social Insurance in Europe*. Bristol, Policy Press, 84-106.
120. Palme, M. –Svensson, I. [2002]: *Income Security Programs and retirement in Sweden*.
121. Pauka, T. – Tóth, I. [2003]: *A magyar népesség egészségi állapotának változásai 1979 és 2001 között a morbiditási adatok tükrében*. KSH, Budapest
122. Pénzügyminisztérium – Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium [2005]: *Nemzeti Stratégiai Jelentés a megfelelő és fenntartható nyugdíjakról*.

123. Peracchi, F. – Welch, F. [1994]: *Trends in labour force transitions of older men and women*. Journal of Labour Economics, 12, 210–242.
124. Reimers, C. – Honig, M. [1989]: *The retirement process in the US: mobility among full-time work, partial retirement and full retirement*. See Schmähl pp. 115-132.
125. Ruhm, C. J. [1995]: *Secular Changes in the Work and Retirement Patterns of Older Men*. Journal of Human Resources. 30: 362-385.
126. Ruhm, C. J. [1996]: *Gender differences in employment behaviour during late middle age*. Journal of Gerontology, 51B, S11–S17.
127. Quinn, J.F. [1977]: *Microeconomic Determinants of Early Retirement: A Cross-Sectional View of White Married Men*. Journal of Human Resources 12 (3): 329-346.
128. Sackmann, R. [2001]: *Age and Labour-Market Chances in International Comparasion*. European Sociological Review 17 (4): 373-387.
129. Samek Lodovici, M. [2000]: *The Dynamics of Labour Marker Reform in European Countries*. G. Esping-Andersen – M. Regini, (eds.) *Why Deregulate Labour Market?* Oxford, Oxford University Press, 30-65.
130. Samorodov, A. [1999]: *Ageing and Labour Markets for Older Workers*. Employment and Tarining Papers 33.
131. Scharle, Á. [2008]: *Korai nyugdíjbavonulás*. In: Jóléti ellátások, szakképzés és munkakínálat. Szerk: Nagy Gyula. 81-103. MTA Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest.
132. Schils, T. [2001]: *Transitions to Retirement: A Dynamic Approach to the Labour-Market Behaviour of Older Workers in the Netherlands*. Working Paper. Work and Organisation research Centre, Tilburg University
133. Schils, T. [2004]: *Early Retirement Behaviour of Senior Workers: A Comparative Analysis of Germany, Britain and the Netherlands Using Panel Data*. Paper Presented at the 1st International Conference for Panel Data Users. Zurich.
134. Schippers, J. – Henderikse, W. [2006]: *Dealing with an Ageing Labour Force: Views and Practices of Employers in Europe*.
135. Schultz, J. [1991]: *The „Buffer Years”: Market Incentives and Evolving Retirement Policies*. In: *States, Labor Markets and the Futire of Old-Age Policy*. Eds: Myles, J. – Quadagno, J. pp.295-308

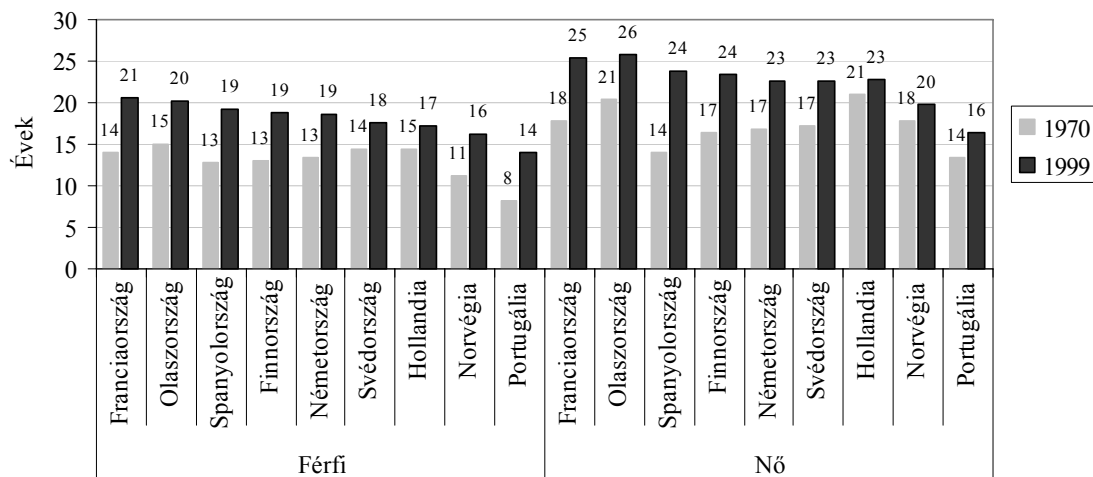
136. Schultz, K.S. –Morton, K.R. – Weckerle, J.R. [1998]: *The influence of push and pull factors on voluntary and involuntary early retirees' retirement decision and adjustment*. Journal of Vocational Behavior, 53, 45-57.
137. Sengenberger, W. [1992]: *Intensified Competition, Industrial Restructuring and Industrial Relations*. Industrial Labour Review 131 (2), 139-154.
138. Settersten, R.A. [2003]: *Propositions and controversies in life-course scholarship*. In R.A. Settersten (Ed.), Invitation to the life course. Towards new understandings of later life (pp. 15-48). New York: Baywood.
139. S. Molnár Edit [2005]: *A nyugdíjba lépés hivatalos és „vágyott” életkora*. NKFP beszámoló. Kézirat.
140. van Solinge, H. – Henkens, K.[2007]: *Involuntary Retirement: The Role of Restrictive Circumstances, Timing, and Social Embeddedness*. Journal of Gerontology. Vol. 62B, No. 5, S295–S303.
141. Sorensen, A. [1992]: *Retirement, Individual Performance and Labor Market Structure*. In: Opportunities and Challenges in an Aging Society. Eds: van den Heuvel, W. – Illsley, R. – Jammieson, A. – Knipscheer, C.
142. Streeck, W. [1987]: *Industrial Relations and Industrial Change. The Restructuring of the World Automobile Industry in the 1970s and 1980s*. Economic and Industrial Democracy 8, 437-462.
143. Szinovacz, M.E. – DeViney, S. [2000]: *Marital Characteristics and Retirement Decision*. Research on Ageing, Vol. 22. No.5. 470-498.
144. Szinovacz, M.E. – DeViney S. – Davey, A. [2001]: *Influences of Family Obligations and Relationships on Retirement: Variations by gender, race and marital status*. Journal of Gerontology: Social Sciences, 56B, S20-S27.
145. Szinovacz, M.E. [2003]: *Contexts and Pathways. Retirement as institution, process and experience*. In: Adams, G.A. – Beehr, T.A. (Eds.), Retirement. Reasons, Processes and Results (pp. 6-52). New York: Springer.
146. Talaga, J. A. – Behr, T.A. [1995]: *Are there gender differences in predicting retirement decisions?* Journal of Applied Psychology, 80, 16-28.
147. Tanner, S. [1998]: *The Dynamics of Male Retirement Behaviour*. Fiscal Studies. Vol. 19, No. 2, pp. 175-196.
148. Tóth I. Gy. [1996]: *Államháztartási reform és szociálpolitika*. In. Társadalmi Riport. Szerk: Kolosi T. – Andorka R. – Vukovich Gy. TÁRKI, Budapest

149. Vistnes, J. P. [1994]: *An Empirical Analysis of Married Women's Retirement Decisions*. National Tax Journal, Vol. 47, no. 1, (March, 1994), pp. 135-155.
150. De Vroom, B. – Blomsma, M. [1991]: *The Netherlands: An extreme case*. In: Time for Retirement. Comparative Studies of Early Exit from the Labor Force. Edited by Kohli, M. – Rein, M. – Guillemard A. – Van Gunsteren, H., Cambridge University Press
151. Wadensjö, E. [1991]: *Sweden: Partial exit*. In: Time for Retirement. Comparative Studies of Early Exit from the Labor Force. Edited by Kohli, M. – Rein, M. – Guillemard A. – Van Gunsteren, H., Cambridge University Press
152. Wadensjö, E. [1996]: *Gradual Retirement in Sweden*. In: Gradual Retirement in the OECD Countries: Macro and Micro Issues and Policies. Edited by Delsen, L. – Reday-Mulvey G. , Aldershot: Dartmouth, 25-44.
153. Wadensjö, E. – Palmer E. E. [1996]: *Curing the Dutch Disease from a Swedish Perspective*. In: Curing the Dutch Disease: An International Perspective on Disability Policy Reform. Edited by Aarts, L.J.M. – Burkhauser, R.V. – de Jong, P.R., Aldershot, Avebury, 133-155.
154. Walwei, U. – Werner, H. [2001]: *Employment Problems and Active Labor Market Policies in Industrialized Countries*. In: Social Security at the Dawn of the 21st Century: Topical Issues and New Approaches. Edited by Hoskins, D.D. – Dobbernack, D. – Kuptsch, C. , New Brunswick, NJ: Transaction Publisher, 133-170.
155. Warr, P. [1994]: Age and Job Performance. In: Work and Ageing: A European Perspective. Eds: Snel, J. – Cremer, R., London, pp. 309-322.
156. Yabiko, S. T. [2000]: *Family history and pensions: The relationships between marriage, divorce, children, and private pension coverage*. Journal of Aging Studies, 14, 293–312.

12. FÜGGELÉK

F1. számú Függelék

A várható élettartam és a tényleges nyugdíjbavonulási kor közötti különbség években kifejezve
Európa néhány országában,
1970, 1999

Forrás: OECD, 2002

F2. számú Függelék

A hivatalos nyugdíjkorhatár és a munkaerőpiacról történő kilépés átlagos életkora néhány európai országban, 2002

Ország	Hivatalos nyugdíjkorhatár		Munkaerőpiaci kilépés		Különbség évben kifejezve	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
1. Belgium	65	62	58,6	58,4	- 6,4	- 3,6
2. Dánia	65	65	61,9	59,8	- 3,1	- 5,2
3. Németország	65	65	61,1	60,3	- 3,9	- 4,7
4. Írország	66	66	62,8	63,5	- 3,2	- 2,5
5. Spanyolország	65	65	61,4	61,6	- 3,6	- 3,4
6. Franciaország	60	60	58,9	58,7	- 1,1	- 1,3
7. Hollandia	65	65	62,9	61,6	- 2,1	- 3,4
8. Ausztria	65	60	59,4	59,2	- 5,6	- 0,8
9. Lengyelország	65	60	58,1	55,8	- 6,9	- 4,2
10. Finnország	65	65	60,6	60,4	- 4,4	- 4,6
11. Svédország	65	65	63,4	63,1	- 1,6	- 1,9

Forrás: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>. Az adatok forrása jellemzően az egyes országok Munkaerő-Felmérése (Labour Force Survey)

Megjegyzés: A munkaerőpiaci kilépés mutatójának számítása az évről évre számított korosztályos aktivitási ráták változásából történik. A mutató nem feleltethető meg a tényleges nyugdíjazási életkornak, hiszen a gazdaságilag inaktívvá válás nem minden esetben egyezik meg a nyugdíjassá válással (bár az esetek túlnyomó többségében igen), és azért sem, mert a nyugdíj mellett foglalkoztatottak foglalkoztatottként vannak számba véve, miközben ők már nyugdíjba vonultak.

F3. számú Függelék
A nyugdíjbalépés átlagos életkora, 2004

Ország	Hivatalos nyugdíjkorhatár		Az időskori nyugdíjba lépés átlagos életkora		A rokkantsági nyugdíjba vonulás átlagos életkora	
	Férfi	Nő	Férfi	Nő	Férfi	Nő
1. Svédország	65	65	64,1	63,9	56,6	54,6
2. Dánia	65	65	65,0	65,9	49,5	49,6
3. Németország	65	65	61,8	61,1	51,8	50,3
4. Hollandia	65	65	62,0	63,7	47,4	45,9
5. Belgium	65	63	61,4	59,6	49,2	48,2
6. Franciaország	60	60	59,5	60,5	47,1	48,0
7. Svájc	65	63	64,1	62,2	56,0	48,3
8. Ausztria	65	60	58,8	56,9	50,8	53,3
9. Olaszország	57-65 ¹	57-60 ¹	59,4	58,0	52,2	52,4
10. Görögország	65	60	60,0	60,6	52,7	52,5

Forrás: Börsch-Supan, A. – Brugiavini, A. – Croda, E. [2008]

Megjegyzés: A szerzők a nyugdíjbalépés időpontjának becsléséhez a SHARE 2004 nemzetközi adatbázist használták. 1. Olaszországban a korhatár a megszerzett szolgálati időtől függ.

F4. számú Függelék
Foglalkoztatottsági ráta az Európai Unió országában, 2007

(%)

Ország	Összesen		Férfi		Nő	
	25-54 éves	55-64 éves	25-54 éves	55-64 éves	25-54 éves	55-64 éves
1. Belgium	79,7	34,4	87,0	42,9	72,3	26,0
2. Bulgária	79,4	42,6	82,5	51,8	76,2	34,5
3. Csehország	83,5	46,0	91,7	59,6	74,9	33,5
4. Dánia	86,3	58,6	90,2	64,9	82,4	52,4
5. Németország	80,9	51,2	86,4	59,7	75,2	43,6
6. Észtország	84,8	60,0	89,7	59,4	80,1	60,5
7. Írország	78,7	53,8	87,7	67,9	69,6	39,6
8. Görögország	75,6	42,4	90,1	59,1	60,8	26,9
9. Spanyolország	76,8	44,6	87,6	60,0	65,6	30,0
10. Franciaország	82,1	38,3	88,3	40,5	76,2	36,2
11. Olaszország	73,5	33,8	87,3	45,1	59,6	23,0
12. Ciprus	83,8	55,9	92,4	72,5	75,5	40,3
13. Lettország	82,3	57,7	85,6	64,6	79,1	52,4
14. Litvánia	82,5	53,4	84,3	60,8	80,8	47,9
15. Luxembourg	81,9	32,0	92,2	35,6	71,7	28,6
16. Magyarország	74,6	33,1	81,3	41,7	67,9	26,2
17. Málta	65,7	28,3	90,1	46,2	40,6	11,8
18. Hollandia	85,4	50,9	92,1	61,5	78,7	40,1
19. Ausztria	84,0	38,6	90,6	49,8	77,5	28,0
20. Lengyelország	74,9	29,7	81,1	41,4	68,8	19,4
21. Portugália	81,0	50,9	87,2	58,6	74,9	44,0
22. Románia	74,6	41,4	80,6	50,3	68,5	33,6
23. Szlovénia	85,3	33,5	88,1	45,3	82,4	22,2
24. Szlovákia	78,0	35,6	85,0	52,5	71,0	21,2
25. Finnország	83,4	55,0	86,0	55,1	80,6	55,0
26. Svédország	86,1	70,0	89,1	72,9	83,0	67,0
27. Nagy-Britannia	81,3	57,4	88,1	66,3	74,7	49,0

Forrás: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>

F5. számú Függelék
A dolgozatban vizsgált kohorszok életkora és a kohorszra vonatkozó nyugdíjkorhatár

Születési év	1990	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	Férfi nyugdíjkorhatár	Női nyugdíjkorhatár
1961	29	31	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	2023	2023
1960	30	32	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	2022	2022
1959	31	33	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	2021	2021
1958	32	34	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	2020	2020
1957	33	35	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	2019	2019
1956	34	36	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	2018	2018
1955	35	37	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	2017	2017
1954	36	38	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	2016	2016
1953	37	39	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	2015	2015
1952	38	40	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	2014	2014
1951	39	41	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	2013	2013
1950	40	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	2012	2012
1949	41	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	2011	2011
1948	42	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	2010	2010
1947	43	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	2009	2009
1946	44	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	2008	2007
1945	45	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	2007	2005
1944	46	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	2006	2003
1943	47	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	2005	2001
1942	48	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	2004	1999
1941	49	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	2003	1996
1940	50	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	2002	1995
1939	51	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	2001	1994
1938	52	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	1999	1993
1937	53	55	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	1997	1992
1936	54	56	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	1996	1991
1935	55	57	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	1995	1990
1934	56	58	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	1994	1989
1933	57	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	1993	1988
1932	58	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	70	71	72	73	74	75	1992	1987

F6. számú Függelék
A kohorsz létszámának változása a megfigyelési periódus kiindulópontjához képest, FÉRFIAK
(bázis év=1992)

(%)

Születési év	Év												
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
1957-1961							100,0	99,4	98,8	99,5	99,0	98,2	97,0*
1952-1956		100,0	99,3	98,6	97,9	97,1	96,3	95,5	94,5	94,6	93,6	92,6	90,5*
1947-1951	100,0	99,1	98,1	97,0	95,9	94,8	93,7	92,4	91,1	91,3	90,0	88,5	87,1
1942-1946	100,0	98,7	97,3	95,7	94,2	92,7	91,1	89,4	87,6	88,1	86,4	84,6	82,8
1937-1941	100,0	98,1	96,0	93,9	91,7	89,6	87,4	85,2	82,8	84,0			
1932-1936	100,0	97,4	94,6	91,8	88,9								

Megjegyzés: 2000-ről 2001-re minden kohorsz esetében növekedett a kohorsz létszáma. Ez annak következménye, hogy a KSH a Népszámlálás utáni években frissíti a népességszámot, ami törést okoz az idősorokban.

A csillaggal megjelölt adatok 2005 január 1-re vonatkoznak.

Forrás: KSH Demográfiai Évkönyvek

F7. számú Függelék
A kohorsz létszámának változása a megfigyelési periódus kiindulópontjához képest, NŐK
(bázis év=1992)

(%)

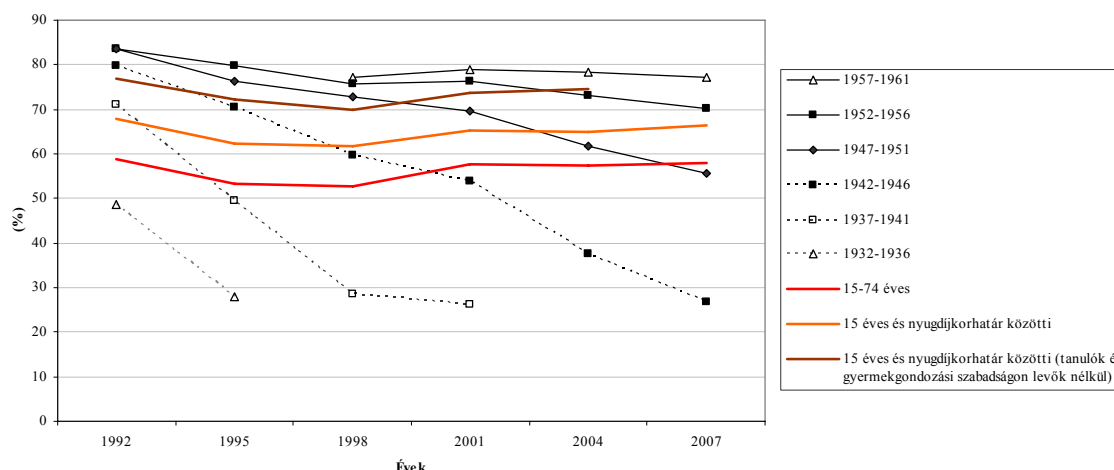
Születési év	Év												
	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
1957-1961							100,0	99,8	99,5	101,8	101,6	101,3	101,0*
1952-1956		100,0	99,7	99,5	99,2	98,9	98,6	98,3	97,3	99,3	99,0	98,5	97,8*
1947-1951	100,0	99,6	99,3	98,9	98,5	98,1	97,6	97,2	96,6	98,0	97,5	96,9	96,4
1942-1946	100,0	99,5	99,0	98,4	97,8	97,3	96,7	96,0	95,3	97,3	96,6	95,9	95,3
1937-1941	100,0	99,3	98,6	97,8	96,9	96,1	95,2	94,2	93,2	95,7			
1932-1936	100,0	99,0	97,8	96,7	95,4								

Megjegyzés: 2000-ről 2001-re minden kohorsz esetében növekedett a kohorsz létszáma. Ez annak következménye, hogy a KSH a Népszámlálás utáni években frissíti a népességszámot, ami törést okoz az idősorokban.

A csillaggal megjelölt adatok 2005 január 1-re vonatkoznak.

Forrás: KSH Demográfiai Évkönyvek

F8. számú Függelék
A foglalkoztatottak aránya születési kohorszanként 1992-2007, FÉRFIAK

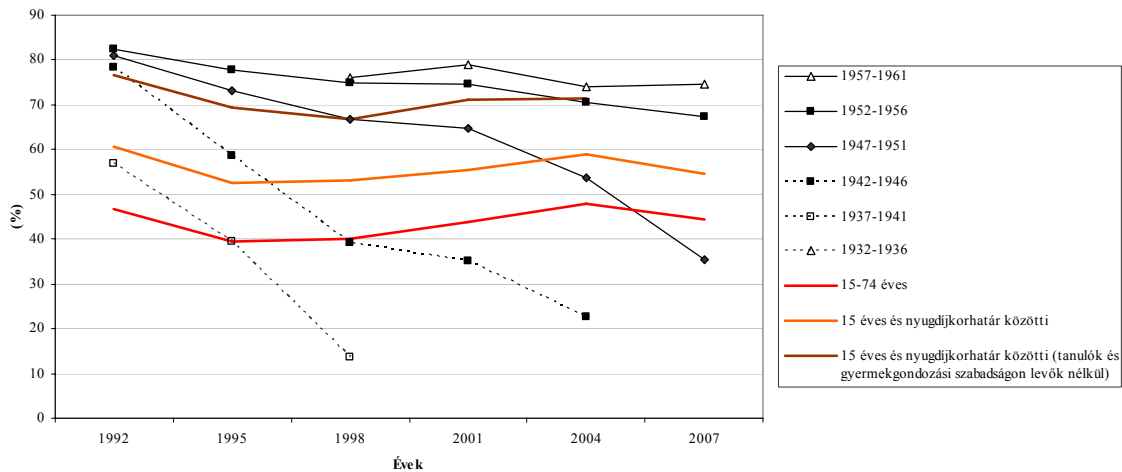
Forrás: MEF első negyedéves adatok, MEF 2007 éves adat; saját számítás.

Megjegyzés: A kohorszok esetében a 40. életév és a nyugdíjkorhatár közötti időszakból azt a szakaszt ábrázoltuk, amely beleesett megfigyelési időszakunkba, azaz az 1992 és 2007 közötti évekre. A foglalkoztatott fogalmát az ILO definíció szerint képeztük.

A teljes népességet háromféle módon definiáltuk: **15–74 éves népesség** – Ez megfelel a nemzetközi összehasonlító kutatásokban alkalmazott definíciónak. A lehatárolás figyelembe veszi a nyugdíjkorhatár utáni munkaerőpiaci részvételt is. **15 év és nyugdíjkorhatár közöttiek** – Ez a témánk szempontjából fontos lehatárolás, hiszen annak vizsgálatára koncentrálnunk, hogy a mindenkori nyugdíjkorhatár alattiak körében kik vonulnak ki átmenetileg vagy tartósan a munkaerőpiacról. A nyugdíjkorhatár változása miatt ugyanakkor a különböző években más-más életkori csoportok kerülnek lehatárolásra, így az évről évre történő változások nehezebben interpretálhatók. **15 év és nyugdíjkorhatár közöttiek, akik nem nappali tagozatos tanulók és nincsenek gyermekgondozási szabadságon** – Ez a lehatárolás lényegében azoknak a körét fogja át, akiknek a munkaerőpiacon „kellene lenniük”. Ezáltal realisabb képet kapunk arról, hogy az idősebb korosztályok foglalkoztatottsága mennyire marad el a népesség egészére jellemzőtől. A fiatalabb korosztályokban ugyanis főként azért olyan magas a nem foglalkoztatottak aránya, mert még tanulnak, vagy gyermekgondozási szabadságon vannak. Ezt pedig semmiképpen sem tekinthetjük ugyanolyan típusú munkaerőpiaci távollétnek, mintha valaki munkanélküliként van a munkaerőpiacon kívül. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy azok között, akiket kizártunk, is lehetnek olyanok, akiknek a munkaerőpiacról való távolmaradásuk kényszerből és nem választásból adódik. Illetve fordítva, azt sem mondhatjuk, hogy akik nem tanulnak, nem gyermekgondozási szabadságon vannak, de távol vannak a munkaerőpiacról, azok feltétlenül hátrányos helyzetük miatt, és nem önkéntes döntés következtében inaktívak. A háztartásbeliek egy része például feltételezhetően önkéntesen, nem munkaerőpiaci kényszer miatt van távol a formális munka világától.

A 2007-es adatok esetében ez utóbbi csoportot, hiányzó adatok miatt nem tudtuk előállítani.

F9. számú Függelék
A foglalkoztatottak aránya születési kohorszokként 1992-2007, NŐK

Forrás: MEF első negyedéves adatok, MEF 2007 éves adat; saját számítás.

Megjegyzés: A kohorszok esetében a 40. életév és a nyugdíjkorhatár közötti időszakból azt a szakaszt ábrázoltuk, amely beleesett megfigyelési időszakunkba, azaz az 1992 és 2007 közötti évekbe. A foglalkoztatott fogalmát az ILO definíció szerint képeztük.

A megjegyzés további része ua. mint a 27. ábránál.

F10. számú Függelék
A nyugdíjasok aránya különböző életkorokban, FÉRFIAK

Születési év	Életkor																			
	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63
1932												19,8			39,1		65,6	83,1	87,5	90,2
1933											7,5			35,3		56,5	69,5	83,3	89,3	89,3
1934										7,0			28,3		48,1	58,7	76,4	81,6	89,8	91,9
1935									6,2			24,5		36,3	54,0	63,5	69,9	84,9	90,9	
1936								6,5			19,9		39,0	42,6	53,2	65,0	76,8	88,4	87,1	90,1
1937							9,1			17,6		27,2	36,9	45,2	54,3	65,9	78,0	86,5	91,2	92,7
1938						4,8				17,0		21,9	27,6	40,7	45,2	53,9	69,5	72,0	84,7	86,5
1939					5,9				12,8		20,6	26,4	32,1	36,4	41,3	57,5	69,7	72,5	80,6	87,0
1940				3,9				11,1		18,4	19,0	21,8	32,5	35,3	43,7	60,4	67,6	72,5	78,9	83,9
1941			5,9				8,8		15,6	19,4	22,2	25,6	30,9	38,0	49,0	51,3	51,8	52,7	73,1	82,7
1942		5,4			9,2		10,0	20,6	20,3	20,3	27,7	34,9	39,5	39,7	44,9	51,1	58,4	74,6	75,8	85,3
1943	2,7			7,0		13,4	14,9	19,7	21,9	22,0	25,7	32,8	38,0	39,0	39,1	46,8	57,2	71,0	81,9	85,2
1944			6,5		9,4	11,2	12,3	17,1	25,1	30,9	29,1	30,2	33,3	42,2	43,2	45,3	50,9	74,0	81,7	86,0
1945		5,8		7,5	9,9	14,7	16,5	20,7	18,9	26,6			32,5	34,6	41,3	43,5	47,4	78,7	82,2	

Forrás: Életmód-Időmérleg Adatfelvétel, 1986–1987, MEF 1992–2004; Változó Életkörülmények Adatfelvétel, 2005; MEF 2006–2007;

F11. számú Függelék
A nyugdíjasok aránya különböző életkorokban, NŐK

Születési év	Életkor																					
	42	43	44	45	46	47	48	49	50	51	52	53	54	55	56	57	58	59	60	61	62	63
1936									7,1				20,5		73,6	80,1	81,5	84,4			84,6	87,2
1937									6,9			17,3		41,3	72,2	79,2	81,5	86,7	88,3		86,0	87,8
1938								4,5			16,6		35,6	47,5	68,1	80,9	86,8				87,4	89,5
1939							4,6			13,1		27,8	38,3	48,4	73,9	80,0	84,3	85,4	85,9	86,7	88,9	90,4
1940						1,3			9,4		21,0	31,8	44,4	53,3	65,5	76,1	81,8		85,0	88,3		88,3
1941					1,4			9,4		20,1	21,9	33,0	45,0	50,7	74,1	77,9	83,3	85,4			88,7	
1942				0,0			7,6		8,7	21,7	27,0	39,6	46,4	55,8	71,0	75,3	79,6	85,1	87,5			90,9
1943			1,3			6,7		14,7	16,3	19,0	29,4	38,4	54,6	61,9	70,3	75,4		77,2	83,2	84,5	90,5	90,7
1944		3,5			6,8		9,1	10,9	18,6	22,8	23,0	46,2	51,9	57,4	66,2	68,7	80,6	76,6	76,9	79,5	87,5	88,0
1945	3,1			5,4		8,5	12,3	13,0	21,1	24,9	27,4	37,1	34,8	41,0	53,7	61,0	64,9	66,9	68,5	88,8		

Forrás: Életmód-Időmérleg Adatfelvétel, 1986–1987, MEF 1992–2004; Változó Életkörülmények Adatfelvétel, 2005; MEF 2006–2007;

F12. számú Függelék

A nem foglalkoztatottak különböző csoportjainak aránya a nyugdíjkorhatártól való távolság szerint, FÉRFIAK

(%)

Születési év	10 évvel a korhatár előtt				5 évvel a korhatár előtt				4 évvel a korhatár előtt				3 évvel a korhatár előtt				2 évvel a korhatár előtt				1 évvel a korhatár előtt			
	1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	4.
1952	26,1	1,7	17,7	6,7																				
1951	29,3	2,5	18,4	8,4																				
1950	29,8	1,5	18,7	9,6	38,8	6,8	25,2	6,8																
1949	27,5	2,2	18,0	7,4					43,5	9,0	27,4	7,1												
1948	28,8	3,0	18,7	7,0									48,5	14,2	27,4	6,9								
1947	30,9	0,9	17,9	12,2	38,2	5,9	24,7	7,6									61,9	24,8	29,4	7,7				
1946	35,4	3,3	20,3	11,8	38,9	6,8	24,2	7,8	46,3	10,7	30,7	4,8									73,2	43,1	27,6	2,6
1945	30,7	2,6	16,3	11,8	44,9	8,0	26,6	10,3	45,9	9,2	32,0	4,7	48,3	11,6	32,1	4,6								
1944	36,7	2,1	23,0	11,6	51,0	8,0	34,2	8,8	48,3	12,3	31,0	5,1	52,1	17,3	27,9	6,9	57,1	22,7	28,4	6,1				
1943	33,9	1,1	20,9	11,9	45,5	7,8	31,2	6,5	43,1	10,4	28,7	4,0	52,3	17,1	29,7	5,5	60,2	25,7	31,6	3,0	72,9	45,7	25,3	1,9
1942	33,0	2,0	18,3	12,7	47,5	9,1	30,5	7,8	50,3	13,2	31,7	5,4	56,7	19,5	31,5	5,6	63,8	28,5	29,9	5,4	76,1	50,0	24,6	1,5
1941	29,2	2,5	16,9	9,8	56,3	12,7	36,3	7,3	60,4	18,4	32,9	9,1	58,0	20,8	31,0	6,2	58,8	25,7	27,0	6,1	75,9	49,2	23,9	2,8
1940	28,1	1,1	17,2	9,8	55,4	16,6	27,1	11,8	67,0	31,3	29,1	6,6	72,4	31,2	36,4	4,8	76,5	39,3	33,1	4,0	80,2	53,8	25,2	1,3
1939					55,0	11,6	29,7	13,7	64,9	25,3	32,2	7,4	76,1	38,8	30,9	6,4	75,0	42,1	30,4	2,5	81,7	57,0	23,5	1,2
1938					52,5	10,2	30,6	11,7	54,9	15,1	30,0	9,7	62,9	23,4	30,5	9,0	72,8	44,0	25,5	3,3	76,6	45,8	26,2	4,6
1937					33,1	6,8	20,6	5,8	47,7	14,9	22,2	10,6	56,8	15,0	30,7	11,1	66,1	27,2	27,5	11,4	69,7	39,9	25,9	3,9
1936									45,9	14,7	24,4	6,8	52,0	17,4	25,2	9,4	65,7	24,9	28,3	12,5	72,2	32,9	32,1	7,2
1935					26,0	6,0	18,5	1,4					42,7	15,2	21,0	6,4	63,0	27,0	27,4	8,6	68,2	32,6	30,9	4,7
1934									29,6	8,1	20,2	1,3					53,7	21,3	26,8	5,6	65,3	34,4	24,9	6,0
1933													36,6	12,6	22,8	1,3					61,6	33,3	23,0	5,3
1932																	39,9	15,6	23,5	0,8				

Forrás: MEF első negyedéves adatok; MEF 2007 éves adat; Cenzus 1990, saját számítás

Megjegyzés: 1. Összes nem foglalkoztatott; Ebből: 2. korai nyugdíjas; 3. rokkantsági nyugdíjas; 4. egyéb inaktív. A foglalkoztatott fogalmát az ILO definíció szerint képeztük. A nyugdíjkorhatár minden kohorszra külön számítottuk ki.

F13. számú Függelék

A nem foglalkoztatottak különböző csoportjainak aránya a nyugdíjkorhatártól való távolság szerint, NŐK

(%)

Születési év	10 évvel a korhatár előtt				5 évvel a korhatár előtt				4 évvel a korhatár előtt				3 évvel a korhatár előtt				2 évvel a korhatár előtt				1 évvel a korhatár előtt			
	1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	4.	1.	2.	3.	4.
1952	33,7	0,8	21,0	11,9																				
1951	32,6	1,1	19,0	12,5																				
1950	31,7	1,1	20,1	10,5	53,5	14,4	27,2	11,9																
1949	35,0	2,2	21,9	10,8					72,8	38,7	28,7	5,4												
1948	31,7	1,0	18,6	12,0									78,2	44,7	28,3	5,2								
1947	35,3	2,5	22,2	10,6	48,0	8,8	29,5	9,7									82,4	52,4	24,4	5,6				
1946	37,1	3,7	20,4	13,1	51,8	16,0	26,9	8,9	64,2	31,0	26,5	6,8	69,0	40,1	24,9	4,1								
1945	34,1	1,0	20,1	13,0	49,3	14,7	26,2	8,4	61,4	26,1	27,6	7,7	66,0	37,3	23,7	5,0	71,7	47,4	17,5	6,8	73,6	49,6	17,4	6,6
1944	24,4	0,0	10,9	13,4	63,2	26,2	25,8	11,3	63,2	29,4	28,0	5,8	71,9	43,6	22,6	5,7	76,2	47,8	20,9	7,5	84,9	57,9	22,7	4,3
1943					55,8	12,7	25,7	17,4	66,9	25,0	29,7	12,2	72,4	35,1	26,7	10,5	78,8	48,7	21,6	8,5	80,7	53,4	22,0	5,3
1942					44,7	7,5	19,5	17,7	55,0	13,7	26,0	15,2	56,4	18,9	27,6	10,0	64,2	30,8	25,0	8,5	80,3	51,3	19,7	9,3
1941									33,8	4,4	15,7	13,6	40,9	4,4	17,7	18,8	50,6	13,5	19,7	17,5	57,6	20,3	24,8	12,5
1940					18,2	0,5	8,9	8,8					37,3	6,4	14,6	16,3	47,3	11,9	20,0	15,4	59,2	20,4	24,0	14,8
1939									23,3	1,4	11,8	10,2					49,2	10,0	17,7	21,6	55,5	16,5	21,9	17,1
1938													27,9	2,9	13,7	11,3					52,6	13,3	22,3	16,9
1937																	28,5	3,5	13,9	11,2				
1936																					32,6	5,2	15,3	12,1

Forrás: MEF első negyedéves adatok; MEF 2007 éves adat; Cenzus 1990, saját számítás

Megjegyzés: 1. Összes nem foglalkoztatott; Ebből: 2. korai nyugdíjas; 3. rokkantsági nyugdíjas; 4. egyéb inaktív. A foglalkoztatott fogalmát az ILO definíció szerint képeztük. A nyugdíjkorhatár minden kohorszra külön számítottuk ki.

13. A SZERZŐNEK A TÉMÁBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓI

Könyv

- Monostori Judit [2008]: Korai nyugdíjbavonulás. Okok és következmények. Műhely tanulmányok 7. Népeségtudományi Kutatóintézet.

Könyvrészlet

- Monostori Judit [2009]: A korhatár előtti nyugdíjba vonulás nemek szerinti különbségei. In: Szerepváltozások. Szerk: Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné (megjelenés alatt)
- Monostori Judit [2008]: Aktív korúak nyugdíjban, a rokkantsági nyugdíjbavonulás okai a 2000-es évek első felében. In: Aktív időskor. Tanulmánykötet. 38-68. KSH–Szociális és Munkaügyi Minisztérium.
- Monostori Judit [2004]: Az idősök és a szegénység az 1990-es években. In: Monostori (szerk.): A szegénység és a társadalmi kirekesztődés folyamata, szerk: Monostori Judit, KSH. Társadalmi Egyenlőtlenségek és Kirekesztődés 1.

Cikkek, tanulmányok:

- Monostori Judit [2007]: A korai nyugdíjazás jelensége és annak társadalmi meghatározottsága. Demográfia 2007.L. évf. 2-3. 220-251. oldal
- Monostori Judit [2006]: A szegénység és az életciklus összefüggései az aktív korú idős korosztályoknál. Statisztikai Szemle 2006/84 4. sz. 354-380. oldal